

Medborgerskap i pluralistiske samfunn

*– Primærmedisinsk verksted og spenningen mellom likhet og
forskjellsanerkjennelse*

Elisabeth Karlsen

Master i Profesjonsetikk og diakoni

Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo

Veileder: Trygve Wyller

Våren 2009

Forord

Jeg vil starte med å rette en stor takk til min veileder, professor Trygve Wyller, for en svært konstruktiv og lærerik veiledningsprosess. Takk for alle de nyttige innspillene og tilbakemeldingene. Jeg vil i tillegg takke førsteamanuensis Aud V. Tønnessen, som hjalp meg i startprosessen i arbeidet med denne oppgaven. Takk for at du satte meg på sporet av å se Primærmedisinsk verksted sitt arbeid i tilknytning til medborgerskapstenkningen.

Jeg vil rette en stor takk til de ansatte på Primærmedisinsk verksted. Takk for at dere lot meg få gjennomføre oppgaven om deres arbeid, og for at dere stilte dere til disposisjon midt i en hektisk arbeidshverdag. Det har vært utrolig spennende og lærerikt å få innblikk i det arbeidet som drives på senteret. Jeg takker for at jeg fikk være med på workshopen i tilknytning til tvangsekteskapsproblematikken. Dette var svært nyttig for meg, og det var fint å få oppleve hvordan det praktiske arbeidet gjennomføres. Bildet på oppgavens forside er hentet fra Primærmedisinsk verksted sin nettside, og det illustrerer samtalens og diskusjonens sentrale stilling i senterets arbeid.

Jeg vil videre takke Hanne Briseid og de andre medstudentene på Profesjonsetikk og diakoni for nyttige innspill, og for støtte og oppmuntring underveis i oppgaveprosessen. Til slutt vil jeg takke familie og venner som har engasjert seg i min oppgave, og som også har bidratt med stor støtte og oppmuntring underveis.

Oslo, mai 2009

Elisabeth Karlsen

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	5
1.1 Presentasjon av tema og problemstilling.....	6
1.2 Avgrensninger og begrepsavklaringer.....	6
1.3 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling.....	8
1.4 Oppgavens oppbygning.....	9
2. Teoretisk bakgrunn.....	11
2.1 Det moderne medborgerskapet.....	11
2.1.1 Thomas Humphrey Marshall.....	11
2.1.2 Den moderne menneskerettighetstradisjonen.....	12
2.2 Det multikulturelle medborgerskapet.....	14
2.2.1 Will Kymlicka.....	14
2.2.2 Tariq Modood.....	17
2.3 Spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet.....	21
2.3.1 Det universelle og det gruppebaserte medborgerskapet.....	21
2.3.2 Det heterotopiske medborgerskapet og disiplineringsaspektet.....	23
3. Metode.....	27
3.1 Valg av metode.....	27
3.2 Det kvalitative forskningsintervjuet.....	28
3.3 Analyse og fortolkning.....	32
3.4 Forskningsetiske overveielser.....	34
4. Empiri og analyse.....	37
4.1 Primærmedisinsk verksted.....	37
4.1.1 PMV sin brukergruppe.....	37
4.1.2 PMV sin arbeidspraksis.....	38
4.1.3 PMV sine metodiske tilnæringer i arbeidet.....	39
4.1.4 Målsetninger med PMV sitt arbeid.....	44
4.1.5 Menneskerettighetsperspektivet på PMV.....	48
4.1.6 Det religiøse perspektivet på PMV.....	50

4.2 Sentrale tendenser i empirimaterialet.....	54
5. Drøftning.....	56
5.1 Dilemmaer i PMV sitt arbeid.....	56
5.1.1 PMV sitt menneskerettighetsperspektiv.....	56
5.1.2 PMV sitt holdningsendrende arbeid.....	58
5.1.3 De naturlige hjelpere ved PMV.....	61
5.1.4 PMV sitt religiøse perspektiv.....	63
5.1.5 Dilemmaet mellom hensynet til brukerne og endringsperspektivet.....	65
5.2 PMV i tilknytning til medborgerskapsdiskusjonen.....	67
5.2.1 Marshall, Kymlicka og Modood.....	67
5.2.2 Menneskerettighetsperspektivet og det holdningsendrende arbeidet.....	68
5.2.3 De naturlige hjelpere og det religiøse perspektivet.....	70
5.2.4 PMV i sentrum av medborgerskapsdiskusjonen.....	72
5.3 Det etiske perspektivet i møte med menneskerettslige problemområder.....	74
5.3.1 Det heterotopiske medborgerskapet og disiplineringsaspektet.....	74
5.3.2 Likhet eller forskjellsanerkjennelse?.....	76
6. Avslutning.....	81
Litteraturliste.....	83
Vedlegg nr. 1; Informasjonsskriv til informantene.....	86
Vedlegg nr. 2; Intervjuguide.....	87

1. Innledning

Tankegangen omkring medborgerskap, som blant annet handler om de rettighetene og pliktene man har som borger i et samfunn, har utviklet seg i tiden etter andre verdenskrig. Fra et universelt og individuelt medborgerskap, hvor likhetsidealet står sentralt, har det foregått en utvikling mot en større vektlegging av anerkjennelse av menneskers forskjellighet. Til tross for en slik utvikling er det fremdeles uenighet i forhold til medborgerskapets utforming og innhold. Uenigheten er synlig i dagens samfunn, som i økende grad består av et kulturelt og religiøst mangfold. Det er mange som mener at den universelle og individuelle tankegangen ikke bidrar til å sikre alle et likeverdig medborgerskap. I stedet tar mange til orde for et medborgerskap som ikke bare retter seg mot individet på et universelt grunnlag, men hvor det derimot åpnes opp for en mer kollektiv gruppetenkning. Dette på bakgrunn av at det er mange som mener at det er behov for anerkjennelse og hensynstaking i forhold til kulturelle og religiøse minoritetsgrupper. Det er likevel mange som mener at man bør ha et medborgerskap basert på likhet og individfokusering. I lys av dette kan man si at det eksisterer et spenningsfelt mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet i tilknytning til tankegangen omkring medborgerskap.

I Norge har det i økende grad innvandret mennesker med muslimsk tilhørighet, noe som har bidratt til å sette religiøsitet på dagsordenen i tilknytning til medborgerskapet. En rekke nye spørsmålsstillinger har meldt seg, hvor mange er opptatt av forholdet mellom religion og det offentlige. På et mer overordnet plan handler det om i hvor stor grad man skal anerkjenne og gi rom for menneskers religiøsitet. I et rettighetsperspektiv hersker det uenighet i forhold til om man skal åpne for forskjellsbehandling gjennom tildeling av religiøse særrettigheter. Noen mener at det er behov for full anerkjennelse av religiøse minoriteter som muslimer, mens andre mener at det kun er behov for en viss hensynstaking i tilknytning til religiøse behov og interesser. Andre igjen er helt imot særbehandling av religiøse minoriteter, og tar i stedet til orde for større likhet mellom borgerne. De ønsker et medborgerskap basert på like rettigheter til alle, uavhengig av faktorer som kjønn, etnisitet og religiøs tilhørighet. En slik tilnærming kan ses i nær sammenheng med den moderne menneskerettighetstradisjonen. På bakgrunn av dette kan man si at det eksisterer et spenningsfelt mellom universelle og individuelle rettigheter i et menneskerettighetsperspektiv, og minoritetsspesifikke rettigheter i et religiøst perspektiv.

1.1 Presentasjon av tema og problemstilling

I denne oppgaven har jeg valgt å ta utgangspunkt i en av Kirkens Bymisjon sine virksomheter, Primærmedisinsk verksted – senter for helse, dialog og utvikling (PMV). Denne virksomheten har i stor grad arbeid rettet mot muslimske brukere. I tillegg er et flertall av senterets ansatte muslimer. PMV driver blant annet holdningsendrende arbeid i tilknytning til problematikken rundt kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap. Det religiøse har en sentral stilling på senteret, samtidig som de er opptatt av de universelle menneskerettighetene i sitt arbeid. Jeg ønsker i denne oppgaven å se nærmere på PMV i tilknytning til tankegangen omkring medborgerskap. Mer konkret ønsker jeg å behandle senterets arbeid i forhold til spenningsfeltet mellom likhet og forskjellsanerkjennelse som belyst ovenfor. På bakgrunn av dette er min problemstilling som følger:

Hvordan forholder Primærmedisinsk verksted seg til spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet i sitt arbeid med muslimske brukere?

1.2 Avgrensninger og begrepsavklaringer

Jeg har i denne oppgaven valgt å ha et spesielt fokus på PMV sitt holdningsendrende arbeid i forbindelse med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Disse områdene er sentrale i senterets arbeid, samtidig som de utpekte seg som spesielt aktuelle i tilknytning til medborgerskapet og spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet. I tilknytning til tankegangen omkring medborgerskap er det i tillegg flere og alternative spenninger som jeg kunne ha valgt å komme nærmere inn på i denne oppgaven. Forholdet mellom ”verdige” og ”uverdige” borgere er et eksempel på en annen form for spenning, som det kunne ha vært aktuelt å se nærmere på. Avgrensningen i forhold til spenningen mellom likhet og forskjellsanerkjennelse utpekte seg derimot som svært relevant i tilknytning til PMV sitt arbeid. På bakgrunn av dette kan man si at avgrensningene er blitt til i en dialogisk prosess mellom teori og empiri.

Diskursen rundt medborgerskapet inneholder mange og ulike stemmer. Derfor har det vært nødvendig med en avgrensning i forhold til dette. Jeg har valgt ut teoretikere som har forskjellige syn på medborgerskapets utforming og innholdsdimensjon. Teoretikernes

medborgerskapstilnæringer posisjonerer seg på forskjellige måter i tilknytning til det spenningsfeltet som blir behandlet i denne oppgaven. I det som gjerne beskrives som den moderne medborgerskapstradisjonen, som knytter seg til tiden etter andre verdenskrig, er Thomas Humhrey Marshall en sentral teoretiker. Derfor har jeg valgt å vise til hans medborgerskapsforståelse. Han representerer den universelle og individuelle tankegangen, som må ses i nær sammenheng med den moderne menneskerettighetstradisjonen.

Medborgerskapet er gjenstand for en stadig utvikling, noe det multikulturelle medborgerskapet er et resultat av. En slik form for medborgerskapstenkning retter seg mot det flerkulturelle og flerreligiøse samfunnet, hvor anerkjennelse av minoritetsgrupper er i fokus. I forbindelse med en slik medborgerskapsforståelse har jeg valgt ut de to teoretikerne Will Kymlicka og Tariq Modood som representanter. Selv om de begge må kunne sies å tilhøre et anerkjennelsesperspektiv, har de likevel ulike tilnæringer til det multikulturelle medborgerskapet.

Medborgerskapsbegrepet er videre en betegnelse som trenger nærmere avklaring. På engelsk anvendes begrepet *citizenship*, om det som på norsk gjerne går under betegnelsen medborgerskap. Likevel omhandler den engelske termen både betegnelsen statsborgerskap og medborgerskap. Statsborgerskapet knytter seg i stor grad til de mer formelle, gjerne juridiske, rettighetene, mens medborgerskapet kan sies å romme mer enn dette. Den sosiale dimensjonen, som deltakelse og tilhørighet, er, i tillegg til rettighetsperspektivet, sentralt i tilknytning til medborgerskapet (Brochmann 2002). Medborgerskapsbegrepet er således mer dekkende i forhold til det jeg kommer inn på i denne oppgaven, og derfor har jeg valgt å oversette det engelske begrepet *citizenship* til medborgerskap.

Kvinnelig omskjæring er også et begrep som trenger nærmere avklaring. Gro Hillestad Thune (2004) beskriver hvordan kvinnelig omskjæring og kjønnslemlestelse er to begreper som gjerne anvendes om hverandre. Hun beskriver det som et alvorlig fysisk overgrep, som på et internasjonalt plan lenge har vært anerkjent som et menneskerettighetsproblem. Aud Talle (2003) anvender begrepet kvinnelig omskjæring fremfor kjønnslemlestelse, fordi dette er et begrep som er mindre stigmatiserende overfor de som selv utfører praksisen. Hun beskriver kvinnelig omskjæring som en kulturell praksis. Dette på bakgrunn av at skikken er sosialt akseptert og utbredt i samfunn hvor den forekommer. Hun belyser hvordan skikken er dypt forankret i maktstrukturer, i moralregler og i kulturelle forestillinger om ”det gode liv”. Mitt inntrykk er at PMV først og fremst anvender begrepet kvinnelig omskjæring, både i skriftlig

materiale og i muntlig tale. I denne oppgaven har også jeg valgt å bruke begrepet kvinnelig omskjæring fremfor kjønnslemlestelse. Jeg bruker i tillegg begrepet *sunna*-omskjæring. Dette beskrives av Katrine Fangen og Cecilie Thun (2007) som et mindre inngrep enn de andre formene for omskjæring. Begrepet anvendes av informantene mine på PMV, og på bakgrunn av dette bruker jeg det også i denne oppgaven.

Min oppgave handler i stor grad om kvinner. PMV sin brukergruppe består hovedsakelig av muslimske kvinner, og blant de ansatte er det også et flertall av muslimske kvinner (Årsrapport Primærmedisinsk verksted 2007). Tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken rammer i særlig grad kvinner og jenter, og senterets arbeid retter seg også i størst grad mot kvinner, selv om de har som siktemål å nå ut til en bredere målgruppe. På bakgrunn av dette kunne det ha vært relevant å ha et kjønnsperspektiv i denne oppgaven. Jeg har derimot ikke valgt å ha noe spesielt fokus på en slik tilnærming i min besvarelse.

1.3 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling

Jeg har lenge vært interessert i arbeid med innvandrere og flyktninger i Norge, og spesielt det arbeidet frivillige organisasjoner gjør i forhold til denne brukergruppen. Interessen startet for alvor da jeg begynte min studietid for seks år siden på en årsenhet i *Etnisitet og flerkulturelle samfunn* på Universitetet i Oslo. Interessen fulgte meg videre gjennom sosionomutdannelsen min på Diakonhjemmet Høgskole. Fordypningsoppgaven som jeg skrev der, knyttet seg til sosialfaglig arbeid med muslimske brukere, hvor det religiøse var i fokus. Jeg hadde da hatt min halvårige sosionompraksis på et kristent samfunnscenter i en av Nairobis slummer, hvor jeg ble opptatt av hvordan det religiøse anvendes i sosialfaglig arbeid.

Gjennom min studietid på masteren i *Profesjonsetikk og diakoni* har interessen for diakonalt arbeid utviklet seg videre, hvor jeg i særlig grad har vært opptatt av Kirkens Bymisjon sitt arbeid. Våren 2008 hadde vi faget *Velferdsstat, medborgerskap og frivillige organisasjoner*, og det er nok dette faget som har vært mest avgjørende i forhold til valg av tema til masteroppgaven. I dette faget ble blant annet medborgerskapstanken koblet sammen med Kirkens Bymisjon sitt arbeid, noe jeg syntes var en svært spennende sammenkobling. Grunnen til at jeg valgte å ta utgangspunkt i akkurat Primærmedisinsk verksted, henger

sammen med det religiøse aspektet som gjør seg gjeldende på dette stedet. Det at det er et senter som eies og drives av Kirkens Bymisjon, men hvor et flertall av senterets ansatte og brukere er muslimer, gjør dette til et svært spennende sted å skrive en oppgave om. Jeg fikk videre stor hjelp av min veileder til å finne ut hva det mer konkret kunne være konstruktivt å skrive om i tilknytning til medborgerskapstanken og PMV. Det var han som gjorde spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet tydelig for meg, og at dette kunne være en spennende innfallsvinkel til PMV sitt arbeid.

1.4 Oppgavens oppbygning

I denne oppgaven har jeg valgt å starte med å gi en presentasjon av teori i tilknytning til medborgerskapstanken. Dette fordi denne teorien i stor grad har bidratt til å forme resten av oppgaven. Teorien omkring medborgerskapet, med fokus på spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet, danner utgangspunktet for de spørsmålene jeg valgte å stille under intervjuene med ansatte på Primærmedisinsk verksted. Dermed ble også de svarene jeg fikk i stor grad knyttet opp mot dette. På den måten har jeg hatt et teoretisk utgangspunkt i denne oppgaven, hvor empirien naturlig nok bærer preg av den teorien jeg på forhånd hadde utpekt som aktuell. Likevel har det, i etterkant av innsamlingen av empirien, vært behov for å justere teoridelen min noe. Teorien blir i tillegg utfordret i møte med empirien, noe som i seg selv er svært interessant, og som jeg vil komme nærmere tilbake til senere i oppgaven.

Etter at jeg har presentert den aktuelle teorien for denne oppgaven, følger en egen metodedel. Her viser jeg til de metodiske valgene jeg har tatt i tilknytning til gjennomføringen av denne oppgaven. I tillegg reflekterer jeg over etiske aspekter i tilknytning til det å gjennomføre en kvalitativ studie slik jeg har gjort. Deretter følger en empiri- og analysedel, hvor jeg presenterer den empirien som jeg samlet inn gjennom intervjuene, og hvor jeg foretar en analyse, ved å blant annet vise til sentrale tendenser i mitt empirimateriale. Til slutt har jeg en egen drøftningsdel, hvor oppgavens empiri og teori drøftes. Jeg starter med en egen empiridrøftning, hvor jeg løfter frem noen av de dilemmaene som kan sies å eksistere på PMV. Deretter fortsetter jeg med en mer teoretisk drøftning, hvor jeg plasserer PMV i tilknytning til medborgerskapstanken og spenningen mellom likhet og forskjellsanerkjennelse.

Jeg avrunder med en teoretisk og etisk drøftning i forhold til medborgerskapsteorien i møte med menneskerettslige problemområder som tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring.

2. Teoretisk bakgrunn

I denne delen av oppgaven vil jeg vise til sentral litteratur i tilknytning til tankegangen omkring medborgerskap. Medborgerskapstradisjonen kan sies å ha røtter langt tilbake i historien, men i denne oppgaven vil jeg ha fokus på det *moderne* medborgerskapet, som hovedsaklig kan knyttes til tiden etter andre verdenskrig. Jeg vil starte med å rette fokus på det universelle og individuelle medborgerskapet, for deretter å behandle det multikulturelle medborgerskapet, hvor gruppetenkningen står sentralt. Videre ønsker jeg å komme nærmere inn på spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet, som er sentralt i medborgerskapsdiskusjonen. Spenningsfeltet er svært aktuelt i tilknytning til den flerkulturelle situasjonen som preger de fleste vestlige samfunn i dag.

2.1 Det moderne medborgerskapet

Forfatterne Ove Korsgaard, Lakshmi Sigurdsson og Keld Skovmand (2007) beskriver hvordan medborgerskapet må ses i nær sammenheng med demokratiet og de universelle menneskerettighetene som tok form etter andre verdenskrig. Trygve Wyller (2005) viser til hvordan den britiske samfunnsforskeren Thomas Humphrey Marshall, med boken *Citizenship and Social Class* fra 1950, i stor grad har vært med på å prege og innholdsbestemme det moderne medborgerskapet. Jeg vil i det følgende derfor vie Marshall sin beskrivelse av medborgerskapet noe oppmerksomhet. Selv om det moderne medborgerskapet må ses i nær sammenheng med menneskerettighetstenkningen, har jeg valgt å belyse de hver for seg.

2.1.1 Thomas Humphrey Marshall

Thomas Humphrey Marshall (1893-1981) vokste opp i et britisk samfunn preget av store sosiale klasseforskjeller. Selv kom han fra en familie som tilhørte den øvre middelklasse, og det var i forbindelse med at han var tatt som sivil krigsfange under den første verdenskrig at hans sosiale interesse for alvor meldte seg. Marshall sin forståelse av medborgerskapet handler om at alle skal få være *fullverdige* medlemmer av samfunnet. En slik status innebærer at alle er likeverdige med hensyn til de rettigheter og plikter som inngår i statusen. Marshall

foretar en tredeling av medborgerskapet i *sivile, politiske* og *sosiale* rettigheter, hvor han knytter de ulike rettighetenes utvikling til henholdsvis det 18., 19. og 20. århundre. De sivile rettighetene handler om individets frihet, hvor ytringsfrihet og tanke- og trosfrihet står sentralt. De politiske dreier seg om retten til å delta politisk, enten direkte eller indirekte, mens de sosiale rettighetene blant annet knytter seg til økonomisk velferd og trygghet. I tillegg handler de om retten til å leve som et fullverdig medlem i forhold til den standarden som preger det samfunnet man er en del av (Marshall 2003, 2006: 30-34).

Jørn Loftager (2003), som har skrevet forordet i den danske utgaven av *Citizenship and Social Class*, viser til hvordan forholdet mellom de ulike rettighetstypene er sentralt, hvor Marshall var opptatt av at de gjensidig forutsetter hverandre for å fungere optimalt. Han beskriver videre at det i lys av Marshalls medborgerskapstankegang, er snakk om et skifte fra et defensivt syn på velferdsstaten som sikkerhetsnett, til et offensivt ideal om en likeverdig medborgerskapsstatus gjeldende for alle av samfunnets medlemmer. Loftager peker på hvordan Marshalls tankegang kan beskrives som *liberal* i form av måten fellesskapsforestillingen kommer til uttrykk på gjennom de *universelle* rettighetene. Han skriver:

Rettighederne skaber nemlig selv i kraft af deres universelle karakter lighed i status og dermed samfundsmæssig integration og solidaritet, og det er derved, at fællesskabsforestillingen kan betegnes som distinkt *liberal* (ibid.: 23).

Han peker videre på hvordan Marshalls teori kan beskrives som liberal i den forstand at han anerkjenner hvordan økonomisk ulikhet er en nødvendig drivkraft i markedsøkonomien. Anerkjennelsen av at fellesskapet er avhengig av eksistensen av sterke individer, er i tillegg med på å plassere Marshall i tilknytning til en liberal tankegang. Aller tydeligst kommer liberalismen til uttrykk gjennom fokuseringen på individet og de *individuelle* rettighetene (ibid.).

2.1.2 Den moderne menneskerettighetstradisjonen

Oddbjørn Leirvik (2001) viser til hvordan selve begrepet *menneskerettigheter* kom i bruk fra omkring 1940. Begrepet har derimot røtter i den klassiske naturrettighetstanken, og eldre

forestillinger om at individet har rettigheter i kraft av å bare være et menneske. Han viser til hvordan Verdenserklæringen om Menneskerettighetene ble vedtatt av FN i 1948, men hvor det senere har kommet konvensjoner om økonomiske, sosiale, kulturelle og politiske rettigheter. Han skriver:

Når vi taler om menneskerettar, handlar det altså både om nokre grunnleggande ideal som Verdserklæringa set namn på, og konvensjonar som faktisk er forpliktande for dei statane som har gitt sin tilslutnad (ibid.: 112).

Leirvik belyser videre hvordan det i forbindelse med menneskerettighetene, kan skilles mellom tre ”generasjoner” av rettigheter. Den først knytter seg til individets sivile og politiske rettigheter, mens den andre handler om de økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetene. Den tredje generasjonen knytter seg til verdier som fred, utvikling og økologi. Han viser til at den første generasjonen handler om individets forhold til statsmakten, hvor det først og fremst handler om å verne individet mot overgrep. Selv om kollektive rettigheter også er en del av menneskerettighetstenkningen, er det de *individuelle* rettighetene som er det fremtredende. Fokuseringen på individet er konstituerende for tanken om menneskerettigheter, ifølge Leirvik.

Han peker videre på at mange vil se menneskerettighetstenkningen som et resultat av moderniteten, hvor ”...sosiale prosessar har ført til nedbygging av kjønns grensene, og i nokon mon til lausriving frå tradisjonelle fellesskap” (ibid.: 112). Politiske prosesser har, ifølge forfatteren, samtidig bidratt til at medbestemmelse handler om individets stemmerett i et demokratisk system. Individualismen har i tillegg ført til at vi alle er individuelle aktører på et marked. Sekularisering av samfunnet er også en del av bildet, som ifølge Leirvik må ses i sammenheng med disse prosessene. Han beskriver hvordan båndene mellom samfunnsinstitusjonene og religionen ble løsere da menneskerettighetstenkningen vokste frem. Leirvik belyser videre hvordan Verdenserklæringen om Menneskerettighetene fra 1948 legger et bestemt menneskesyn til grunn. *Likhetstankegangen* er svært fremtredende, hvor det vektlegges at et likt menneskeverd er basert på like rettigheter. Det er ikke rom for forskjellsbehandling i forhold til faktorer som kjønn, rase og religion (ibid.).

2.2 Det multikulturelle medborgerskapet

Trygve Wyller (2005) viser til hvordan mange er opptatt av at den tradisjonelle medborgerskapsdefinisjonen, som knytter seg til Marshall sin beskrivelse, må endres og fornyes. Han tar selv til orde for en slik fornyelse, og han belyser viktigheten av at statusen som borger blir gjort mer romslig og mer formet av menneskers ulike livsformer. Dette kan blant annet ses i tilknytning til den nye flerkulturelle situasjonen, hvor mange stiller seg kritiske til hvorvidt Marshall sin teori kan bidra til at kulturelle og religiøse minoritetsgrupper integreres i samfunnet. På bakgrunn av dette foregår det et skifte fra den individuelle og universelle rettighetstankegangen til en mer kollektiv gruppetenkning. Jeg vil starte med å rette oppmerksomhet mot den canadiske filosofen Will Kymlicka sin teori om det multikulturelle medborgerskapet.

2.2.1 Will Kymlicka

Will Kymlicka (1995) belyser, i boken *Multicultural Citizenship*, hvordan moderne samfunn i økende grad konfronteres med minoritetsgrupper som krever anerkjennelse av sine kulturelle forskjeller. Dette refereres ofte til som den multikulturelle utfordringen. Forfatteren peker derimot på hvordan termen *multikulturell* dekker mange ulike former for kulturell pluralisme, hvor det knyttes forskjellige utfordringer til de ulike formene. Han er opptatt av å lage et skille mellom det han kaller *nasjonale minoriteter* og *etniske minoritetsgrupper*, som sammen bidrar til å skape et kulturelt mangfold. De nasjonale minoritetene ønsker, ifølge forfatteren, å bevare seg selv som kulturelt særegne samfunn med autonomi og selvregulering. De etniske minoritetene derimot, som i all hovedsak stammer fra immigrasjon, ønsker og integreres i samfunnet og få anerkjennelse som fullverdige medlemmer. De ønsker ikke å bli selvregulerende, men snarere å få anerkjennelse for sin etniske identitet i et samfunn med rom for kulturelle forskjeller. Det at nasjonale minoriteter og etniske minoritetsgrupper fremsetter ulike krav til samfunnet, bidrar, etter forfatterens mening, til å gjøre skillet fruktbart og nødvendig.

Kymlicka viser til hvordan hans teori i tilknytning til det multikulturelle medborgerskapet må forstås som en *liberal* tilnærming til minoritetsrettigheter. Ifølge ham har beskyttelse av minoritetsrettigheter antatt ulike metoder opp gjennom historien, og han beskriver hvordan

det etter andre verdenskrig foregikk et skifte fra å fokusere på gruppespesifikke minoritetsrettigheter til universelle menneskerettigheter. I stedet for å beskytte utsatte grupper direkte gjennom spesifikke grupperettigheter, skulle de ivaretas indirekte gjennom de sivile og politiske rettighetene gjeldende for alle individer uavhengig av gruppemedlemskap. Forfatteren viser derimot til hvordan minoritetsrettigheter ikke automatisk kan kobles sammen med universelle menneskerettigheter. Dette fordi tradisjonelle menneskerettighetsstandarder ikke er i posisjon til å løse de mer komplekse problemstillingene som knytter seg til kulturelle minoriteter. De svarer eksempelvis ikke på hvordan en passende innvandringspolitikk bør være. Kymlicka peker på hvordan dette som regel er beslutninger som overlates til majoriteten i en stat, hvor kulturelle minoritetsgrupper i noen tilfeller får en urettferdig behandling som en følge av dette. For å imøtekomme slike problemstillinger, argumenterer forfatteren for viktigheten av at de tradisjonelle menneskerettighetsprinsippene *suppleres* med minoritetsrettigheter. Han skriver:

A comprehensive theory of justice in a multicultural state will include both universal rights, assigned to individuals regardless of group membership, and certain group-differentiated rights or 'special status' for minority cultures (ibid.: 6).

Kymlicka er svært opptatt av å få frem hvordan det bør være en nær forbindelse mellom menneskerettighetene og de minoritetsspesifikke rettighetene. Minoritetsrettighetene må, etter hans mening, derimot begrenses av prinsipper som individuell frihet, demokrati og sosial rettferdighet. I situasjoner hvor særrettighetene er i konflikt med de universelle menneskerettighetene, er det de sistnevnte som har forrang. Han viser videre til hvordan mange er av den oppfatning at gruppespesifikke rettigheter ikke er forenlige med liberalistiske idealer som fokus på det frie, autonome mennesket og likhetsidealet. Mange mener heller at gruppespesifikke rettigheter bør plasseres innenfor rammene av et kollektivistisk eller kommunitaristisk perspektiv. Dette beskriver derimot forfatteren som en misforståelse, og viser til hvordan gruppebaserte rettigheter nettopp er forenlig med liberale prinsipper som frihet og likhet (ibid.: 34). I tilknytning til prinsippet om *likhet* skriver han:

...some minority rights eliminate, rather than create, inequalities. Some groups are unfairly disadvantaged in the cultural market-place, and political recognition and support rectify this disadvantage (ibid.: 109).

Kymlicka (1998) belyser hvordan mange frykter et samfunn i oppløsning dersom man skal begynne å ta hensyn til ulike gruppers spesielle behov og interesser. Dette mener Kymlicka derimot ikke kommer til å bli tilfellet, fordi han forstår etniske minoritetsgruppers krav om særrettigheter, eller det han kaller *polyetniske rettigheter*, som en måte å uttrykke et ønske om integrasjon på, og ikke separasjon, som mange tror. Han viser til hvordan en del grupper har behov for særbehandling, eller at det gjøres unntak for dem, for å kunne delta i samfunnet på en likeverdig måte. På denne måten skiller han mellom likhet og likeverdighet, hvor likeverdighet i mange situasjoner krever en ulik behandling. Han viser til hvordan religiøse minoriteter for eksempel kan ha behov for at det tas hensyn til deres kleskoder, for at de på den måten skal kunne delta i samfunnet. Likevel er ikke Kymlicka en forkjemper for at etniske minoriteter skal gis fritt spillerom i tilknytning til sine spesifikke interesser og behov, og det er her *toleransens* grenser kommer inn i bildet.

Kymlicka (1995) viser til hvordan et liberalt synspunkt krever *frihet* innenfor minoritetsgruppen, og *likhet* mellom minoritets- og majoritetsgrupper. Som en følge av disse to begrensningene kan ikke et liberalt perspektiv på minoritetsrettigheter, imøtekomme alle de ulike kravene fra forskjellige minoritetsgrupper. Han viser eksempelvis til hvordan noen kulturelle minoritetsgrupper ikke ønsker minoritetsrettigheter som er knyttet opp mot individuell frihet og personlig autonomi. Videre peker han på at interne restriksjoner innenfor en minoritetskultur, som for eksempel er diskriminerende i forhold til jenters mulighet for utdanning, eller i forhold til kvinners mulighet for å stemme, ikke kan aksepteres eller forsvares ut ifra et minoritetsrettighetsperspektiv. Både toleranse og autonomi er sentrale prinsipper i lys av en liberalistisk tankegang, og forfatteren peker på hvordan de av og til kan komme i konflikt med hverandre. Han mener at man ikke bør vektlegge det ene fremfor det andre, men i stedet anerkjenne hvordan de begge forutsetter hverandre.

Kymlicka belyser videre hvordan det ikke er mulig å snakke om en tradisjonell form for liberalisme, fordi det alltid har eksistert et mangfold av ulike syn innenfor denne betegnelsen. Likevel kan man, etter forfatterens mening, snakke om noen grunnleggende prinsipper som kan sammenfattes under betegnelsen liberalisme. Det ene prinsippet knytter seg til individuell frihet, hvor han retter oppmerksomhet mot sammenhengen mellom frihet og kultur. Han belyser hvordan den moderne verden er delt inn i det han kaller *societal cultures*. Dette beskriver han som:

...culture which provides its members with meaningful ways of life across the full range of human activities, including social, educational, religious, recreational, and economic life, encompassing both public and private spheres (ibid.: 76).

Kymlicka er opptatt av hvordan medlemskapet i en *societal culture* er av essensiell betydning i tilknytning til individuell frihet, og han argumenterer videre for at de fleste er sterkt knyttet til sin egen kultur. Han peker på hvordan staten, fordi den ikke er nøytral, favoriserer noen kulturelle identiteter, mens andre ikke tas like mye hensyn til. Nettopp derfor mener han at det er behov for visse minoritetsspesifikke rettigheter. Likevel er han ikke, som nevnt tidligere, en forkjemper for at kulturelle minoriteter gis fritt spillerom, noe som kommer til uttrykk når han skriver: "Liberal democracies can accommodate and embrace many forms of cultural diversity, but not all" (ibid.: 152).

En annen sentral forfatter i tilknytning til det multikulturelle medborgerskapet er den britiske sosiologen Tariq Modood. Han går et steg videre enn Kymlicka i forhold til anerkjennelsen av minoritetsgruppers interesser og behov.

2.2.2 Tariq Modood

Tariq Modood (2007) belyser, i boken *Multiculturalism. A Civic Idea*, hvordan multikulturalismebegrepet i hans sammenheng må forstås som del av et ikke-totalitært politisk perspektiv, og ikke som del av noen større filosofisk ideologi. Begrepet behandles videre i særlig tilknytning til innvandringen som har funnet sted til de vestlige landene i Europa etter andre verdenskrig, hvor mennesker med ikke-vestlig bakgrunn i økende grad har innvandret. Han viser til hvordan dette er innvandrere som skiller seg ut og er synlige i møte med majoriteten i et land, ved eksempelvis å ha en annen hudfarge eller tilhøre en annen religion enn den som er mest utbredt blant befolkningen. Modood vier i særlig grad oppmerksomhet mot innvandrere med muslimsk tilhørighet, og han er spesielt opptatt av hvordan *religiøs* integrasjon er en nødvendig faktor for å kunne snakke om et likeverdig medborgerskap i dagens samfunn. Grunnen til at han tar utgangspunkt i muslimer, henger blant annet sammen med den stadig økende negative fokuseringen på islam som religion, hvor muslimer bosatt i vestlige land, presenteres som en trussel mot vestens demokratiske og liberale grunnlag. Således representerer integrasjonen av muslimer i vesteuropeiske land en stor utfordring, som

etter forfatterens mening bør og kan imøtekommes ved å anvende multikulturalisme som en politisk integreringsstrategi.

Modood beskriver hvordan politisk multikulturalisme dypest sett handler om anerkjennelse av forskjeller, hvor negative forskjeller kan vendes om til positive, og han tar til orde for en:

...accommodative form of integration which would allow group-based racialized, ethnic, cultural and religious identities and practices to be recognized and supported in the public space, rather than require them to be privatized (ibid.: 61).

Her ser vi hvordan Modood er opptatt av gruppetilhørighet basert på faktorer som etnisitet, kultur og religion. Han peker på at medlemmene innen bestemte etniske, kulturelle eller religiøse grupperinger har visse fellesstrekk. Likevel er han påpasselig med å få frem at det innen en gruppe også forekommer store variasjoner. Som vi ser i sitatet ovenfor, er han opptatt av at ulike gruppers identiteter og praksiser blir anerkjent og støttet i det offentlige rom. Modood viser videre til hvordan hans multikulturelle tilnærming, eller anerkjennelsespolitikk, må ses i nær tilknytning til medborgerskapstanken og det multikulturelle medborgerskapet. Han beskriver medborgerskapet som:

...a framework of rights and practices of participation but also discourses and symbols of belonging, ways of imagining and remaking ourselves as a country and expressing our sense of commonalities and differences, and ways in which these identities qualify each other and create – should create – inclusive public spaces (ibid.: 128).

I lys av dette ser vi hvordan Modood, gjennom medborgerskapet, er opptatt av en nasjonal tilhørighetsfølelse blant borgerne, hvor både likhetene og forskjellene anerkjennes. Han er opptatt av viktigheten av å ikke bare fokusere på forskjellene mellom mennesker, men hvor man også retter oppmerksomhet mot det man har felles. Medborgerskapet skal nettopp representere en slik felles plattform. For at det multikulturelle samfunnet skal lykkes, mener han det er nødvendig med en form for nasjonal tilhørighetsfølelse blant borgerne. Han tar til orde for en inkluderende nasjonal identitet, som respekterer og bygger på de identitetene som folk verdsetter (ibid.: 146-150).

Sekulariseringsbegrepet vies i tillegg oppmerksomhet av forfatteren. Han viser til sekularismens ulike former og uttrykksmåter i forskjellige vesteuropeiske land, og han er opptatt av at mange land ikke er så sekulære rent ideologisk sett som man ofte skal ha det til. Han benytter termen *moderat sekularisme*, og viser til hvordan denne betegnelsen er den som best beskriver vestlige demokratiske land. Modood (2006: 189-191) peker på hvordan en del multikulturalister er av den oppfatning at det er behov for en sterkere form for sekularisme, for å ikke favorisere noen religioner fremfor andre. De argumenterer for at staten må være nøytral i forhold til religiøse aspekter, og at religionen kun skal tilhøre det private, og ikke det offentlige. Modood selv er opptatt av at religionens rolle ikke skal henvises til det private. Han mener tvert imot at det religiøse skal være en del av det offentlige. Han mener derimot ikke at det kun skal være én offentlig religion, men et pluralistisk mangfold, hvor minoritetsreligioner som islam, integreres på lik linje med andre religioner. Modood (2007) er opptatt av hvordan en rendyrket form for sekularisme kan fungere som en hindring i forhold til integrering og likeverd. Siden en slik rendyrket form i praksis er svært lite utbredt, skal det etter forfatterens mening ikke foreligge noen særskilte grunner for at muslimer ikke skal kunne integreres i vestlige samfunn. Han skriver:

Today the appropriate response to the new Muslim challenges is pluralistic institutional integration, rather than an appeal to a radical public-private separation in the name of secularism (ibid.: 78).

Her ser vi at Modood tar til orde for en *institusjonell integrasjon* av muslimer. Han belyser hvordan en slik integrasjon må ta en dialogisk form, hvor de ulike partene er åpne for å lære av hverandre. Videre peker han på at integrasjonen bør unngå å bli en ”ovenfra og ned” inkludering fra statens side, hvor han i stedet vektlegger *det sivile samfunnets* betydning. På denne måten kan integrasjonen anta ulike former avhengig av minoritetsgruppers ulike behov. En slik fokusering på kompleksitet, hvor forskjeller anerkjennes, styrker ifølge Modood den multikulturelle tilnærmingen han tar til orde for (ibid.). I boken *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship* utdyper Modood (2009: 182-183), hvordan det sivile samfunnet bør ha en mer sentral rolle i integreringsprosessen av muslimer. Han peker på hvordan ulike organisasjoner og institusjoner bør søke å imøtekomme muslimer på måter som passer organisasjonen eller institusjonen best på det aktuelle tidspunktet. På denne måten vil det forgå ulike former for inkluderingsprosesser, hvor de forskjellige aktørene søker muslimske personer som passer inn i den bestemte organisasjonen eller institusjonen. I lys av dette peker

Modood på hvordan et dynamisk sivilisert samfunn, antageligvis har større forutsetning for å få til en likeverdig multikulturalistisk integrasjon av muslimer.

Modood (2007) retter mer konkret oppmerksomhet mot *likhetsbegrepet*, og han stiller spørsmålet: "...how can there be equality across difference" (ibid.: 51). Han mener det er behov for et utvidet likhetsbegrep, som knytter seg til begreper som likeverdighet og gjensidig respekt. Han skriver:

So, one of the current conceptions of equality is a difference-affirming equality, with related notions of respect, recognition and identity – in short, what I understand by political multiculturalism (Modood 2009: 169).

Som vi har sett, er Modood (2007, 2009) opptatt av en religiøs likestilling av muslimer i det offentlige rom. Han mener at det på tilsvarende måte som det arbeides for likestilling i tilknytning til kjønn og rase, er behov for å arbeide for en religiøs likestilling. Modood (2009: 164) skriver: "My contention is that the claims Muslims are making in fact parallel comparable arguments about gender or ethnic equality". Dette sier han i forhold til at det i europeiske land er en tendens til en oppfatning om at muslimer "...are making politically exceptional, culturally unreasonable or theologically alien demands upon European states" (ibid.). Han er opptatt av at mange er av den oppfatning at muslimer ikke har krav på spesielle rettigheter som en følge av religion, ut ifra en begrunnelse om at det å være muslim er basert på en valgt identitet. Dette er han ikke enig i, og han peker på at ingen velger, eller velger bort, å bli født inn i en muslimsk familie. Forfatteren tar dermed til orde for en tilnærming som innebærer en nytenkning fra likestilling som likhet, til en likestilling basert på respekt for forskjeller. For at muslimer skal kunne beskrives som likeverdige medborgere i en europeisk kontekst, peker Modood mer konkret på hva en slik integrering vil innebære:

These would include anti-discrimination measures in areas such as employment, positive action to achieve a full and just political representation of Muslims in various areas of public life, the inclusion of Muslim history as European history and so on (Modood 2009: 185).

I lys av dette kan man si at Modood tar til orde for en *full* anerkjennelse av muslimers behov og interesser.

2.3 Spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet

Jeg vil i det følgende rette oppmerksomhet mot spenningsfeltet mellom likhet og forskjellsanerkjennelse. I lys av dette vil jeg komme nærmere inn på forskjellene mellom den universalistiske og den gruppebaserte medborgerskapstenkningen. Som en forlengelse av spenningen mellom likhet og forskjellsanerkjennelse, ønsker jeg å rette fokus på det heterotopiske medborgerskapet og motsatsen disiplineringsaspektet.

2.3.1 Det universelle og det gruppebaserte medborgerskapet

I tilknytning til den teorien som jeg nå har presentert, ser vi hvordan det knytter seg ulike synspunkter til det individbaserte og universelle medborgerskapet og til det gruppebaserte. Det hersker uenighet om hvorvidt man kan innlemme hensynstaking i forhold til minoritetsgruppers spesielle behov og interesser, og ikke bare i forhold til enkeltindividet. Marshall sin teori kan plasseres i den individuelle rettighetstradisjonen, med fokus på universelle rettigheter gjeldende for alle av samfunnets medlemmer. Både Kymlicka og Modood kan derimot plasseres i en tradisjon som fokuserer på grupperettigheters betydning, hvor det åpnes opp for å gi særrettigheter til ulike minoritetsgrupper. På bakgrunn av dette ser vi hvordan det eksisterer et spenningsfelt mellom idealet om likhet på den ene siden og anerkjennelse av forskjellighet på den andre.

Likhetsidealet kommer til uttrykk gjennom de universelle rettighetene, som skal gjøre seg gjeldende for alle borgere uavhengig av faktorer som klasse, kjønn, etnisitet og religiøs tilhørighet. Dette er et sentralt trekk ved tankegangen omkring medborgerskap. Likevel har medborgerskapets universelle karakter møtt mye motstand fra ulike hold. Kritikken knytter seg blant annet til hvordan det ved likebehandling og universelle rettigheter, er en del minoritetsgrupper som ikke kan nyttiggjøre seg disse rettighetene. Mange mener at det er behov for at det åpnes for forskjellsbehandling, slik at de gruppene det gjelder, gjennom særrettigheter kan få en likeverdig behandling. Jørn Loftager (2003) er inne på dette når han viser til hvordan noe av den kritikken som er blitt reist mot Marshall, knytter seg til teoriens universelle karakter. Han skriver:

Kort sagt går kritikken på at den universelle politikk, der tror sig selv "farveblind", i virkeligheten er til gagn for de i forvejen privilegerede og ikke sikrer anerkendelse af diverse minoritetsgrupper (ibid.: 27).

Loftager peker på hvordan en slik form for kritikk i stor grad kan ses i sammenheng med det multikulturelle samfunn, og i tilknytning til immigrasjonen til vestlige land. En særlig omdiskutert problematikk knytter seg, ifølge forfatteren, til hvorvidt og hvor langt et liberalt og universelt medborgerskap lar seg kombinere med særrettigheter til minoritetsgrupper. I tråd med dette peker forfatteren Gershon Shafir (1998), i boken *The Citizenship Debates*, på hvordan noen mener at det er mulig å integrere *forskjellighet* i tankegangen omkring medborgerskap, mens andre igjen mener at dette ikke lar seg gjøre. Som vi har sett, er både Kymlicka og Modood opptatte av at en slik integrasjon er mulig, hvor begge argumenterer for viktigheten av at ulike minoritetsgrupper anerkjennes og tas hensyn til. De er likevel ikke enige om hvor langt man skal gå i forhold til å imøtekomme minoritetsgruppers særlige behov og interesser, og på hvilken måte dette skal gjøres.

Det er nærliggende å si at Modood er den som går lengst i forhold til å anerkjenne forskjellighet. Han er spesielt opptatt av det religiøse, og hvordan det for å kunne snakke om et likeverdig medborgerskap i dagens samfunn, er behov for *full* anerkjennelse av muslimers behov og interesser. Selv om Kymlicka også er opptatt av anerkjennelse av ulike minoritetsgrupper, går han ikke så langt som det Modood gjør i sin tilnærming. Man kan si at Kymlicka befinner seg i en posisjon mellom Marshall og Modood. Dette på bakgrunn av at Kymlicka er opptatt av behovet for individuelle og universelle rettigheter, samtidig som han tar til orde for minoritetsspesifikke rettigheter i en del tilfeller. Kymlicka kombinerer den liberalistiske tankegangen med det multikulturelle medborgerskapet. Modood (2007) er svært kritisk til at Kymlicka foretar en slik kombinasjon. For Modood blir dette to motsetningsforhold som vanskelig lar seg kombinere. Han er kritisk til den liberale antagelsen om at vi som enkeltindivider er på leting etter individuell autonomi, hvor han finner hele ideen omkring "the context of choice" svært problematisk (ibid.: 35).

Modood kritiserer videre Kymlicka for å ikke vie religiøse minoritetsgrupper særlig oppmerksomhet i sin teori. Han mener Kymlicka mer eller mindre overser det religiøse aspektet, og at han i stedet konstruerer et skille mellom nasjonale minoriteter og etniske minoritetsgrupper. Et skille, som etter Modoods mening, er lite fruktbart i tilknytning til den

europiske situasjonen, hvor den sentrale utfordringen knytter seg til integreringen av muslimer, og hvor det religiøse er av stor betydning. Modood skriver: "We need a theory of multiculturalism that does not have an anti-immigrant bias and brings together rather than drives apart ethnicity and religion" (ibid.: 35). Det eneste Kymlicka, etter hans mening, kommer inn på i forhold til religiøse minoriteter, er i tilfeller hvor noen har behov for at det gjøres spesielle *unntak* for dem. En slik form for integrering er, ifølge Modood, ikke tilstrekkelig, og han mener man må gå mye lenger i integrasjonen av religiøse minoriteter som muslimer.

Ut ifra dette ser vi hvordan Modood skiller seg fra Marshall og Kymlicka, ved at han er særlig opptatt av det religiøse i tilknytning til medborgerskapstenkningen. Både Marshall og Kymlicka er derimot opptatt av den universelle og individuelle tenkningen. Marshall sin tilnærming er i atskillig større grad enn Kymlicka sin, preget av et slikt fokus. Som vi har sett, er Kymlicka opptatt av at de universelle menneskerettighetene har forrang i tilfeller hvor de er i konflikt med minoritetsrettighetene. I lys av dette kan man si at det eksisterer et spenningsfelt mellom det religiøse anerkjennelsesperspektivet og det universelle menneskerettighetsperspektivet.

2.3.2 Det heterotopiske medborgerskapet og disiplineringsaspektet

I boken *Heterotopic Citizen. New Research on Religious Work for the Disadvantaged* vies også det religiøse særlig oppmerksomhet i tilknytning til medborgerskapet. Her viser Trygve Wyller (2009a) til hvordan flere av bokens bidrag knytter seg til Michel Foucault sin artikkel fra 1967, *Of Other Spaces*, hvor termen *heterotopia* introduseres. Foucault (2006) knytter denne termen til rom (*spaces*) som representerer noe annerledes. Han er opptatt av konkrete steder (*sites*), som for eksempel et rom eller en bygning, men det avgjørende i teksten hans knytter seg likevel til steder av en helt spesiell karakter. Han skriver:

But among all this sites, I am interested in certain ones that have the curious property of being in relation with all the other sites, but in such a way as to suspect, neutralize, or invent the set of relations that they happen to designate, mirror, or reflect (ibid.: 95).

Foucault belyser hvordan slike steder kan ses som *motsatser* til de andre stedene. Disse stedene er enten heterotopier, som er virkelige steder i verden, eller utopier, som beskrives som uvirkelige steder (ibid.). Wyller (2009a) viser til hvordan Foucault sin artikkel representerer noe nytt i forhold til hans tidligere arbeid, som i stor grad omhandler disiplinerte diskurser opp gjennom historien. Med heterotopien presenteres, ifølge Wyller, et nytt og annerledes perspektiv. Han skriver: "...there is another discourse somewhere; a discourse connected to the other space, the space normally looked on as the next object for disciplinary activities" (ibid.: 8). Det som kjennetegner heterotopiene, er at de er rom *uten* disiplinerte aspekter, hvor de tvert imot beskrives som det motsatte. Wyller viser til hvordan flere av bokens bidrag knytter seg til ulike religiøst funderte praksiser for marginaliserte, hvor det kritiske aspektet handler om hvorvidt de kan betegnes som heterotopier eller ikke. Hvorvidt slike praksiser virkelig leder an til annerledeshet, og ikke til likhet, er således det sentrale spørsmålet.

Disiplineringen, hvor likhetsidealet må kunne sies å være i sentrum, behandles mer inngående av den danske sosiologen Kaspar Villadsen (2004), i hans bok om det sosiale arbeidets genealogi. Villadsen viser til at han benytter seg av Michel Foucault sin genealogiske metode, som er en bestemt form for historieskrivning, og som gjerne har fått betegnelsen *problematiseringens historie*. Videre peker han på hvordan hensikten med en slik genealogisk analyse av det sosiale arbeidet, handler om at den skal bidra til å kaste lys over vår nåtid. Han skriver: "Der er tale om en slags nutidshistorie, der vil vise os, at det sociale arbejdes måder at iagttage, tale og handle på er styret af bestemte historiske regler (ibid.: 7).

Villadsen tar for seg det sosiale arbeidet fra 1700-tallet til 1990-tallets postmoderne sosialfaglige arbeid. Etter forfatterens mening har den historiske analysen bidratt til å tydeliggjøre likhetene mellom 1800-tallets filantropi og tendenser i nåtidens sosiale arbeid. Han argumenterer for at man kan snakke om en tilbakekomst av sosialfaglige begreper og metoder fra 1800-tallets filantropiske velgjørenhet. Med det filantropiske aspektet sikter Villadsen til begreper som *hjelp til selvhjelp* og *myndiggjøring*. Myndiggjøringen har til hensikt å frigjøre klienten fra de undertrykkende kreftene som forhindrer vedkommende i å realisere sin egen vilje. Det sosiale arbeidet skal således "...frisette klientens vilje, men det er en bestemt form for frihed, som han skal praktisere" (ibid.: 9). Filantropien kommer til syne ved at det er den *åndelige* fattigdommen som vektlegges, fremfor den materielle, hvor klientens selvforhold er i sentrum. I lys av dette viser forfatteren til hvordan det er klienten

som må gjennomgå en forandring, og ikke samfunnet rundt. Klienten skal således hjelpes til å bli et fritt og selvstendig vesen gjennom en frigjørelse fra maktesløsheten. Villadsen belyser hvordan dette må ses i nær tilknytning til begrepet *empowerment*. I arbeidet med å realisere klientens vilje, viser forfatteren til hvordan det sosiale arbeidet gjør bruk av ulike maktformer. Han skriver:

Generelt benytter det sociale arbejde sig af en magtform, der fremstiller klienten som et autonomt og ukrænkeligt individ, samtidig med at det isolerer en række aspekter ved klienten som objekt for bearbejdning (ibid.: 11).

Villadsen peker videre på hvordan det i noen tilfeller må skje en rådgivning og undervisning av klienten. Dette handler om tilfeller hvor klientens vilje ikke kan realiseres fordi vedkommende mangler kunnskap. Forfatteren argumenterer for at den filantropiske dimensjonen i økende grad er en del av dagens sosialfaglige arbeid. Han belyser hvordan dette ikke bare gjør seg gjeldende i sosialfaglige kirkelige organisasjoner, men at det derimot forekommer på et mer generelt plan i det sosiale arbeidet. Villadsen er svært kritisk til disse tendensene, og han spør om hva slags type *regime* som innføres i det sosiale arbeidet som en følge av dette. Han er kritisk til den kategoriseringen, kontrollen og maktutøvelsen som gjør seg gjeldende i slike former for sosialfaglig tenkemåte. Ut ifra dette ser vi hvordan disiplineringsaspektet er fremtredende i Villadsen sin kritiske analyse av det sosiale arbeidet.

I boken *Heterotopic Citizen. New Research on Religious Work for the Disadvantaged* retter Kaspar Villadsen (2009) mer konkret oppmerksomhet på religiøst basert sosialt arbeid. Dette i forhold til hvorvidt det kan sies å korrespondere med den heterotopiske tankegangen. Han stiller spørsmål ved om det kan representere en alternativ form for anerkjennelse og omsorgsutøvelse. Dette på bakgrunn av det i sosialfaglig arbeid ofte er underliggende ideer om endring, noe som etter forfatterens mening lett kan resultere i disiplineringsprosjekter. Villadsen viser til hvordan *religiøsitet* som regel har stått i et motsetningsforhold til det universelle medborgerskapet. I boken åpnes det derimot for at det ikke nødvendigvis trenger å være slik. I lys av dette skriver Trygve Wyller (2009b: 215):

Citizenship is not any more only the participation in universal rights, it is first of all the experience of being recognised within the cultural and religious context you happen to take part in.

I boken rettes det oppmerksomhet mot en rekke ulike religiøst funderte praksiser i forhold til om de kan ha noe positivt å bidra med i medborgerskapsdiskursen. Wyller (2009b) retter fokus på det han betegner som *heterotopisk diakoni*, og han viser til hvordan en slik form for diakoni *kan* representere et alternativt medborgerskap. Et medborgerskap hvor det gis rom for annerledeshet, og hvor annerledesheten respekteres. En viktig forutsetning for et slikt *heterotopisk medborgerskap* er at det ikke foregår innenfor rammene av et disiplineringsprosjekt, hvor ”den andre” forsøkes å bli gjort lik en fastsatt normal. Villadsen og Wyller (2009) retter mer konkret oppmerksomhet på hvordan disiplineringen tar form gjennom en normalisering av ”den andre”, med hensyn til fastsatte normer eller standarder. De skriver:

The key mechanism of discipline is thus the active construction of deviations and abnormality. Disciplinary spaces, then, are constructed and arranged in such a way as to allow standards to emerge and make deviations from those standards visible (ibid.: 220).

I tilknytning til heterotopien, som beskrives som motsatsen til disiplineringen, viser forfatterne til at det ikke er heterotopien alene som er det sentrale. Det vesentlige er hvordan man deltar i heterotopien, og i forhold til om man lar seg konfronteres og berøres av den. Det relasjonelle er således av stor betydning i tilknytning til den heterotopiske tankegangen de tar de orde for. I lys av dette viser de til hvordan den etiske fordringen ”...grows out of the relation between the people living on the social margins (the heterotopic) and the not-marginal (homotopic) civil society” (ibid.: 221). De viser videre til hvordan sosialfaglig arbeid innenfor den frivillige sektoren ofte fristilles fra noe av den kritikken som rettes mot velferdsstatlige tiltak. De peker på at det er en tendens til å romantisere frivillige og ideelle organisasjoners arbeid, hvor maktrelasjoner, som også her kan forekomme, vies mindre oppmerksomhet. Det er ifølge forfatterne behov for å ha et tilsvarende kritisk søkelys på religiøst basert sosialt arbeid. I forbindelse med dette skriver de: ”Thus, we need to investigate how religious and voluntary care providers similarly construct ‘client identities’ that reflect their particular organisational arrangement and doxa” (ibid.: 224). Villadsen og Wyller viser til at man kan se diakonale organisasjoner sitt arbeid, som Kirkens Bymisjon, i tilknytning til medborgerskapet og den heterotopiske tankegangen. De er likevel svært opptatte av at disiplinering også kan forekomme innenfor en slik ramme, og at det derfor er nødvendig med et kritisk blikk på hvorvidt religiøst funderte praksiser for marginaliserte kan gi et positivt bidrag til medborgerskapet.

3. Metode

I denne delen vil jeg vise til de metodiske valgene jeg har tatt i forbindelse med oppgaven, hvor det kvalitative forskningsintervjuet er det sentrale. Jeg vil belyse prosessen i forhold til kontakten med Primærmedisinsk verksted (PMV), og jeg vil reflektere over forskningsetiske aspekter i tilknytning til gjennomføringen av denne oppgaven.

3.1 Valg av metode

Helt i startfasen av denne oppgaven, når jeg kun hadde bestemt meg for å skrive om Primærmedisinsk verksted i tilknytning til medborgerskapsbegrepet, tenkte jeg at dette kunne være en ren litteraturbasert oppgave. Dette fordi jeg tenkte at det ville være tilstrekkelig å foreta en teoretisk analyse av virksomhetens arbeid i lys av medborgerskapstankegangen. Jeg hadde funnet frem til litteratur både i forhold til PMV og tankegangen omkring medborgerskap. Etter flere nyttige innspill om at min oppgave antageligvis ville bli mer interessant ved å innhente informasjon ved bruk av kvalitativ metode, bestemte jeg meg for å gjennomføre intervjuer og observasjon dersom det kunne la seg gjøre. Da jeg først tok kontakt med PMV for å høre om det var i orden at jeg skrev en oppgave om virksomheten, ble jeg møtt med noen motforestillinger. Da jeg fortalte at jeg ikke nødvendigvis trengte å ha så mange intervjuer på PMV, og at intervjuene først og fremst kunne være med ansatte, fikk jeg beskjed om at det gjorde saken noe enklere. Likevel var det en del frem og tilbake uten at jeg følte at jeg fikk et endelig svar på om jeg kunne få gjennomføre min oppgave om PMV. Jeg ble fortalt at de hadde det svært travelt, i tillegg til at oppgaven min ble oppfattet som veldig teoretisk, hvor det ble uttrykt usikkerhet i forhold til virksomhetens nytteverdi.

Min veileder tok kontakt med den fagansvarlige i Kirkens Bymisjon, i forhold til at hun kanskje kunne hjelpe meg videre. Hun var positiv til oppgavens tema og sa at hun kunne snakke med PMV, selv om hun var tydelig på at den endelige beslutningen selvfølgelig måtte være deres. Min veileder og jeg hadde naturligvis forståelse for virksomhetens betenkeligheter med å la meg skrive en oppgave om dem. Dette med tanke på deres hektiske arbeidshverdag, men også i forhold til at PMV jobber innenfor et område som på mange måter må kunne beskrives som svært sensitivt. I lys av dette er det forståelig dersom man er litt

restriktiv i forhold til forskning på stedet. Likevel er det nærliggende å tenke at det ville vært problematisk forskningsmessig dersom jeg hadde fått avslag på å gjennomføre min oppgave. Dette fordi det viktigste tross alt burde være å ha åpenhet omkring det komplekse arbeidet man driver.

Etter at den fagansvarlige hadde snakket med PMV, fikk jeg beskjed om at jeg kunne få gjennomføre min oppgave. De hadde lest igjennom min prosjektbeskrivelse og var blitt enige om at dette var noe de kunne ta seg tid til. Jeg møtte ingen flere motforestillinger etter dette, og de ansatte var imøtekommende og interesserte i min oppgave. Jeg ble enig med daglig leder om at jeg kunne få gjennomføre fire intervjuer med ansatte på PMV. I tillegg ble jeg invitert med på en workshop i forhold til problematikken rundt tvangsekteskap. Workshopen bidro til at jeg fikk et bedre innblikk i virksomhetens arbeid, og jeg ble kjent med både ansatte og brukere. Det er likevel intervjuene som danner hovedgrunnlaget for empiri- og analysedelen i denne oppgaven, og for den videre drøftningen.

3.2 Det kvalitative forskningsintervjuet

Dag Ingvar Jacobsen (2003: 73-74) behandler *det åpne intervjuet* i lys av en kvalitativ metodisk tilnærming. Han retter blant annet oppmerksomhet mot skillet mellom åpenhet og strukturering av intervjuet, og han argumenterer for at det åpne intervjuet bør bestå av en balansegang mellom disse to ytterpunktene. Det er ifølge ham viktig å etterstrebe åpenhet, men hvor en viss strukturering likevel er tilstede. Han viser til hvordan det kan være hensiktsmessig å utarbeide en *intervjuguide*, som kan beskrives som en oversikt over temaer man ønsker å komme inn på under intervjuet. I tråd med dette belyser Pål Repstad (2007: 78-79) viktigheten av at man ikke følger intervjuguiden slavisk under intervjuene. Etter hans mening er hensikten at den skal fungere som en huskeliste, slik at man får med seg de temaene som skal dekkes. Man må derimot ikke forsøke å få informanten til å svare i ”riktig” rekkefølge. Han vektlegger viktigheten av å forsøke å la intervjuet bli en så naturlig samtale som mulig, hvor man følger opp informantens svar improvisert. Han understreker likevel hvordan et fleksibelt og ledig intervju på ingen måte kan sammenlignes med en uforberedt samtale. Han viser til at man på forhånd må tenke grundig igjennom hvilke temaer man vil ta opp, for på denne måten å unngå å drukne i irrelevant snakk.

Under intervjuene mine benyttet jeg meg av en intervjuguide, hvor jeg på forhånd hadde laget noen hovedkategorier over temaer jeg ønsket å komme inn på under intervjuene. Jeg hadde i tillegg laget en del spørsmål i tilknytning til de ulike kategoriene, men jeg stilte ikke alle disse spørsmålene under intervjuene. Jeg forsøkte å la intervjusamtalen bli så naturlig som mulig, hvor jeg stilte spørsmål i forhold til de ulike temaområdene når det best passet seg. Det arbeidet jeg hadde gjort med intervjuguiden på forhånd, var til stor hjelp under intervjuene, hvor jeg følte meg trygg på hva det var jeg først og fremst ønsket å snakke om. Likevel var jeg også åpen for å snakke om temaer som jeg på forhånd ikke hadde tenkt på som så relevante.

I denne oppgaven har jeg hatt et teoretisk utgangspunkt, hvor teori i forhold til medborgerskapstanken har dannet utgangspunkt for de spørsmålene som ble stilt under intervjuene. Før jeg begynte med intervjuene, hadde jeg satt meg inn i teori i forhold til tankegangen omkring medborgerskapet, og i forhold til Primærmedisinsk verksted sitt arbeid. Det var på denne måten at jeg kom frem til at spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet kunne være relevant i tilknytning til PMV. I tilknytning til dette spenningsfeltet hadde jeg også før intervjuene blitt opptatt av menneskerettighetenes og religionens betydning på PMV, hvor omskjærings- og tvangsekteskapsproblematikken utpekte seg som spesielt relevant. Dermed knyttet i hovedsak de spørsmålene jeg stilte under intervjuene med de ansatte på PMV seg til disse temaene. Det at jeg ble invitert til å være med på en workshop i forhold til problematikken rundt tvangsekteskap, bidro også til at det ble naturlig å fokusere på dette. I tillegg ble jeg i en telefonsamtale med daglig leder, ganske tidlig i prosessen, gjort oppmerksom på hvordan omskjæringsproblematikken nettopp kunne sies å befinne seg i spenningsfeltet mellom religionens betydning og menneskerettighetenes.

Det å ha et teoretisk utgangspunkt i en oppgave, slik som jeg har, er et tema som er oppe til diskusjon i metodelitteraturen. Noen vil innvende at teorien i for stor grad virker styrende i forhold til det empiriske feltet, hvor forskeren i altfor stor grad ”kontrollerer” det man vil finne ut av. Som et svar på en slik kritikk, er det nærliggende å tenke at man er avhengig av å ha foretatt en viss avgrensning i forhold til hva man vil undersøke, før man går i gang. Dersom man ikke skulle gjøre det, men i stedet møte det empiriske feltet med åpenhet for alle temaer, er det vanskelig å tenke seg at det ville være gjennomførbart. Det er nærliggende å tenke at man alltid vil ha en viss formening i forhold til hva man ønsker å finne ut av, men hvor man likevel er åpen for temaer som man på forhånd ikke hadde tenkt på som så

relevante. Dersom man møter det empiriske feltet med en slik åpenhet, er det vanskelig å forstå at det skal være negativt å ha et teoretisk utgangspunkt i en oppgave. I tråd med dette viser Pål Repstad (2007) til hvordan det i den kvalitative samfunnsvitenskapelige tradisjonen, er en reflektert skepsis til teoretisering. Han vektlegger imidlertid de teoretiske begrepenes betydning. Han skriver:

Begreper er provisoriske hjelpemidler til forståelse. Begreper kan tildekke en nyansert virkelighet, men det er også slik at mangel på begreper kan etterlate seg en fullstendig forvirring (ibid.: 116).

Repstad belyser videre hvordan det å gå inn i et felt uten å ha gjort seg noen tanker på forhånd, men hvor man kun har en generell nysgjerrighet som utgangspunkt, antagelig vil resultere i at man ikke finner ut noe særlig. Han vektlegger imidlertid viktigheten av å ha et åpent sinn i møte med det empiriske feltet og skriver: "Poenget med et åpent sinn er ikke å gå ut i feltet uten faglig og hverdagslig forforståelse, men å være villig til å justere forforståelsen underveis" (ibid.: 117). Etter forfatterens mening bør det hele tiden skje en gjensidig korrigerende mellom teoretiske perspektiver og empiriske data.

I tilknytning til utvalg av informanter peker Repstad på at et hovedkriterie alltid vil være om forskeren regner med at de aktuelle personene har relevant informasjon å bidra med i forbindelse med oppgavens problemstilling. Jeg måtte, i tilknytning til min problemstilling, foreta noen avveininger i forhold til hvilke personer på PMV det ville være mest hensiktsmessig å intervju. Tidlig i prosessen tenkte jeg på muligheten av å både intervju brukere og ansatte ved senteret. Dette gikk jeg imidlertid bort ifra, fordi jeg i samtale med daglig leder, forstod at dette kunne gjøre det mer problematisk. I tillegg vurderte jeg, i samråd med veileder, det som mest hensiktsmessig i forhold til oppgavens problemstilling å gjennomføre noen få intervjuer med ansatte på PMV. Dette på bakgrunn av at det i denne oppgaven handler om vurderinger i forhold til senterets arbeid, hvor det var nærliggende å tenke at de ansatte er de som har mest kunnskap om dette.

I lys av dette kan man til en viss grad si at jeg har foretatt det som Dag Ingvar Jacobsen (2003: 98) beskriver som et *formålsorientert utvalg*. Grunnen til at jeg sier til en viss grad, henger sammen med at det var daglig leder som bestemte *hvem* av de ansatte jeg kunne få intervju. Repstad (2007: 81) belyser hvordan man i praktisk forskning av og til vil være

avhengig av hjelp fra sentrale informanter, som ledere, til å velge ut hvilke personer som kan intervjues. Dette kan, ifølge forfatteren, representere et metodisk problem. Han peker på hvordan lederen kan ha et ønske om, enten bevisst eller ubevisst, å styre utvalget, noe som kan resultere i at lederen anbefaler de flinkeste ansatte for forskeren. Likevel peker han på at dette sannsynligvis ikke skjer så ofte, og i hvert fall ikke at lederen gjør dette bevisst. I min sammenheng er det ingen overveiende fare for at dette skulle være tilfellet. Dette fordi PMV er en liten virksomhet med få ansatte, slik at det ikke var så mange å foreta et utvalg av.

Under intervjuene benyttet jeg meg av en lydbåndopptaker, hvor jeg i etterkant har transkribert intervjuene til skriftlig tekst. Dette er, ifølge Steinar Kvale (1997), ikke bare en enkel teknisk prosess, men kan i seg selv beskrives som en tolkningsprosess. Oversettingen fra muntlig samtale til skriftlig tekst bidrar til å gjøre intervjusamtalen tilgjengelig for analyse. Han peker på hvordan man ved bruk av lydbåndopptaker sitter igjen med et lydbånd som gir en *dekontekstualisert* versjon av intervjuet og skriver: ”Det inneholder ikke de visuelle aspektene ved situasjonen – verken omgivelser eller deltakernes ansiktsuttrykk og kroppsspråk” (ibid.: 101). Under min transkripsjon har jeg forsøkt å skrive ned alt informantene sa, også de ”unødvendige fyllordene” og ufullstendige setningene, som kan virke ubetydelige, men som likevel kan ha en mening. Jeg har forsøkt å gi en så nøyaktig gjengivelse som mulig, og dersom jeg har vært usikker på hva informantene har ment, har jeg valgt å ikke ta det med i oppgaven. Likevel kan det være momenter som jeg har misforstått, og som har blitt feilfremstilt. For i størst mulig grad å forhindre dette, har jeg gitt informantene mine muligheten til å se over de direkte sitatene jeg har brukt av dem i denne oppgaven. I tilknytning til den skriftlige fremstillingen av de direkte sitatene har jeg videre endret på noen ordstillinger og fjernet noe av det muntlige preget. Dette med hensyn til informantene, fordi muntlig uttalelse er forskjellig fra skriftlig fremstilling. Endringene bidrar i tillegg til å gjøre lesbarheten bedre. Derimot er meningsinnholdet i sitatene fremdeles det samme som informantenes opprinnelige uttalelser.

Kvale (1997) belyser hvordan det knytter seg etiske spørsmål til transkripsjonen og skriver:

Intervjuene tar kanskje opp følsomme emner hvor det er viktig å beskytte intervjupersonens *konfidensialitet* og også personene og institusjonene som nevnes i intervjuet. Det er nødvendig å lagre båndene og transkripsjonene trygt, og å slette båndene når de ikke lenger skal brukes (ibid.: 106).

Slike etiske forhold har jeg vært opptatt av å følge i arbeidet med denne oppgaven. Jeg har i tillegg anonymisert intervjupersonenes identitet allerede fra transkripsjonsstadiet, fordi jeg i denne oppgaven behandler temaer som må kunne sies å være av sensitiv karakter.

3.3 Analyse og fortolkning

Pål Repstad (2007) er opptatt av at analyse og fortolkning av data er to faser som glir over i hverandre i kvalitativ forskning. Likevel peker han på hvordan de tankemessig kan atskilles:

Analyse kan vi si er den prosessen der man prøver å ordne data slik at vi får fram mønstre i dem, og slik at de dermed blir lettere tilgjengelige for fortolkning. Tolkning eller fortolkning (...) er en begrunnet vurdering av datamaterialet i forhold til de problemstillinger vi tar opp i studien (ibid.: 113).

Til tross for et slikt skille belyser han hvordan det uten tvil er elementer av fortolkning også i analyseprosessen. I tillegg vektlegger forfatteren at det knytter seg fortolkende aspekter både til tidligere faser i oppgaveprosessen, som datainnsamlingen, og til den siste fasen med rapportskrivning. Det vil, etter hans mening, hele tiden være fortolkende aspekter ved de valgene vi tar. Når man imidlertid, i etterkant av innsamlingen av empiri, skal foreta en analyse av materialet, beskriver forfatteren hvordan det praktiske analysearbeidet handler om å dele opp i emner, for deretter å lete etter mønstre. Tove Thagaard (2009) belyser mer inngående hvordan man på en hensiktsmessig måte kan foreta en analyse av empirimaterialet. Hun viser til hvordan *temabaserte* tilnærminger kan knyttes til presentasjoner av materialet hvor temaene er i fokus, noe som er tilfellet i mitt empirimateriale. Hun beskriver hvordan analyser av materialet, som er basert på temasentrerte tilnærminger:

...innebærer at vi sammenligner informasjon om hvert tema fra alle informantene. Et hovedpoeng er å gå i dybden på de enkelte temaene. Sammenligning av informasjon fra alle informanter kan gi en dyptgående forståelse av hvert enkelt tema (ibid.: 171).

Thagaard peker videre på hvordan temasentrerte tilnærminger er basert på at teksten inndeles i kategorier, hvor de ulike kategoriene representerer sentrale temaer i undersøkelsen. Hun argumenterer for bruk av *matriser*, hvor et utsnitt av teksten sorteres i ulike kategorier og

skriver: ”Fordi matriser gir et visuelt bilde av tendenser i materialet, er de velegnet til å foreta sammenligninger mellom data fra ulike informanter...” (ibid.: 173).

For å få en oversikt over mitt empirimateriale etter fullført innsamling, og for lettere å finne frem til hovedtendensene, delte jeg materialet mitt inn i matriser med tematiske kategorier. Empirien fra de fire ulike informantene ble kategorisert i henhold til temaene: målsetninger med PMVs arbeid, det religiøse aspektet på PMV og menneskerettigheter på PMV. Dermed ser vi hvordan matrisene i stor grad gjenspeiler oppgavens teoretiske utgangspunkt. I tråd med dette peker Thagaard på at en faglig teoretisk bakgrunn kan gi godt grunnlag for å kjenne igjen mønstre i empirimaterialet. Når jeg skulle lage de ulike matrisene, var jeg i tillegg bevisst på at de måtte gjenspeile de temaene som det faktisk ble snakket mest om under intervjuene, og ikke kun ut ifra min teoretiske bakgrunn. Fordi jeg under intervjuene stilte spørsmål som i stor grad knyttet seg til de spesifikke temaområdene, er det naturlig at informantene også responderte i henhold til dette. Det er likevel nærliggende å tenke at informantene ikke hadde hatt så mye å svare dersom temaene ikke hadde vært aktuelle i tilknytning til PMV sitt arbeid. Jeg hadde med andre ord ikke fått så utfyllende og detaljrike matriser på disse temaene dersom de ikke hadde vært aktuelle. Dette bidrar, etter min mening, til å styrke oppgavens troverdighet.

Til tross for at det kan sies å knytte seg visse fortolkende aspekter til analyseprosessen, har jeg i denne oppgaven forsøkt å skille mellom analyse og tolkning, hvor tolkningene presenteres i den separate drøftningsdelen. I tilknytning til tolkningsprosessen viser Repstad (2007) til hvordan man kan la seg inspirere av hermeneutiske idealer. Ved å basere forståelsen på en veksling mellom del og helhet, kan man få en bedre forståelse. Denne prosessen betegnes gjerne som den *hermeneutiske spiral*. Forfatteren belyser hvordan ”...spiralbevegelsen gir mulighet for en kontinuerlig utdyping av meningsforståelsen” (ibid.: 121). Likevel peker han på hvordan man i lys av en slik forståelsesprosess kan stå i fare for å jakte på en fortolkning hvor ”alt går opp”. Som en følge av dette kan man risikere å overse indre motsetninger, ambivalens og sprik i det stoffet man fortolker (ibid.: 122). I tolkningsprosessen av mitt empirimateriale har jeg forsøkt å veksle mellom en mer helhetlig forståelse, hvor jeg har sett på materialet som helhet, og en mer detaljert forståelse, hvor jeg har gått mer i dybden på de ulike temaene. Jeg har i tillegg hatt en veksling mellom teorien og empirien, i det man kan beskrive som en dialogisk forståelsesprosess.

Det knytter seg videre visse etiske aspekter til de tolkningene man foretar på bakgrunn av den informasjonen man har fått av sine informanter. Tove Thagaard (2009) viser eksempelvis til hvordan det kan oppstå etiske dilemmaer når forskerens perspektiv er forskjellig fra informantens forståelse. Hun skriver:

Fordi forskeren ser informantens situasjon utenfra, vil hun eller han som oftest ha et annet perspektiv enn informanten. Et perspektiv sett fra en utenforståendes side kan oppleves som fremmedgjørende og provoserende av informanten (ibid.: 190).

I mitt tilfelle, hvor jeg som student retter et kritisk søkelys på Primærmedisinsk verksted sitt arbeid, er det viktig å ha en etisk refleksjon i forhold til hva dette innebærer. Jeg har gjennom dette året, hvor jeg har arbeidet med oppgaven, fordypet meg i senterets arbeid. På bakgrunn av dette har jeg foretatt visse tolkninger. Det er viktig å ha en ydmykhet i forhold til at dette er tolkninger som det kan knytte seg ulike begrensninger til. Det kan for eksempel reises innvendinger til mitt empirimateriale, hvor noen kanskje vil mene at fire kvalitative intervjuer ikke er tilstrekkelig med hensyn til de tolkningene jeg har foretatt. Nå har jeg derimot ikke utelukkende basert meg på disse intervjuene, jeg har også satt meg inn i et skriftlig materiale i tilknytning til PMV sitt arbeid. Jeg har i tillegg prøvd å ha et realistisk forhold til omfanget av denne oppgaven, hvor jeg har tenkt igjennom hva som ville være mulig for meg å gjennomføre i løpet av et år. I henhold til dette har jeg foretatt en del avgrensninger i oppgaven. Det er likevel nærliggende å tenke at det alltid vil knytte seg visse begrensende faktorer til det arbeidet man har gjort.

3.4 Forskningsetiske overveielser

Denne studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Denne instansen sørger for at personer som deltar i forskning blir behandlet på en etisk forsvarlig måte av forskeren eller studenten. De er opptatt av at de opplysningene som innhentes blir oppbevart på en sikker måte. Jeg fikk, i samråd med NSD, utformet et informasjonsskriv til mine informanter med en egen samtykkeerklæring. I dette skrivet informerer jeg om oppgavens tema, og jeg gir opplysninger i tilknytning til gjennomføringen av intervjuet. Jeg viser til hvordan alle opplysningene som innhentes under

intervjuene vil bli behandlet konfidensielt. Jeg opplyser i tillegg om muligheten for å trekke seg underveis uten å måtte gi noen særskilte begrunnelser.

I tilknytning til prinsippet om *anonymitet* måtte jeg videre ta noen avgjørelser. Fordi dette er en studie som omhandler sensitive problemområder, er det viktig at informantenes anonymitet sikres på en best mulig måte. Som en følge av dette har jeg unnlatt å beskrive forhold som kan bidra til identifikasjon, som for eksempel informantenes etniske tilhørighet eller arbeidsoppgaver. Dette på bakgrunn av at de jobber i en liten virksomhet, hvor det kunne bidratt til gjenkjenning dersom jeg hadde oppgitt slik informasjon. Jeg har derimot valgt å oppgi virksomhetens identitet, fordi å skulle anonymisere Primærmedisinsk verksted ville vært svært vanskelig. Det er en lett gjenkjennelig virksomhet, og det var derfor enighet, også fra daglig leder sin side, om å ikke forsøke å anonymisere den. I informasjonsskrivet til informantene ble de gjort oppmerksomme på at dette kunne bidra til muligheten for at de som informanter kunne være gjenkjennbare.

Thagaard (2009: 225) belyser hvordan anonymiteten kan være et større problem i undersøkelser hvor informantene tilhører det samme nettverket, som i en organisasjon. Hun er opptatt av hvordan man, i tilfeller hvor informantene kjenner hverandre godt, på en best mulig måte kan forhindre at informantene identifiserer hverandre. Dette er aktuelt i tilknytning til min studie, hvor det er tenkelig at informantene kan kjenne hverandre igjen ut ifra de direkte sitatene jeg gjengir i oppgaven. Selv om det i størst mulig grad er viktig å forhindre dette, er det likevel nærliggende å tenke at den informasjonen som jeg har fått fra de ulike informantene, ikke er så sensitiv for den enkelte. Dette på bakgrunn av at den informasjonen som jeg fikk gjennom intervjuene, i stor grad må kunne sies å representere virksomhetens ståsted mer enn de enkelte informantenes synspunkter. Det må kunne sies å være stort samsvar mellom svarene til de ulike informantene, noe som, etter min mening, bidrar til å gjøre det mindre alvorlig dersom de skulle klare å identifisere hverandre.

Thagaard (2009) belyser videre viktigheten av å tenke igjennom mulige konsekvenser for informantene som en følge av publiseringen av oppgaven. Dette på bakgrunn av at flere informanter opplever det som problematisk når man blir konfrontert med det skriftlige materialet. Thagaard beskriver hvordan *etisk ansvarlighet* er et viktig aspekt i tilknytning til dette. Hun skriver:

Etisk ansvarlighet tilsier at forskeren gjør rede for hva som er forskerens faglige perspektiv, og hva som er forskerens fortolkning av hvordan informantene forstår sin situasjon. (...) Etisk ansvarlighet tilsier at forskeren får frem bredde og nyanserikdom i materialet (ibid.: 229).

I tilknytning til dette peker hun på viktigheten av at forskeren ikke er selektiv på en måte som gir liten forståelse for informantenes situasjon. Dette handler om fremstillingen av empirimaterialet, hvor man er opptatt av å få frem bredden. Det handler i tillegg om de tolkningene man gjør på bakgrunn av det empiriske materialet. I min oppgave, hvor jeg har en egen empiri- og analysedel, og en egen drøftningsdel, har jeg på denne måten tydeliggjort skillet mellom informantenes forståelse og min egen. Jeg har i tillegg, som belyst tidligere, vært bevisst på at fremstillingen min er i overensstemmelse med det som kan sies å være sentrale tendenser i mitt empirimateriale. Selv om det er viktig å tenke på informantene i forhold til publiseringen av oppgaven, er det også viktig at man ikke gir en fremstilling som skal være fordelaktig for informantene. For som Thagaard (2009: 230) skriver: ”Rollen som informantens advokat strider mot et grunnleggende prinsipp i forskning om å utforske problemer uten å måtte komme frem til en bestemt type kunnskap”.

Det er til slutt viktig å ha en etisk refleksjon i forhold til empiriens troverdighet. Denne oppgaven er i stor grad basert på fire kvalitative intervjuer med ansatte på Primærmedisinsk verksted. På bakgrunn av dette kan man stille spørsmål ved disse intervjuenes representativitet i forhold til holdningene på hele senteret. Man kan tenke seg at en mer omfattende undersøkelse av PMV kunne ha resultert i at man fant flere nyanser. Det er nærliggende å si at det alltid vil knytte seg spørsmålsstillinger til en oppgaves empiriske troverdighet. I tilknytning til min oppgave er det likevel god grunn til å mene, at mitt empirimateriale er representativt for de holdningene som gjør seg gjeldende på senteret. De empiriske tendensene som jeg har funnet frem til, vil uansett kunne sies å være relevante i tilknytning til den teoretiske diskusjonen om medborgerskapet og spenningen mellom likhet og forskjellsanerkjennelse. Dette kan derimot ikke sies å være den ”endelige” oppgaven om PMV sitt forhold til medborgerskapet. Min oppgave kan kun forstås som et bidrag i en slik sammenheng.

4. Empiri og analyse

I denne delen vil jeg vise til den informasjonen som jeg fikk gjennom de fire intervjuene med ansatte på Primærmedisinsk verksted. Jeg vil likevel også vise til annet skriftlig materiale fra senteret, som årsrapporter og evalueringer, som kan være med på å underbygge og utdype min empiri.

4.1 Primærmedisinsk verksted

Primærmedisinsk verksted ble opprettet i 1994 som et prosjekt under Miljøbyen Gamle Oslo/Bydel Gamle Oslo. Prosjektets målsetning handlet om å utvikle og prøve ut metoder i helsefremmende arbeid, som skulle oppleves meningsfulle i en flerkulturell befolkning. Stiftelsen Kirkens Bymisjon Oslo tok i 1998 over eierskapet og driften av PMV. Virksomheten har endret navn, og heter nå Primærmedisinsk verksted – Senter for helse, dialog og utvikling (Fangen og Thun 2007: 11).

4.1.1 PMV sin brukergruppe

PMV arbeider både med voksne og unge og har arbeid rettet mot menn, kvinner, gutter og jenter. Likevel retter senterets arbeid seg i særlig grad mot innvandrerkvinner. Mange av deres brukere er kvinner som ikke er i jobb, men som i stedet er hjemmeværende mødre. PMV beskriver hvordan mange av kvinnene er isolerte og *usynlige* i det norske samfunnet. Psykiske lidelser er en sentral problematikk blant deres brukere, hvor depresjon er det mest utbredte. I tillegg er smerteproblematikk og andre fysiske lidelser problemer deres brukere sliter med, samt problemer med hjelpeapparatet, jobb, hus og økonomi. En del av senterets brukere rapporterer også om problemer med konflikter av ulike slag, hvor konflikter knyttet til familierelasjoner er det mest utbredte. Det vises til hvordan brukergruppen består av personer fra særlig tre ulike miljøer. Dette er personer fra det somaliske, pakistanske og det arabisk-talende miljøet (Årsrapport Primærmedisinsk verksted 2007).

Arild Aambø (2004), tidligere leder av PMV, og som var med å starte stedet, viser til hvordan mange innvandrerkvinner, som en følge av migrasjonen, kan oppleve tapet av familienettverket som de hadde rundt seg i hjemlandet, spesielt vanskelig. Mange opplever den individuelle friheten som møter dem i det nye landet som skremmende. Samtidig møter mange forventninger fra sine egne om å ivareta de samme funksjonene i familien som de hadde i hjemlandet, men nå uten det støttende nettverket rundt seg. Forfatteren peker på hvordan en del ikke klarer å innfri slike forventninger, noe som kan føre til tap av selvspekt og mentale og fysiske helseproblemer. Som en følge av dette kan det igjen oppstå både personlige og familiære konflikter (ibid.: 234).

4.1.2 PMV sin arbeidspraksis

I PMV sin årsrapport fra 2007 beskrives det hvordan virksomhetens grunndrift består av to viktige elementer. Disse er henholdsvis arbeid med klienter, både enkeltmennesker og familier, og tilrettelegging av ulike grupper og aktiviteter på senteret. I tillegg vises det til hvordan PMV driver informasjonsarbeid og kompetanseoverføring til blant annet høyskoler, barnevern og helsearbeidere. Arbeid med selvhjelpsgrupper og andre former for gruppeaktiviteter beskrives som senterets kjerneområder. Temaer som grensesetting overfor barn, tvangsekteskap og omskjæring er sentrale i virksomhetens arbeid, og fremkommer gjennom ulike gruppeaktiviteter. I tillegg vises det til hvordan noen av disse temaene behandles gjennom egne prosjekter. De ulike gruppeaktivitetene organiseres ofte etter nasjonalitet, hvor det er ulike somaliske grupper, grupper i tilknytning til det arabisk-talende miljøet, samt pakistanske grupper. I de somaliske gruppene er blant annet temaer som koranlesning, barneoppdragelse og omskjæring sentrale. I grupper i tilknytning til det arabisk-talende miljøet arrangeres det grupper med arabisk språkundervisning, korangrupper for kvinner, barn og ungdommer, grupper med fokus på kvinners rettigheter ut ifra Koranen, sygrupper, kokegrupper og samtalegrupper. I de pakistanske gruppene er det urdugrupper, grupper i tilknytning til tvangsekteskapsproblematikken, korangrupper for kvinner, jenter og barn, trimgrupper, kokegrupper og samtalegrupper (ibid.).

Gjennom de fire intervjuene jeg hadde med ansatte på PMV, kom det frem hvordan *informasjonsspredning* og *kunnskapsutvikling* er sentrale elementer i senterets arbeid. Mye av arbeidet foregår gjennom ulike grupper og prosjekter, hvor det handler om samtale og dialog i

forbindelse med ulike temaer og problemområder. Jeg valgte, som nevnt tidligere, først og fremst å fokusere på arbeid i tilknytning til problematikken rundt kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap under intervjuene. I tilknytning til senterets omskjæringsarbeid, som i særlig grad retter seg mot det somaliske miljøet, har de i løpet av de siste årene utviklet det som går under betegnelsen *informatørutdanning*. I forhold til dette peker en av mine informanter på hvordan senteret tar utgangspunkt i mennesker som har kunnskap, hvor de bygger videre på den, for at disse personene skal bli endringsagenter. Hun sier:

...det vi tenkte med informatørene i fjor, det var at man skulle bruke de som også var her i arbeidsgruppene, og som hadde fått en del kunnskap, og som ønsket å arbeide videre med det. At de skulle få ekstrautdanning og på denne måten bli endringsagenter.

Hun vektlegger viktigheten av at informatørene har en større kunnskap og tyngde, og at de må ønske å jobbe aktivt med problematikken rundt omskjæring. En av de andre informantene viser til hvordan man på informatørkursene trekker inn eksperter fra blant annet Norad, Helsetilsynet og fra Ullevål sykehus.

I tilknytning til senterets arbeid mot tvangsekteskap, som i særlig grad retter seg mot det pakistanske miljøet, har de *arbeidsgrupper*, og ikke informatørutdanning som i omskjæringsarbeidet. Også her trekkes det inn personer fra hjelpeapparatet som kan opplyse om ulike aspekter i tilknytning til problematikken. I tillegg til opplysning viser en av informantene til hvordan det i arbeidsgruppene er veldig mye samtale, diskusjon og bearbeidelse av problematikken. Det gjennomføres også turer til Brennabu og Hudøy, og workshoper, hvor tvangsekteskapsproblematikken tas opp på ulike måter.

4.1.3 PMV sine metodiske tilnærminger i arbeidet

I årsrapporten fra 2007 kommer det frem hvordan *empowerment*, eller myndiggjøring, er en sentral tilnæringsmåte i senterets arbeid, og i tilknytning til dette står det:

Brukerne har en deltagerrolle som kan gi mer kontroll over eget liv og helse, og dermed øke sjansen for å oppnå endring. Tanken er at selv om folk er i en vanskelig livssituasjon, så har de

ressurser som kan hentes frem, og evne til å ta tak i sin egen situasjon, dersom forholdene legges til rette for det (ibid.: 4).

Dette kan ses i tilknytning til en av mine informanternes vektlegging av at senteret arbeider med det brukerne selv ønsker, og ikke det senteret anser for viktig. Hun sier: "...folk kommer med ønsker selv i forhold til hvilket arbeid vi skal gjøre, hva vi skal gjøre mer av, eller i forhold til hva de synes er problemet...". Informanten viser til hvordan de sammen blir enige om hva som skal gjøres videre på den første dagen i en gruppe. Mer utdypende beskriver hun:

Alle får ord, og alle kommer med forslag eller med løsninger. Hva er problemet først, og så er det hvordan vi skal løse dette. Da er det diskusjon. Så i diskusjon finner vi ut hvordan det er og hva slags løsning det kan være. Da kommer folk selv med løsninger. Vi jobber stort sett på denne måten, med hjelp til selvhjelp og slike ting.

I tråd med dette beskriver tidligere leder ved PMV, Arild Aambø (2004: 106), *empowerment* som "...en prosess, hvor individet blir i stand til å delta og å samarbeide med andre for at alle i den aktuelle gruppen skal få det bedre". I tilknytning til dette viser Katrine Fangen og Cecilie Thun (2007) til hvordan *dialog* som metode i PMVs arbeid, bygger på *empowerment* som teoretisk grunnlag. De har evaluert senterets arbeid mot omskjæring og belyser hvordan dialogmetoden anvendes i det praktiske arbeidet. De peker på at hensikten med senterets bruk av dialog som metode knytter seg til ønsket om å få i gang gruppediskusjoner. De skriver:

Deltagernes ulike erfaringer og argumenter for og imot omskjæring skal prøves mot hverandre, og dette er en prosess som tar tid. Målet er at deltagerne, gjennom å delta i diskusjonene i samtalegruppene, skal bli enige om at omskjæring er en skadelig og uønsket tradisjon (ibid.: 33).

Ut ifra dette ser vi hvordan "svaret" er gitt på forhånd, i den forstand at det er tydelig hva man skal komme frem til. Likevel er senteret, ifølge forfatterne, opptatt av at det ikke skal oppleves som en formaning fra deres side, men at det i stedet må komme frem gjennom en dialogisk prosess. De viser til at tanken fra PMV sin side er at de jobber "*bottom-up*" og ikke "*top-down*", hvor deltakernes egne erfaringer og forståelse representerer kunnskap som kommer "nedenfra". De vektlegger hvordan gruppedeltakerne og lederen i gruppa skal ha et jevnbyrdig forhold, hvor alle skal kunne lære av hverandre (ibid.: 36). Som vi har sett, er

dialog som metode noe vi også snakket om under intervjuene. I tilknytning til PMV sin metodikk beskriver en av informantene at "...folk skal, via spørsmål og via gruppediskusjoner, ledes langsomt til å få motforestillingene". Hun viser til hvordan de ikke har en ekspert som sitter og slår ned på deltakernes holdninger. Informanten peker videre på at det gjennom gruppetilnærmingen er fokus på "...prosess, på langsom erkjennelse sammen med andre, spørsmål over tid, og spørsmål i utvikling som metode for å få frem en erkjennelse av problemer".

En bærebjelke i senterets tilnærming beskrives som samarbeidet mellom *naturlige hjelpere* og fagfolk ved PMV og i det offentlige apparatet. De naturlige hjelperne beskrives som "...lekfolk fra ulike etniske grupper som har vist evne til og interesse for å samarbeide med fagfolk om helsefremmende aktiviteter" (Årsrapport Primærmedisinsk verksted 2007: 4). Det belyses videre hvordan de naturlige hjelperne ofte har "...en spesiell hjelpe- og meglerrolle i sitt eget miljø basert på opplæring og det å være utvalgt i det samme miljøet" (ibid.). I årsrapporten fra 1998 vektlegges det i tillegg hvordan de naturlige hjelperne fungerer som kontaktskapere eller veivisere inn i ulike etniske miljøer, som har vært utilgjengelige for fagfolk. De beskrives videre som kulturfortolkere og kulturformidlere, og som miljøarbeidere eller agenter i tilknytning til mobiliseringsarbeid. Det vises til hvordan de fleste av de naturlige hjelperne er kvinner (ibid.: 3-4). Arild Aambø (2004) belyser hvordan naturlige hjelpere representerer en viktig ressurs i arbeid med innvandrerkvinner, fordi disse kvinnene selv har følt på kroppen hva det vil si å bosette seg i et nytt land. På bakgrunn av dette mener han at de har større forutsetning for å kunne sette seg inn i og forstå kvinnenens problemer og bekymringer.

En av mine informanter viser også til de naturlige hjelpernes sentrale rolle i PMV sitt arbeid, og hun beskriver dem som *brobyggere* mellom sin egen kultur og det norske samfunnet. Hun sier:

De naturlige hjelperne er mennesker eller ressurspersoner i eget miljø. De blir oppsøkt av personer som har problemer på et eller annet plan, eller som ønsker å utvide nettverket sitt.

En av de andre informantene peker på viktigheten av at de naturlige hjelperne har folks tillit. Informanten peker på hvordan fordelene med de naturlige hjelperne knytter seg til at de både kjenner til innvandrerulturen og det norske samfunnet. I møte med en kvinne som har

problemer, peker hun på at man som naturlig hjelper kan tilby en bedre hjelp i kraft av å ha den samme innvandrerbakgrunnen. Det er, ifølge en av informantene, ikke noe krav at de naturlige hjelperne skal ha noen formell utdanning for å arbeide på senteret. De blir derimot kurset av senteret. I tilknytning til senterets tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeid viser informanten til at de naturlige hjelperne har fått den utdannelsen som trengs for å se at noe er skadelig, og som det er behov for å gjøre noe med.

I tillegg anvender senteret *teater* som en metodisk tilnærming i sitt arbeid. En av informantene viser til hvordan bruk av teater bidrar til å gjøre det enklere for folk å snakke sammen om tabubelagte temaer. Hun sier:

...ofte er det slik at særlig i forhold til tabubelagte emner, vil ikke folk åpne seg. Men hvis det ikke handler om meg, men om min tante eller tanta til en venn, da er det greit å snakke, selv om det egentlig handler om meg eller min familie.

Informanten viser til at det også knytter seg en annen fordel til bruken av teater som metode:

De fleste av brukerne forholder seg ikke til skriftlig materiale, slik at det er mye bedre å bruke en metode som ikke krever lesing. I tillegg husker man bedre det man har sett eller deltatt på eller i, fremfor noe man bare har hørt på.

I slutten av november i 2008 arrangerte senteret en workshop i tilknytning til problematikken rundt tvangsekteskap, hvor teater som metode ble anvendt. Senteret hadde leid inn to personer fra England, som arbeider med teater i tilknytning til ulike marginaliserte grupper, og hvor tanken er at man gjennom teater kan bidra til å forandre personers holdninger og innstilling til livet. Workshopen varte i fem dager, hvor målgruppen var personer fra det pakistanske miljøet i Oslo, samt fagfolk som på ulike måter arbeider med problematikken rundt tvangsekteskap. Det var på denne workshopen jeg selv var deltaker. Jeg synes PMV sin metodikk, med fokus på prosess og langsom erkjennelse, ble tydelig illustrert på workshopen. Gjennom bruk av teater ble det åpnet opp for diskusjon i tilknytning til tvangsekteskapsproblematikken. De ansatte var opptatt av at alle meninger skulle bli hørt, men var samtidig tydelige i forhold til senterets ståsted. De var således tydelige på at tvang og press ikke skal forekomme, samtidig som de var opptatt av at dette ikke skulle oppleves som et ”ovenfra og ned-budskap”.

PMV arbeider i tillegg etter en metode som de kaller *løsningsorienterte samtaler* (LOS), som tidligere leder Arild Aambø, var med på å utvikle. Aambø (2004) viser i sin bok til hvordan man gjennom denne metoden har fokus på løsning fremfor problem. Han vektlegger betydningen av kulturell sensitivitet og skriver:

Når vi skal arbeide med mennesker som kommer fra en annen kulturkrets enn vår egen, blir da spørsmålet: ”Hvilken betydning har en bestemt atferd for denne personen i hans eget, relevante miljø?” Det kan vi bare finne ut gjennom dialogen. Det dreier seg altså ikke om å forstå kultur i form av å ha kunnskap om andre kulturer, men om å bli invitert inn i et annet menneskes tankeunivers (ibid.: 85).

Aambø peker på at det i møte med et menneske fra en annen kultur handler vel så mye om å vise respekt, som å forstå den andre kulturen. Den andres kultur kan få for mye fokus, hvor det kan være vanskelig å skille mellom hva som kjennetegner personen, og hva som er personens kultur. Derfor er det ifølge forfatteren viktig å være kritisk til om kulturbegrepet er hensiktsmessig eller ikke (ibid.: 85-86). Han belyser videre hvordan en løsningsorientert tilnærming i arbeidet med grupper på PMV, skal hjelpe deltakerne til å se sine egne ressurser og ressurser i eget nettverk. I tillegg skal tilnærmingen hjelpe deltakerne til å danne seg et mer optimistisk bilde av fremtiden. Han skriver:

Gjennom å utvikle målsettinger som gruppedeltakerne i fellesskap er interesserte i å bruke energi på å realisere, beveger gruppedeltakerne seg fra en følelse av isolasjon og tungsinn mot positive følelser som er knyttet til mestring og samarbeid (ibid.: 201).

En av informantene viser til hvordan denne metoden må ses i nær sammenheng med dialog som metode. Hun peker på hvordan de naturlige hjelperne er kurset i metoden omkring løsningsorienterte samtaler av Arild Aambø, og at de dermed har denne metoden som utgangspunkt i sitt arbeid. Informanten belyser viktigheten av at man får de personene man prøver å hjelpe, til å selv sette premissene for hvordan samtalen skal gå. Dette for at personen skal få en større klarhet i forhold til hva man sliter med, eller i forhold til hva man ønsker å gjøre med livet sitt. Poenget er at man skal komme frem til ting selv gjennom samtale, hvor det ikke skal være noen som forteller deg hva du skal gjøre.

4.1.4 Målsetninger med PMV sitt arbeid

På et mer overordnet plan viser flere av mine informanter til det sosiale fellesskapets betydning i lys av PVM sitt arbeid. I tilknytning til dette viser en av informantene til at senteret skal bidra med "...å legge til rette for en følelse av trygghet og sosialt fellesskap". Informanten vektlegger viktigheten av å bli kjent med andre, og å ha noen som bryr seg om hvordan man har det. Hun beskriver dette som kjernen i det helsefremmende arbeidet. En av de andre informantene viser til hvordan brukerne opplever PVM som et hjem, hvor de kan komme og gå som de vil. I tillegg peker hun på at senteret ikke opererer med vanlige kontortider, men at brukerne kan ringe de ansatte når de måtte ha behov for det.

Det sosiale fellesskapets betydning kommer også til uttrykk i PMV sine egne retningslinjer, hvor et sentralt budskap er at senteret skal være *et sted å være*. Med dette henvises det til hvordan senteret fungerer som en møteplass for isolerte innvandrerkvinner, hvor man kan møte andre som er i samme situasjon som en selv. I lys av dette vektlegges betydningen av at senteret skal være et sted for trygghet og tillit, hvor kvinnene skal bli hørt og møtt med respekt. I de samme retningslinjene kommer det også frem at senteret skal være *et sted å mestre*. Med dette siktes det til hvordan kvinnene kan delta i ulike former for arbeidsgrupper, hvor det kreves noe mer av brukerne enn å bare være tilstede. Ved å bruke sine egne erfaringer og egenskaper, kan kvinnenens selvtillit og motivasjon styrkes, samtidig som det kan skapes behov for informasjon og ny læring. I tillegg beskrives PMV som *et sted å lære*. I tilknytning til dette vises det til hvordan senteret arbeider i et menneskerettighetsperspektiv, hvor det arbeides for å skape forståelse for det idégrunnlag som menneskerettighetene hviler på. På PMV kan man i tillegg lære om helse, eget språk og kultur. Det vektlegges hvordan dette kan bidra til en trygghetsfølelse hos kvinnene, som igjen kan bidra til å gjøre det enklere å nærme seg norsk språk og kultur (Fangen og Thun 2007: 11-12).

På et mer konkret plan knytter det seg ulike målsetninger til de forskjellige arbeidsområdene på PMV. I tilknytning til senterets omskjærings- og tvangsekteskapsarbeid kan *holdningsendring* beskrives som en sentral målsetning. Dette var noe alle mine informanter vektla under intervjuene. I Fangen og Thun (2007) sin evaluering av PMVs arbeid mot omskjæring vises det til hvordan senteret tenker i forhold til målsetningen om å endre folks holdninger. Forfatterne peker på at mange allerede er imot omskjæring før de starter i grupper på PMV, men at det også er en del som fortsatt anser omskjæring for å være en viktig og

nødvendig praksis. De viser til hvordan det i tilknytning til en form for omskjæring som blir kalt *sunna*, som er et mindre inngrep enn de andre formene for omskjæring, at det i særlig grad hersker en del uenighet. Mange mener at det ikke er så ”farlig” med denne formen for omskjæring, fordi det kun er snakk om et lite inngrep. Dermed kommer det frem i deres evaluering hvordan dette representerer en av PMVs hovedutfordringer i tilknytning til det holdningsendrende arbeidet. I tilknytning til målsetningen om holdningsendring vises det i tillegg til hvordan senteret ønsker å bidra til en større grad av åpenhet rundt tematikken. Det vises til hvordan flere av kvinnene i gruppene på PMV kunne fortelle at det er en skam å snakke om kropp og seksualitet i somalisk kultur, noe som gjør åpenhet utfordrende. Likevel kommer det frem i evalueringen hvordan alle av deres informanter kunne fortelle at det var blitt lettere å snakke om omskjæring etter å ha deltatt i grupper på PMV (ibid.: 79-80).

En av mine informanter viser til hvordan det i etterkant av Fangen og Thun sin evalueringsrapport i forhold til PMVs omskjæringsarbeid, har blitt et tydeligere fokus på at også *sunna*-omskjæring må opphøre. Det er likevel ikke bare *sunna* som er i fokus; alle mine informanter vektlegger viktigheten av at *alle* former for omskjæring opphører. I lys av dette peker en av mine informanter på hvordan det er ”...helt forferdelig å påføre mennesker totalt unødvendig smerte og muligheten for død”. Hun sier videre:

Nå er det også store forskjeller på omskjæring, men man må få bort alt. Omskjæring er helt unødvendig. Det har ingenting med noen ting å gjøre (...) Det har ingen medisinske årsaker. Det er ingen årsaker til at det skal gjøres, og det er bare smertepåføring og en fare hvis man gjør det i den grad det blir gjort blant de gruppene vi har.

I tråd med dette peker en av de andre informantene på hvordan hovedmålet med senterets omskjæringsarbeid er at omskjæring må slutte, hvor man arbeider for ”...å få alle til å være bevisst på at det er straffbart, at det er helseskadelig, at det er en tradisjon, og at det ikke er krevd av religion”. En av de andre informantene viser til at det er uenighet i forhold til hvordan man på en mest mulig effektiv måte skal få omskjæring til å opphøre. Hun viser derimot til at senteret er overbevist om at holdningsendring er den mest effektive måten. Informanten er opptatt av å få frem at det er greit med lover som forbyr omskjæring, men at en lov likevel aldri vil være utgangspunktet for en holdningsendring. Det viktige er, etter hennes mening, at man kommer til *enighet* om at omskjæring ikke er greit, noe man ikke

trenger å gjøre med en lov. Hun viser til hvordan man kan følge en lov uten å være enig med den, på bakgrunn av at det er en straff inne i bildet.

En av de andre informantene viser til at man snakker mye om holdningsskapende arbeid i forhold til å hindre at noen omskjærer, men ifølge henne må man også arbeide for å få folk til å ta åpningsoperasjonen. Hun sier:

Vi må ha det fokuset på at det finnes mange, mange kvinner som har vært gjennom denne traumatiske opplevelsen i barndommen. De behøver ikke å leve med *alle* de negative konsekvensene livet ut av den grunn.

Den samme informanten peker videre på at det i tilknytning til holdningsendrende arbeid, er behov for å ha et realistisk forhold til at man har noen som er åpne for informasjon og påvirkning, men at man også har de som er lukket. Hun viser likevel til hvordan man aldri må gi opp arbeidet med å endre holdninger i tilknytning til omskjæringsproblematikken.

I forhold til problematikken rundt tvangsekteskap er som nevnt, også holdningsendring en viktig målsetning i senterets arbeid. En av informantene peker på hvordan de bare ønsker å endre holdninger som er knyttet til tvang, og ikke holdninger i tilknytning til familieverdi. Informanten vektlegger viktigheten av å få "...en bevisstgjøring i forhold til det å tvinge et barn som sier nei". Videre peker hun på at man må få en bevisstgjøring i forhold til at man som foreldre og familie har veldig stor pressevevne: "...at det presset et vanlig barn kan føle ved at man på en måte går veldig inn for en partner, at det kan oppleves som tvang". I tilknytning til dette sier hun: "Og der er det holdningsendring. Men det at man har familielivet og verdien av det nettverket som egentlig det primære i ens liv, det klarer ikke jeg å ikke akseptere".

En av de andre informantene peker på hvordan man i tilknytning til tvangsekteskapsarbeidet har fokus på at brukerne skal lære om kommunikasjon i familien, hvor særlig kommunikasjonen mellom mor og datter er sentralt. Hun viser til viktigheten av at man får en forståelse for hvordan den andre tenker. I tillegg beskrives viktigheten av å tydeliggjøre forskjellen mellom tvang, arrangert og kjærlighet, som en viktig målsetning i tilknytning til tvangsekteskapsarbeidet. Informanten anser arbeidet mot tvangsekteskap for å være krevende, fordi hun opplever at nivået de befinner seg på er svært uklart. Etter hennes mening er det fortsatt et stykke igjen å gå i forhold til å oppnå aksept for at tvangsekteskap er noe som

eksisterer. Dermed vektlegger hun viktigheten av å ”...fortsette med dialogen, slik at folk kan se hva som er hva”. Hun belyser videre hvordan ”...jentene eller barna må si nei tydeligere enn de er vant til å gjøre. (...) Ellers kan det lett misforstås”. Dette representerer således viktige målsetninger i senterets arbeid.

Betydningen av å jobbe for mer åpenhet mellom barn og foreldre, beskrives også som en viktig målsetning i tvangsekteskapsarbeidet av en av de andre informantene. Hun viser til viktigheten av å få foreldre og barn til å få en dialog seg imellom, hvor man jobber med å bedre kommunikasjonen mellom partene. Også denne informanten belyser hvordan man må jobbe for å få en forståelse i forhold til forskjellen mellom tvang og arrangert. I tilknytning til holdningsendring som målsetning viser hun til hvordan brukernes holdninger endres etter hvert som de møtes i gruppene og diskuterer seg imellom. Brukerne lærer av hverandre, og ikke kun ved å bli fortalt av en profesjonell hvordan noe er og bør være. Informanten peker på at man ikke kan si til brukerne at de må forandre seg og slutte med dette, men at man må være villig til å la dem diskutere og snakke sammen. Dette er ifølge henne, et viktig aspekt i tilknytning til senterets arbeid med holdningsendring. Hun er videre opptatt av at man må arbeide for å unngå fremtidige problemer mellom ungdom og foreldre. Etter hennes mening er det ingen god løsning at barna og foreldrene skal leve atskilt, fordi dette verken vil gjøre barna eller foreldrene fornøyde. Å jobbe på en forebyggende måte, i stedet for å komme inn i etterkant, er etter informantens mening av stor betydning. At man sammen jobber for å finne en god løsning, slik at fremtidige problemer blir mindre, representerer således en viktig målsetning.

I lys av mitt empirimateriale er det nærliggende å si at en gjennomgående tendens knytter seg til hvordan senteret driver med holdningsendrende arbeid blant brukerne. Det kommer tydelig frem hvordan det er noe ved brukernes oppfatninger som må være gjenstand for endring. Likevel kommer det også frem hvordan senteret i stor grad er opptatt av å anerkjenne brukernes annerledeshet. Under et av intervjuene kom vi inn på akkurat dette, hvor informanten viser til hvordan senteret både er opptatt av aksept for annerledeshet og holdningsendring. Hun beskriver at det å skulle bevare en form for aksept for annerledeshet, men hvor man samtidig prøver å påvirke uten at det blir et overgrep, representerer en utfordring i senterets arbeid. Som en ”løsning” på denne utfordringen, viser informanten til de naturlige hjelpenes sentrale betydning i senterets arbeid. Hun sier:

Og da er det jo at det er mennesker med samme situasjon som ønsker å jobbe med det, hvor man gjennom det greier å opprettholde en aksept for annerledeshet. Fordi at de som arbeider for holdningsendring, er de som er annerledesheten selv. De jobber med målgruppen, de jobber med seg selv. Og det er jo ideen bak det hele. Da vil man bevare noe av aksepten ved at man bruker mennesker fra eget miljø, som på en måte har fått den utdannelsen som trengs for å se at det er ting som kan være ordentlig skadelig, og som det er behov for å gjøre noe med. Mens det er andre ting som er vakkert, og det bevarer vi. Det vet vi, og det har vi respekt for. Så de naturlige hjelperne er essensen. Det er kjernen på PMV.

4.1.5 Menneskerettighetsperspektivet på PMV

På virksomhetens nettside kommer det frem hvordan senteret arbeider i et menneskerettighetsperspektiv, hvor det blant annet fokuseres på å skape forståelse for menneskerettighetenes idégrunnlag (Primærmedisinsk verksted 2009). Som en begrunnelse i forhold til hvorfor senteret arbeider i et menneskerettighetsperspektiv, viser en av informantene til hvordan deres brukere representerer en særlig sårbar gruppe. Hun sier:

Jeg synes kvinner med minoritetsbakgrunn ofte har dårlig status, gjerne fordi deres opphold avhenger av mannens, selv om dette ikke alltid er tilfellet. Det vil si at de har lite penger til disposisjon. De er utsatt, mer potensielt, for diskriminering som kvinner, som verken snakker bra norsk, eller som også bærer synlige tegn på at de tilhører en upopulær religion i dag. Det er mange enkeltstående sider ved våre brukere som gjør at de har særlige behov for å få ivarettatt sine økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Informanten viser videre til hvordan det er en gruppe som ikke har så lett for å hevde sine rettigheter. Hun sikter ikke til velferdsstatlige rettigheter, men til "...retten til å ta sine egne beslutninger. Retten til å bevege seg som man selv vil. Retten til å bli behandlet med respekt av folk i den lille kontaktflaten man har med omverdenen". På spørsmål om senteret først og fremst prøver å styrke kvinnenes rettigheter i samfunnet eller innad i familien, svarer informanten at deres arbeid handler om en styrking i forhold til begge disse to aspektene. Hun peker på hvordan de ikke bare skal være et hjelpemiddel for at folk skal få sosiale ytelser ut av velferdsstaten. Jobben deres handler i stor grad om å hjelpe kvinner som utsettes for vold, eller å hjelpe til der hvor kvinnen ikke gis noen autoritet i relasjonen til mannen. En av de andre informantene viser også til hvordan de tar opp temaer som vold i familien eller

likestilling. De inviterer inn ulike personer som jobber med menneskerettigheter, og som kan komme og informere om kvinners rettigheter.

Senteret bruker også mer konkret menneskerettighetene i det praktiske arbeidet i tilknytning til problematikken rundt omskjæring og tvangsekteskap. Gro Hillestad Thune (2004), som arbeider som rådgiver ved Norsk Senter for Menneskerettigheter på Universitetet i Oslo, arbeidet i en periode som rådgiver hos PMV. Hun beskriver hvordan dette skjedde som en følge av et spontant behov for kunnskap om menneskerettighetene hos PMV, og som man videre ønsket å bruke aktivt i det praktiske arbeidet. I lys av dette peker Thune på hvordan kvinnelig omskjæring raskt meldte seg som et tema hvor menneskerettighetene var relevante. Som en følge av dette har hun blant annet utarbeidet et eget informasjonshefte med tittelen *Kvinnelig omskjæring – brudd på menneskerettighetene* for PMV. I dette heftet kommer det frem hvordan omskjæring er i strid med flere menneskerettighetsbestemmelser, og hvor det understrekes at menneskerettighetene går foran vanlige lover i Norge. Det vises til hvordan omskjæring er et brudd på FN konvensjonen om sivile og politiske rettigheter, samt FNs Barnekonvensjon og FNs Kvinnekonvensjon. I tilknytning til informatørutdanningen på omskjæringsarbeidet peker en av informantene på hvordan de fremdeles er i kontakt med Gro Hillestad Thune. En av de andre informantene viser til hvordan senteret, gjennom det utarbeidede informasjonsheftet til Thune, driver med helt konkret informasjon i forhold til hva menneskerettighetene betyr i tilknytning til problematikken rundt omskjæring.

I Fangen og Thun (2007) sin evalueringsrapport av PMVs arbeid mot omskjæring behandles også senterets bruk av menneskerettighetene. De viser til hvordan senteret vektlegger at menneskerettighetene kan fungere som et verdisystem som kan bygge bro mellom tradisjonen og ”det nye”. Dette på bakgrunn av at ideen om å stoppe tradisjonen ikke uten videre er forenlig med somalisk kultur. De skriver videre:

Dersom PMV hadde tatt utgangspunkt i et utelukkende norsk verdisystem ville det kunne oppleves som et krav om å forlate egen kultur til fordel for majoritetens kultur og ifølge PMV-rapporten ville det være problematisk. Menneskerettigheter derimot hviler på en felles ideologi, og ville være mulig å samles under som et nytt verdisystem (ibid.: 34).

I tilknytning til arbeidet mot tvangsekteskap viser en av informantene til hvordan de også i forhold til denne problematikken, får inn relevante aktører som Juridisk rådgivning for

kvinner og Røde Kors til å informere. Informanten peker videre på hvordan det i tilknytning til tvangsekteskapsproblematikken, hvor grensen mellom arrangert og tvang ofte er svært flytende, er viktig at man får inn et individperspektiv. Hun mener at man bør tillate arrangerte ekteskap, men at "...man skal være oppmerksom på at det er et stort press på individet, og at man i det må verne om personvern knyttet opp til menneskerettigheter...". Informanten er opptatt av å "...ivareta individets verdi i et system som er såpass kollektivt". I tilknytning til dette sier hun: "Og det vil jo være at man for eksempel greier å få bort det sterke tvangsaspektet som kan være et resultat av det arrangerte ekteskapet, eller som kan bli et resultat". En av de andre informantene viser til viktigheten av at de unge må ha muligheten til selv å bestemme i forhold til inngåelse av ekteskap, hvor de selv må få lov til å si enten ja eller nei. Denne informanten peker på hvordan det er mange som ikke forstår hva menneskerettighetene er. Hun sier:

Det har ingen mening for dem, så da bringer vi inn enten noen fra politiet, eller en advokat, eller begge, og forteller hva menneskerettighetene går ut på og hva som konstituerer et brudd.

Informanten knytter videre menneskerettighetene opp mot religion, og peker på hvordan senterets respekt for religion er i tråd med menneskerettighetene. En av de andre informantene er også opptatt av forholdet mellom menneskerettigheter og religion. Etter hennes mening er det en nær forbindelse mellom Koranen og menneskerettigheter, hvor hun viser til at det står menneskerettigheter i Koranen. Der står det, ifølge denne informanten, alt om hvordan man skal leve livet sitt, og om hvordan man skal være mot andre mennesker. På spørsmål til ytterligere en av de andre informantene i forhold til om hun opplever at det er noe spenningsfelt mellom menneskerettigheter og religion, svarer vedkommende at hun ikke tror at det er så mye innenfor islam som motsier menneskerettighetene.

4.1.6 Det religiøse perspektivet på PMV

I PMV sin årsrapport fra 1998 står det et eget avsnitt under overskriften *Diakonal forståelse*. Det står beskrevet hvordan senteret ønsker å vise en grunnleggende respekt for mennesker, uavhengig av religiøs og kulturell bakgrunn. Videre står det at PMV ønsker å møte mennesker i vanskelige livssituasjoner, hvor man i fellesskap skal jobbe for å utvikle nye livsmuligheter. Senteret ønsker å stimulere til at fremtidige generasjoners helse og miljø sikres gjennom

befolkningens engasjement for en bærekraftig utvikling. Til slutt står det: ”Vi tror at *mangfoldet åpner for en fornyelse* av det sivile samfunn, nærmiljøet og frivillig innsats i nær sammenheng med omsorgs- og behandlingsarbeid” (ibid.: 1). I senterets årsrapport fra 2007 står det beskrevet under overskriften *Diakonal identitet*, at det på PMV er et flertall av muslimer, både blant ansatte og brukere. Det står at alle ansatte ”...har en bevisst og sterk identitet i forhold til det å være en del av Kirkens Bymisjon”. Videre står det: ”Vi erfarer ingen konflikter i forhold til bymisjonens verdigrunnlag” (ibid.: 19).

Under intervjuene snakket vi mye om hvordan det religiøse kommer til uttrykk på PMV, og det ble tydelig hvordan religion på ulike måter har en sentral stilling. Det kommer til uttrykk i form av at PMV er et senter som eies og drives av Kirkens Bymisjon, og i forhold til hvordan et flertall av senterets ansatte og brukere er muslimer. Det kommer i tillegg til uttrykk ved at senteret anvender religiøse tilnærminger i det praktiske arbeidet. I tilknytning til senterets tilhørighet til bymisjonen viser en av informantene til hvordan det er viktig med åpenhet i forhold til dette. Hun belyser viktigheten av at senterets brukere er klar over at de vil møte prester, kirkelige symboler og ritualer, selv om senteret ikke er ute etter å konvertere noen. Informanten peker på hvordan alle de ansatte på PMV har møtt på forestillinger om at de driver med konvertering. En av de andre informantene viser også til hvordan det går rykter om at bymisjonen ønsker å konvertere muslimer til kristendom. Hun er opptatt av å få frem hvordan dette på ingen måte er bymisjonens fokus, og at det ikke spiller noen rolle hvilken religion man tilhører, fordi det er den menneskelige nøden som er det sentrale.

Likevel har det religiøse en fremtredende stilling på PMV, og i lys av dette peker informanten på viktigheten av at alle har *respekt* for hverandres religion. I tilknytning til dette viser informanten til senterets logo, hvor det både er et kors og en halvmåne. Hun belyser hvordan dette er med på å symbolisere det flerreligiøse som gjør seg gjeldende på PMV. Selv om det er flest muslimer på senteret, viser informanten til at de også respekterer de kristne tradisjonene, som julefeiringen. På internmøter med ansatte, på fellesmarkeringer med både ansatte og brukere og i arbeidsgruppene, er det flerreligiøse hele tiden til stede. I lys av dette viser informanten til at de både har kristne bønner og muslimske. På markeringer i forhold til verdens aids-dag viser hun til hvordan de inviterer inn prester og religiøse ledere fra en rekke ulike religiøse samfunn.

Også de andre informantene viser til viktigheten av å ha respekt for hverandres religion. En av informantene beskriver hvordan de forsøker å gjøre PMV til ”...et møtested *mellom* ulike religioner, og ikke bare et sted som en kirkelig organisasjon driver *for* muslimer”. Hun viser til hvordan det kan oppstå spontane religionsmøter på internmøter, hvor man både har kristne og muslimske bønner. Forutsetningen for å få ting til å fungere handler, etter informantens mening, om at man viser respekt. I lys av dette trekker hun frem hvordan man aldri må servere svinekjøtt ved fellesmåltider på PMV, men at det kommer tydelig frem at man har halal-mat. I tillegg belyser hun viktigheten av at den religiøse hjelpen som tilbys er avklart med brukeren på forhånd. På spørsmål til den samme informanten om hvor langt PMV går i forhold til å imøtekomme de muslimske brukernes behov, svarer hun at de går veldig langt. Hun peker på at de i stor grad følger den muslimske, og ikke den kristne kalenderen, og at de således er helt stengt i Ramadan. I tillegg viser hun til at de har et eget bønnenrom på PMV.

På spørsmål til en av de andre informantene i forhold til PMVs verdigrunnlag svarer hun med å vise til at det på senteret er mennesker med svært forskjellige normative virkeligheter. I lys av dette trekker hun frem toleranse og aksept for annerledeshet som sentrale verdier som gjør seg gjeldende på PMV. Ytterligere en av de andre informantene viser til hvordan det på PMV er svært stor frihet i forhold til det religiøse. Hun viser også til senterets bønnenrom og peker på at man kan be to til tre ganger dersom det kommer innen arbeidstiden. Respekt for hverandres religion og måten man praktiserer sin religion på, vektlegges i tillegg av denne informanten, og hun viser til at det ikke er noen problemer på PMV som en følge av det religiøse. Det at det er Kirkens Bymisjon, men hvor et flertall av senterets brukere og ansatte er muslimer, oppleves således ikke som noe problematisk av informantene, men heller som noe positivt.

Som belyst, bruker senteret religion også mer konkret i tilknytning til det praktiske arbeidet. Under intervjuene snakket vi om hvordan de anvender en religiøs tilnærming i omskjærings- og tvangsekteskapsarbeidet. I forhold til omskjæringsarbeidet peker en av informantene på hvordan de gjennomfører informasjonsmøter, hvor de får personer som har kunnskap om religion til å komme. Hun viser til at senteret blant annet har nær kontakt med Islamsk Råd, og at de er opptatt av å få inn personer som har tyngde og autoritet, og som tar tydelig avstand fra alle former for omskjæring. Det er, etter hennes mening, av stor betydning å få med seg det religiøse miljøet, hvor man har noen personer som kan fronte arbeidet mot omskjæring. Informanten begrunner dette med å si:

I Somalia er det veldig mange som har høy respekt for religion, og som opplever seg selv som veldig religiøse. Og da er det helt klart at hvis man får med seg de tunge religiøse lederne på en informasjonskampanje om at dette ikke er en del av religion, og at *sunna* ikke er noe man skal gjøre, så ville det hatt kjempestor påvirkning.

Informanten viser til hvordan de tidligere har hatt kontakt med noen religiøse ledere som ikke har tatt tydelig avstand fra *sunna*-omskjæring, noe som gjorde samarbeidet med PMV problematisk. Hun peker på hvordan *sunna* er svært vanskelig, og at det også er det som knytter det opp mot religion, fordi *sunna* nevnes i en *hadith*. En av de andre informantene viser til hvordan senteret, med hjelp av ulike religiøse eksperter som Islamsk Råd, har laget en brosjyre som sier noe om hvorfor islam *ikke* påbyr omskjæring. Hun fremhever viktigheten av å bruke religion i en slik sammenheng, og viser til hvordan samarbeidet med Islamsk Råd har vært veldig bra. Mange av de somaliske kvinnene i PMVs nettverk, som beskrives som veldig ressurssterke, oppfattes av mange som ikke religiøst konservative nok, noe som ifølge informanten har vært et problem i forhold til kontakten med moskeene. Senteret blir oppfattet som altfor radikalt av det somaliske moskemiljøet, noe som har resultert i at PMV heller henvender seg til Islamsk Råd. For som informanten sier:

Det er et eller annet med et kvinnedominert miljø som snakker høyt om tabubelagte tema. Det hjelper ikke at disse kvinnene er godt tildekte, muslimske kvinner. De oppfattes som nokså radikale, og at de på en måte går myndighetenes ærend.

I likhet med tidligere belyste utsagn, begrunner en av informantene viktigheten med å jobbe mot omskjæring ut ifra et religiøst perspektiv. Dette på bakgrunn av at religion er noe brukerne forstår, fordi de fleste er svært religiøse. Hun peker på at det er lurt å ta utgangspunkt i noe som brukerne kan identifisere seg med. I tillegg viser hun til at det er mange som mener at omskjæring er påbudt i Koranen. For å motvise slike oppfatninger er det ifølge henne, viktig å bruke en religiøs tilnærming som hjelpemiddel.

Under intervjuene kom det frem hvordan senteret anvender en religiøs tilnærming også i tilknytning til arbeidet mot tvangsekteskap. I forhold til denne problematikken peker en av informantene på hvordan de får inn Islamsk Råd, hvor temaer i forhold til ekteskap og religion tas opp. En av de andre informantene viser mer konkret til hvordan de bruker Koranen i arbeidet, hvor de har fokus på å lære kvinnene om rettighetene deres. Også denne

informanten synes det er bedre å bruke religion i arbeidet, fordi kvinnene ikke har noe imot en slik tilnærming. Hun sier: ”Fordi da er det deres religion som sier noe om hvordan en kvinne skal oppføre seg, hvordan en gutt skal oppføre seg, eller mannen”. Det er ifølge denne informanten, en styrke når man kan si at det er Koranen som sier noe, og ikke bare PMV eller norske lover. På spørsmål om hvem som driver dette arbeidet, viser informanten til hvordan de får inn ulike personer som har kunnskap om dette. Av og til ber de inn en imam, eller kona til imamen, dersom dette er mennesker som har kunnskap om temaet, og som klarer å formidle noe videre. Det åpnes opp for diskusjon, og brukerne kan stille spørsmål. Informanten viser til at brukerne ofte er svært fornøyde etter at de har hatt besøk av en imam.

I PMV sin årsrapport fra 2007 står det mer utfyllende om Korangruppenes betydning. Det påpekes hvordan disse gruppene er svært viktige i tilknytning til senterets arbeid:

Der lærer kvinnene å lese koranen, og kunne se hvilke rettigheter de har både som kvinner og som mennesker. Dette gir et viktig utgangspunkt for kvinnes videre utvikling, og for deres muligheter for samfunnsdeltagelse (ibid.: 10).

I lys av dette ser vi hvordan religion spiller en svært sentral rolle i senterets arbeid, hvor de ansatte bruker religiøse tilnærminger i arbeidet på grunnlag av religionens betydning hos de muslimske brukerne. Samtidig ser vi hvordan senteret anvender religiøse tilnærminger, fordi det er virkningsfullt i det holdningsendrende arbeidet med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken.

4.2 Sentrale tendenser i empirimaterialet

Det nærliggende å si at mye av empirimaterialet knytter seg til PMV sine målsetninger med arbeidet, og spesielt i tilknytning til senterets tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeid. I tillegg er menneskerettighetsperspektivet og det religiøse aspektet spesielt fremtredende i mitt empirimateriale.

I tilknytning til PMVs *målsetninger* med arbeidet ser vi hvordan en gjennomgående tendens knytter seg til senterets arbeid med informasjonsspredning, kunnskapsutvikling og holdningsendring. Arbeidet foregår i form av dialogiske prosesser, hvor man gjennom

diskusjon skal komme frem til felles løsninger. I forhold til omskjæringsarbeidet er den overordnede målsetningen at alle former for omskjæring må slutte, men hvor *sunna*-omskjæring representerer en særlig utfordring. I forhold til tvangsekteskapsarbeidet handler det om en bevisstgjøring i forhold til grensen mellom tvang og arrangert, hvor målsetningen er at tvangsaspektet må opphøre. I lys av dette fremheves betydningen av å arbeide for å bedre kommunikasjonen mellom foreldre og barn.

Menneskerettighetsperspektivet på PMV benyttes som en begrunnelse i forhold til hvorfor arbeidet mot både omskjæring og tvangsekteskap er så viktig. I tillegg kommer perspektivet til syne gjennom fokuseringen på kvinners rettigheter i samfunnet og som familiemedlem, hvor forholdet til mannen er i fokus. Barn og unge sine rettigheter fremheves i tillegg, hvor retten til å si nei i tilknytning til uønskede ekteskapsinngåelser, og i forhold til å la seg omskjære, er sentralt. Senteret bruker også menneskerettighetene som en tilnærming i det praktiske arbeidet.

I tilknytning til det *religiøse* aspektet på PMV vektlegges betydningen av å bruke religion, og da i særlig grad islam, som et hjelpemiddel i arbeidet. PMV gjør i stor grad bruk av religiøse tilnærminger i tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeidet. Senterets tilhørighet til Kirkens Bymisjon fremheves, samtidig som det belyses hvordan et flertall av brukerne og de ansatte er muslimer. I lys av dette vektlegges betydningen av å ha respekt for hverandres religion, og hvor anerkjennelse av forskjellighet og toleranse fremheves som sentrale begreper.

5. Drøftning

I denne delen av oppgaven skal jeg belyse oppgavens problemstilling, som knytter seg til hvordan PMV forholder seg til spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet i sitt arbeid med muslimske brukere. Jeg ønsker å starte med en egen drøftning av mitt empiriske materiale, hvor jeg løfter frem dilemmaer i PMV sitt arbeid. Deretter ønsker jeg å fortsette med en drøftning hvor jeg trekker inn teorien. Denne teoridrøftningen foregår på to ulike nivåer. Det første nivået handler om PMV sitt arbeid, og de dilemmaene jeg har fremhevet, i tilknytning til medborgerskapsteorien. Jeg ønsker å se nærmere på hvor PMV befinner seg i forhold til medborgerskapsdiskusjonen. Det andre nivået i teoridrøftningen knytter seg til det etiske perspektivet, i møte med menneskerettslige problemområder som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap.

5.1 Dilemmaer i PMV sitt arbeid

I denne delen, hvor jeg har en egen empirisk drøftning, ønsker jeg å løfte frem ulike dilemmaer i PMV sitt arbeid i tilknytning til spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet. Jeg vil fokusere på menneskerettighetsperspektivet på PMV, det holdningsendrende arbeidet, de naturlige hjelpene og det religiøse perspektivet.

5.1.1 PMV sitt menneskerettighetsperspektiv

Ut ifra mitt empirimateriale ser vi hvordan senteret bruker et menneskerettighetsperspektiv som begrunnelse for hvorfor de arbeider med problemområdene kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap. I tillegg, men også i nær sammenheng med dette, kommer menneskerettighetsperspektivet til uttrykk i senterets fokus på minoritetskvinnens rettigheter. En av mine informanter var inne på dette når hun viste til minoritetskvinnens særlige utsatte situasjon i samfunnet. Informanten viste til at kvinnene er mer utsatt for diskriminering, som en følge av problemer med det norske språket, men også som en følge av å være muslim i dagens samfunn. Som vi så, er denne informanten opptatt av at det er mange enkeltstående sider ved deres brukere som gjør at de har særlig behov for å få ivaretatt sine økonomiske,

sosiale og kulturelle rettigheter. Denne informanten var ikke bare opptatt av kvinnens stilling i samfunnet, også kvinnens situasjon i familien ble viet oppmerksomhet. I tilknytning til dette kom det frem at senteret er opptatt av kvinnens rett til å ta sine egne beslutninger, og til å bevege seg fritt som man selv ønsker. Retten til å bli behandlet med respekt i den kontaktflaten man har med omverdenen, ble også fremhevet. Videre pekte informanten på at deres arbeid handler om å hjelpe kvinner som utsettes for vold, og å bidra med hjelp i tilfeller hvor kvinnen ikke gis noen autoritet i relasjonen til mannen. Vi så også hvordan en av de andre informantene vektla betydningen av å få inn et individperspektiv i tvangsekteskapsarbeidet, med fokus på å ivareta individets verdi i et kollektivt system. I Fangen og Thun (2007) sin evalueringsrapport kom det frem hvordan senteret er opptatt av at menneskerettighetene kan fungere som et verdisystem, som kan bygge bro mellom omskjæringstradisjonen og ”det nye”. Alt dette kan beskrives som mer overordnede menneskerettslige begrunnelser for PMV sitt arbeid med de muslimske kvinnene.

Som vi har sett, anvender i tillegg senteret en menneskerettslig tilnærming i det praktiske arbeidet, hvor menneskerettighetene brukes som et hjelpemiddel i tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeidet. Både i forhold til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken har vi sett hvordan menneskerettighetene anvendes som begrunnelse i forhold til hvorfor slike praksiser må opphøre. Dette kommer til uttrykk i det praktiske arbeidet på forskjellige måter. Vi har sett hvordan senteret i stor grad gjør bruk av ulike fagpersoner, som kan informere deres brukere om menneskerettslige aspekter i tilknytning til disse problemområdene. En av informantene viste til viktigheten av å trekke inn fagfolk, som kan fortelle brukerne om hva menneskerettighetene går ut på, og om hva som konstituerer et brudd. Dette på bakgrunn av at det er mange som ikke forstår hva menneskerettighetene er. Som vi har sett, har senteret, med hjelp av Gro Hillestad Thune, fått utarbeidet et informasjonshefte med tittelen *Kvinnelig omskjæring – brudd på menneskerettighetene*. Thune blir også brukt konkret i tilknytning til informatørutdanningen i forbindelse med senterets omskjæringsarbeid, hvor fokus er på lov og rett og menneskerettigheter. I tilknytning til tvangsekteskapsproblematikken så vi hvordan senteret i arbeidsgruppene får inn aktører som Juridisk rådgivning for kvinner, hvor det opplyses om kvinners og familiers rett. I tillegg får de inn Røde Kors, som har en egen tvangsekteskapstelefon, til å informere deres brukere.

I tilknytning til PMV sin bruk av de universelle menneskerettighetene i arbeidet er det nærliggende å tenke seg at det kan oppstå et dilemma. Fangen og Thun (2007) tar i sin

evaluering opp at ikke alle muslimer er enige i universaliseringen av menneskerettighetene. Leirvik (2001: 116) belyser mer inngående hvordan ikke alle muslimer er enige i menneskerettighetenes verdigrunnlag. Han trekker frem hvordan mange muslimer i stedet for likhet mellom kjønnene, er opptatt av komplementaritetstankegangen. I tillegg peker han på at mange muslimer er uenige i individfokuseringen og de individuelle rettighetene, og heller anser familien for å være samfunnets grunncelle. På bakgrunn av dette kan man tenke seg at det knytter seg et dilemma til PMV sin bruk av menneskerettighetene i arbeidet. Det er nærliggende å tenke at det kan oppleves problematisk for senteret, som er opptatt av at arbeidet skal være på brukernes premisser, å skulle anvende en tilnærming som er i strid med brukernes forståelse.

5.1.2 PMV sitt holdningsendrende arbeid

Som vi har sett, driver PMV holdningsendrende arbeid i tilknytning til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Senteret anvender menneskerettslige begrunnelser for hvorfor et slikt arbeid er viktig. På denne måten kan man se det holdningsendrende arbeidet i nær sammenheng med senterets menneskerettighetsperspektiv. Senteret ønsker en holdningsendring hos brukere som mener at det er greit med kvinnelig omskjæring. I tillegg ønsker de en holdningsendring hos brukere som mener at det er greit å utøve tvang eller press i forbindelse med ekteskapsinngåelser. I lys av dette kan man si at likhetsidealet er fremtredende i det holdningsendrende arbeidet, på bakgrunn av at senteret ønsker å arbeide for en større likhet i synet på tvangsekteskap og omskjæring.

Under intervjuene med mine informanter kom det frem hvordan senteret mener at holdningsendrende arbeid, er den beste og mest effektive måten å få en slutt på problemområder som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap. Det kom frem hvordan en lov aldri vil være utgangspunktet for en holdningsendring, på bakgrunn av at man ikke trenger å være enig med en lov. Informantene pekte på hvordan man kan følge en lov uten å være enig, fordi det er en straff inne i bildet. *Enighet* er dermed et viktig stikkord i det holdningsendrende arbeidet, hvor senteret arbeider med å få brukerne til å bli enige om at man må få en slutt på tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Måten senteret går frem på for å få til den ønskede holdningsendringen er, som vi har sett, gjennom dialogen med meningsutveksling. Selv om det skal være rom for at alle meninger skal bli hørt, foreligger

likevel det ”riktige” svaret på forhånd. Dialogprosessen, som ofte vektlegger gjensidig forståelse som målsetning (jf. Leirvik 2001), må i tilknytning til PMV sitt arbeid derimot forstås som en metode som har enighet som målsetning.

Det er riktignok uttalelser fra informantene som er mer i tråd med dialogmetoden, hvor forståelse fremheves mer enn enighet. Vi har for eksempel sett hvor viktig det er at brukerne skal lære av hverandre, og ikke kun ved å bli fortalt av en profesjonell hvordan noe er og bør være. Det kom i tillegg frem hvordan senteret er opptatt av langsom erkjennelse, og at brukerne sammen skal komme frem til løsningene. Til tross for dette er det nærliggende å si at den viktigste målsetningen knytter seg til en holdningsendring på ganske bestemte premisser. Det er lov til å være uenig i en diskusjon, men senteret ønsker likevel å få personen til å skifte mening, dersom vedkommende har meninger som er i strid med senterets ståsted. Som vi har sett, uttrykte en av informantene hvordan brukerne skal *ledes langsomt* til å få motforestillingene. I lys av dette kan man stille spørsmål ved hvorvidt senterets bruk av dialog som metode, er helt beskrivende i forhold til arbeidet med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken.

Leirvik (2001) viser til hvordan det i en religionsdialog ofte kan være underliggende misjonsmotiver blant de ulike deltakerne. I tilknytning til dette peker han på at det ikke er noe galt i å ønske at andre skal komme frem til de samme begrunnelsene som man selv har for sitt eget liv. Likevel er det i dialogsituasjonen det gjensidige forholdet som er det avgjørende, hvor man fokuserer på å ha en likeverdig samtale (ibid.: 52-53). Det kan godt være at man lykkes med dette på PMV, men det er samtidig noe med de ulike forutsetningene man går inn i dialogen med. Med dette tenker jeg først og fremst på forholdet mellom brukerne og de som representerer senterets ståsted. Det at senteret har en tydelig målsetning om å endre brukernes holdninger, bidrar til å gjøre forholdet skjevt, og ikke gjensidig i tilknytning til dialogsituasjonen. I lys av distinksjonen mellom enighet og forståelse kan man si at målsetningen om enighet knytter seg til likhetsidealet, mens målsetningen om forståelse i større grad knytter seg til et anerkjennelsesperspektiv.

Selv om det er nærliggende å si at senteret først og fremst ønsker enighet i forhold til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken, ønsker de også å vise forståelse overfor brukerne. Dette kan beskrives som et dilemma for de ansatte på PMV. Dilemmaet knytter seg til at de er opptatt av at arbeidet skal være på brukernes premisser, samtidig som de har

ganske klare premisser for det holdningsendrende arbeidet. På bakgrunn av dette kan det reise seg spørsmålsstillinger i forhold til hvor tydelig man skal være overfor brukerne. Videre kan det være vanskelig å vite i hvor stor grad man skal gi rom for holdninger som er i strid med senterets ståsted i forhold til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken.

Mer konkret i forhold til det holdningsendrende arbeidet så vi hvordan informantene trakk frem en rekke ulike aspekter som skal være gjenstand for endring. I tilknytning til omskjæringsarbeidet er den sentrale målsetningen at alle former for omskjæring må opphøre. På bakgrunn av dette kan man spørre seg om ikke atferdsendring, mer enn holdningsendring, er beskrivende i forhold til senterets arbeid. Selv om disse begrepene må ses i nær sammenheng med hverandre, er det likevel nærliggende å kalle senterets omskjæringsarbeid for atferdsendrende mer enn holdningsendrende. Det er åpenbart at man ønsker å endre de av brukernes holdninger som er for omskjæring. Likevel kan man si at senterets målsetninger strekker seg ut over det å *bare* skulle endre brukernes holdninger. Ut ifra mitt empirimateriale er det tydelig at man ønsker å få en slutt på hele den atferdspraksisen som omskjæring representerer. Vi så blant annet hvordan en av informantene vektla viktigheten av å få bort alt, og at det ikke foreligger noen gode grunner til at praksisen skal fortsette. I lys av dette ser vi hvordan likhetsidealet kommer tydelig til uttrykk.

I tilknytning til tvangsekteskapsproblematikken er endringsperspektivet noe mer diffust, noe flere av mine informanter var inne på. De fremhevet, som vi har sett, viktigheten av å skille mellom arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Det er tvangsaspektet som skal være gjenstand for en endring, og ikke hele praksisen rundt arrangerte ekteskap. En av informantene konkretiserte dette ved å vise til at det bare er holdninger som er knyttet til tvang, som de ønsker å endre. Holdninger i tilknytning til familieverdi skal ikke endres. Likevel pekte flere av informantene på at skillet kan være svært diffust, fordi man har med sosialt press å gjøre. Således kan det i et arrangert ekteskap forekomme former for press, og hvor dermed tvangsaspektet kommer inn i bildet. Det at press ikke oppfattes som tvang av alle i de aktuelle miljøene, bidrar til å gjøre arbeidet svært krevende. Også i lys av dette er det nærliggende å si at likhetsidealet er fremtredende. Dette på bakgrunn av at senteret ønsker større likhet blant brukerne i forhold til synet på ekteskap. Anerkjennelseperspektivet er likevel også synlig, i form av at senteret et svært opptatt av at det bare er tvangsaspektet som må endres. Brukernes verdier i tilknytning til familieverdi, og i forhold til ordningen med å arrangere ekteskap, anerkjennes av senteret.

Det er nærliggende å tenke at det kan oppleves som et dilemma for de ansatte å både skulle være opptatt av endring og bevaring. En av informantene var inne på dette når hun viste til at senteret både er opptatt av aksept for annerledeshet og holdningsendring. Hun belyste hvordan det å skulle bevare en form for aksept for annerledeshet, men hvor man samtidig prøver å påvirke uten at det blir et overgrep, representerer en utfordring i senterets arbeid. Som et svar på denne utfordringen så vi hvordan informanten argumenterte med de naturlige hjelpernes sentrale betydning. Hun viste til at man gjennom de naturlige hjelperne klarer å opprettholde en aksept for annerledeshet. Dette på bakgrunn av at de naturlige hjelperne, som arbeider for holdningsendringer, er de som er annerledesheten selv. De jobber således både med målgruppen og seg selv. I lys av dette kan man se nærmere på hvorvidt de naturlige hjelperne virkelig bidrar til å opprettholde et anerkjennelsesperspektiv på PMV.

5.1.3 De naturlige hjelperne ved PMV

Det er nærliggende å se PMV sin bruk av naturlige hjelpere i sammenheng med et anerkjennelsesperspektiv. Dette på bakgrunn av at de naturlige hjelperne selv er kvinner, og at de kjenner de aktuelle miljøene fra innsiden. Som vi har sett, vektlegges det hvordan de naturlige hjelperne er personer som har utmerket seg i sitt eget miljø, og som mange har tillit til. I tillegg fremheves det hvordan dette er personer som har vist evne til, og interesse for, helsefremmende arbeid i samarbeid med fagfolk (Årsrapport Primærmedisinsk verksted 2007). På bakgrunn av dette kan man si at senteret anerkjenner de miljøene som de jobber med, ved å spille på personer som selv er en del av miljøene. Man kan således tenke seg at det er større sjanse for å utføre et arbeid som er i overensstemmelse med brukernes behov.

Gro Hillestad Thune (2004: 369-370) beskriver hvordan det er en generell tendens i samfunnet til at innvandrerkvinnene overses og marginaliseres. Hun argumenterer for viktigheten av å spille på personer med kunnskap, som selv er en del av det aktuelle miljøet. Dette samsvarer i stor grad med PMV sin bruk av naturlige hjelpere i arbeidet. Man kan i tillegg tenke seg at det å spille på personer innad i de aktuelle miljøene, er desto viktigere i arbeid med sensitive temaer som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap. Det er nærliggende å tenke at det kan oppleves krenkende å bli konfrontert av utenforstående personer, i forhold til praksiser som er en del av ens egen tradisjon. Det var dette en av informantene var inne på da hun fremhevet de naturlige hjelpernes sentrale betydning i

senterets holdningsendrende arbeid. Hun pekte på hvordan disse personene er med på å opprettholde en aksept for annerledeshet, ved at de som arbeider for en holdningsendring, er de som er annerledesheten selv. Således kom det frem hvordan de jobber med seg selv, samtidig som de jobber med brukerne.

I lys av dette er det nærliggende å se for seg at arbeidet i større grad foregår på brukernes premisser. Det er likevel grunn til å spørre om dette er tilstrekkelig for å opprettholde et anerkjennelsesperspektiv. Man kan for eksempel se nærmere på om de naturlige hjelperne kan sies å være representative i forhold til PMV sin brukergruppe. Som vi har sett, er de naturlige hjelperne personer som har utmerket seg i sitt eget miljø, og i samarbeid med fagfolk. Det foreligger ikke noe krav om at de må ha en formell utdanning, men de blir derimot kurset av senteret. En av informantene beskrev hvordan de naturlige hjelperne er personer som har fått den utdannelsen som trengs for å se at det er ting som kan være ordentlig skadelig, og som det er behov for å gjøre noe med. På den måten har de naturlige hjelperne kanskje mer til felles med senterets ståsted, enn som representanter for brukerne sitt syn. I lys av dette kan man se for seg at de på en måte fungerer som senterets endringsagenter. Man kan stille spørsmål ved om PMV bruker et anerkjennelsesperspektiv, ved å inkludere sentrale og betydningsfulle personer, nettopp for å få til en holdningsendring. En slik tilnærming ville i så fall ikke kunne beskrives som anerkjennende, men mer som en instrumentell bruk. Likevel er det mye som tyder på at PMV sin bruk av naturlige hjelpere, ikke utelukkende er et virkemiddel for å få til den ønskede holdningsendringen, men at de også er opptatt av å ta hensyn til brukerne.

Det er derimot nærliggende å si at det også på dette området oppstår et dilemma for senterets ansatte. Dilemmaet knytter seg til hvorvidt man skal ta mest hensyn til målsetningen om holdningsendring i møte med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken, eller om man skal la hensynet til brukerne veie tyngst. Mer konkret kan man si at det oppstår et dilemma mellom det brukerorienterte og det endringsorienterte motivet. Det oppstår et dilemma fordi det ikke nødvendigvis er så enkelt å forene disse to hensynene, eller motivene, i møte med omskjærings- og tvangsekteskapsproblematikken.

5.1.4 PMV sitt religiøse perspektiv

Som vi har sett, kommer det religiøse til uttrykk på PMV på forskjellige måter. Et aspekt knytter seg til hvordan PMV er et senter som eies og drives av Kirkens Bymisjon, men hvor et flertall av senterets ansatte og brukere er muslimer. Et annet aspekt knytter seg til hvordan senteret anvender religiøse tilnærminger i det praktiske arbeidet med brukerne. I tilknytning til senterets tilhørighet til Kirkens Bymisjon så vi hvordan åpenhet i forhold til dette ble vektlagt som viktig. En av informantene viste således til viktigheten av at brukerne er klar over at de vil møte prester, kirkelige symboler og ritualer. Viktigheten av å få frem at senteret ikke er ute etter å konvertere noen, ble også belyst. Til tross for at det kristne gjør seg gjeldende på PMV, kom det likevel frem hvordan det muslimske i størst grad preger senteret. Som vi har sett, belyste en av informantene hvordan det er den muslimske kalenderen, og ikke den kristne, som er den styrende på senteret. Hun viste således til hvordan PMV er stengt i Ramadan. I tillegg kom det frem at senteret har et eget bønnerom, og at det serveres halal-mat ved fellesmåltidene. I lys av dette er det nærliggende å si at PMV i stor grad anerkjenner de muslimske brukerne sin religiøsitet.

I tilknytning til PMV sin bruk av religiøse tilnærminger i det praktiske arbeidet har vi sett hvordan senteret, både i tilknytning til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken, er opptatt av å spille på det religiøse miljøet. Dette på bakgrunn av at deres brukere er svært religiøse, og at det derfor er viktig å få inn religiøse ledere som tar tydelig avstand fra både tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring. En av informantene viste eksempelvis til hvordan det i Somalia er mange som har stor respekt for religion, og som opplever seg selv som svært religiøse. På bakgrunn av dette belyste informanten viktigheten av å spille på religiøse ledere i forhold til det holdningsendrende arbeidet med omskjæringsproblematikken:

Og da er det helt klart at hvis man får med seg de tunge religiøse lederne på en informasjonskampanje om at dette ikke er en del av religion, og at *sunna* ikke er noe man skal gjøre, så ville det hatt kjempestor påvirkning.

Her ser vi hvordan den religiøse tilnærmingen knyttes opp mot målsetningen om å få en slutt på omskjæring. Som vi har sett, kom det frem hvordan senteret tidligere var i kontakt med noen religiøse ledere som ikke tok tydelig avstand fra *sunna*-omskjæring, noe som gjorde samarbeidet problematisk. Det kom frem at *sunna*-omskjæringen er det som knytter det opp

mot religion, på bakgrunn av at *sunna* nevnes i en *hadith*. Det ble vist til hvordan dette bidrar til å gjøre denne formen for omskjæring svært utfordrende å få en slutt på. Dermed er senteret opptatt av å alliere seg med religiøse ledere som tar tydelig avstand også fra *sunna*-omskjæring. Senteret har, som vi har sett, nær kontakt med Islamsk Råd, både i tilknytning til tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeidet. Dette på bakgrunn av at Islamsk Råd tar tydelig avstand fra begge problemområdene. Islamsk Råd bidrar med religiøse begrunnelser i forhold til hvorfor islam ikke påbyr kvinnelig omskjæring. I tilknytning til arbeidet mot tvangsekteskap så vi hvordan PMV får inn Islamsk Råd, til å snakke om temaer i forbindelse med ekteskap og religion. I lys av dette ser vi hvordan senteret er opptatt av kontakt med det religiøse miljøet, på bakgrunn av at det er virkningsfullt i det holdningsendrende arbeidet. Flere av uttalelsene tyder også på at senteret anser den religiøse tilnærmingen for å være den mest effektive i forhold til målsetningen om å få en slutt på tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken.

Det er likevel andre uttalelser som tyder på at senteret anvender religiøse tilnærminger fordi dette anses for å være det beste for brukerne. En av informantene pekte på hvordan religion er noe brukerne forstår, på bakgrunn av at de fleste er svært religiøse. Dermed er det, etter informantens mening, viktig å ta utgangspunkt i noe brukerne kan identifisere seg med. En av de andre informantene viste til at det er bedre å bruke en religiøs tilnærming, fordi brukerne ikke har noe imot en slik tilnærming. Ifølge denne informanten er det en styrke å kunne si at det er Koranen som sier noe, og ikke bare PMV eller norske lover. I lys av dette kan man si at senteret anvender en religiøs tilnærming, for å imøtekomme sine brukere og ta deres religiøsitet på alvor. Det er nærliggende å beskrive dette som en form for anerkjennelse. Anerkjennelsen må likevel beskrives som svært spenningsfylt, fordi målsetningen om holdningsendring hele tiden er tilstede. Man kan således tenke seg at det holdningsendrende arbeidet er det primære, hvor likhetsidealet er fremtredene, og at anerkjennelsen er mer sekundær i dette tilfellet. Full anerkjennelse ville måtte innebære at man gav de brukerne som mener at omskjæring er greit, og at tvangsekteskap er noe som ikke eksisterer, rett til å mene og handle ut ifra dette. En slik anerkjennelse er det tydelig at PMV ikke har.

På bakgrunn av dette kan man si at det reiser seg et dilemma for de ansatte i forhold til anerkjennelseperspektivet. Dilemmaet knytter seg til at senteret er opptatt av å anerkjenne brukernes religiøsitet, samtidig med at det er noe ved brukernes tro eller forståelse som de likevel ikke kan anerkjenne. Mer konkret handler dilemmaet om senterets bruk av religion i

arbeidet for å imøtekomme brukerne, samtidig som tilnærmingen anvendes for å oppnå målsetningen om holdningsendring.

5.1.5 Dilemmaet mellom hensynet til brukerne og endringsperspektivet

Jeg har nå tatt for meg ulike dilemmaer som det er nærliggende å tenke at PMV kan oppleve i sitt arbeid. Mer konkret har jeg behandlet mulige dilemmaer i tilknytning til senterets menneskerettighetsperspektiv, det holdningsendrende arbeidet, de naturlige hjelperne og det religiøse perspektivet. Selv om jeg har behandlet disse ulike aspektene ved senterets arbeid hver for seg, knytter de seg likevel alle til det samme dilemmaet. Dette dilemmaet kan beskrives som dilemmaet mellom hensynet til brukerne, og hensynet til målsetningen om holdningsendring i forbindelse med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Man kan si at det knytter seg indre spenninger mellom disse to ulike hensynene, som kan bidra til å gjøre arbeidet utfordrende. Dersom man utelukkende skulle innrette arbeidet i forhold til målsetningen om holdningsendring, uten å ta hensyn til brukerne, ville man antageligvis miste brukernes tillit, noe som ville gjøre arbeidet vanskelig gjennomførbart. Dersom man på den annen side utelukkende skulle fokusere på hensynet til brukerne, ville man antageligvis ikke kommet noen vei i forhold til målsetningen om holdningsendring. På bakgrunn av dette er det nærliggende å si at PMV står i et dilemma mellom to ulike hensyn, som ikke nødvendigvis er så enkle å forene. Det er antageligvis svært krevende å skulle bestemme hvilket hensyn som skal veie tyngst i ulike situasjoner.

Det dilemmaet som jeg nå har belyst, kan ikke sies å være noe som er særegent for PMV. Alle som jobber med endringsarbeid overfor klienter eller brukere, vil antageligvis måtte oppleve et lignende dilemma. Det som er særegent for PMV, er derimot at de bruker tilnærminger som kan beskrives som anerkjennende overfor brukerne, som bruken av de naturlige hjelperne og det religiøse perspektivet. Samtidig anvendes disse tilnærmingene for å oppnå målsetningen om holdningsendring i forhold til problematikken rundt tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring, noe som ikke kan beskrives som anerkjennende. I dette er det nærliggende å tenke seg at det ligger en fare for å bruke religionen og de naturlige hjelperne på en instrumentell måte. For å unngå en slik instrumentell bruk, blir viktigheten av å ha et bevisst og selvkritisk forhold til eget arbeid svært tydelig. I tillegg synliggjøres viktigheten av å ha åpenhet overfor brukerne i forhold til hvilke motiver som ligger til grunn for arbeidet.

I tilknytning til oppgavens problemstilling, som handler om hvordan PMV forholder seg til spenningen mellom likhet og forskjellsanerkjennelse, ser vi hvordan senteret er opptatt av begge perspektivene. De arbeider for større likhet gjennom det holdningsendrende arbeidet, samtidig som de er opptatt av å anerkjenne sine brukere. Som vi har sett, er det nettopp dette aspektet som det knytter seg et dilemma til. På bakgrunn av dette kan man si at PMV sitt arbeid befinner seg midt i spenningsfeltet mellom likhet og forskjellsanerkjennelse. De er opptatt av religiøs anerkjennelse, samtidig som de arbeider for holdningsendring i forbindelse med de menneskerettslige problemområdene. I tilknytning til dette tenker jeg at det må være et svært krevende spenningsfelt å stå i, og at det ikke finnes noen enkle svar på hvordan man skal klare å balansere arbeidet på en god måte. Det viktigste er antageligvis å anerkjenne og ta på alvor de dilemmaene som man opplever i arbeidet. Behovet for å ha en kontinuerlig dialog med brukerne, i forhold til hvordan de opplever arbeidet, må i tillegg være av stor betydning.

Jeg tenker videre at senterets bruk av naturlige hjelpere først og fremst må kunne beskrives som et positivt element, hvor brukernes forskjellighet i større grad anerkjennes og tas på alvor. Selv om det kan knytte seg visse innvendinger til bruken av de naturlige hjelperne, er det likevel nærliggende å tenke at de bidrar med noe positivt. I arbeidet med sensitive temaer som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap må det kunne beskrives som en styrke, at de naturlige hjelperne selv er en del av de aktuelle miljøene. Det å bruke religiøse tilnærminger i det holdningsendrende arbeidet kan, på tilsvarende vis, representere en styrke, dersom det anvendes på en gjennomtenkt måte. Å anvende religiøse ledere som er radikale i sine tolkninger av islam, og som tar til orde for en religionsforståelse som tar tydelig avstand fra kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap, kan representere en viktig innfallsvinkel i arbeidet. På denne måten kan brukernes holdninger bli utfordret av personer som virkelig kjenner islam fra innsiden, og ikke av personer fra ”utsiden”.

I det følgende ønsker jeg å ha oppmerksomhet på PMV sitt arbeid, og det dilemmaet som jeg nå har løftet frem, i tilknytning til medborgerskapsteorien, som presentert tidligere i oppgaven.

5.2 PMV i tilknytning til medborgerskapsdiskusjonen

I denne delen vil jeg se PMV sitt arbeid i tilknytning til medborgerskapsdiskusjonen, hvor spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet er det sentrale. Jeg ønsker å drøfte det empiriske dilemmaet, som belyst ovenfor, teoretisk. Innledningsvis vil jeg kort gjengi hvor Marshall, Kymlicka og Modood befinner seg i forhold til medborgerskapsdiskusjonen. Deretter vil jeg se PMV i forhold til de ulike posisjonene.

5.2.1 Marshall, Kymlicka og Modood

Som vi har sett, har den britiske samfunnsforskeren Thomas Humphrey Marshall i stor grad vært med på å prege og innholdsbestemme det moderne medborgerskapet (Wyller 2005). Marshall sin medborgerskapstankegang handler om individuelle rettigheter gjeldende for alle av samfunnets medlemmer. Tilnærmingen hans beskrives som liberal og universalistisk (Loftager 2003). Marshall sin medborgerskapstankegang kan videre ses i nær sammenheng med den moderne menneskerettighetstradisjonen. Verdenserklæringen om Menneskerettighetene, som ble vedtatt av FN i 1948, er særlig sentralt i tilknytning til dette. Som vi har sett, er også disse rettighetene universelle, hvor rettighetene skal gjøre seg gjeldende for alle, uavhengig av faktorer som etnisitet, religiøs tilhørighet og kjønn. Individet er i sentrum, hvor det autonome mennesket tillegges overordnet verdi (Leirvik 2001). Ut ifra dette ser vi hvordan likhetsidealet er fremtredende i Marshall sin medborgerskapstankegang, og i den moderne menneskerettighetstradisjonen.

Med det multikulturelle medborgerskapet har vi sett hvordan den individuelle tankegangen er erstattet med en gruppetenkning. Kulturelle og religiøse minoritetsgrupper anerkjennes og tillegges verdi. Den canadiske filosofen Will Kymlicka er som vi har sett, en sentral person i tilknytning til det multikulturelle medborgerskapet. Kymlicka (1995) behandler sin tilnærming innenfor rammene av liberalistisk teori. Dette på bakgrunn av at han er opptatt av de universelle og individuelle menneskerettighetene, samtidig som han er opptatt av minoritetsspesifikke rettigheter. Han anerkjenner kulturens betydning, og han mener at det i en del tilfeller, er behov for at det tas spesielle hensyn til etniske minoritetsgrupper. Kymlicka er opptatt av at et likeverdig medborgerskap i en del situasjoner krever en ulik behandling. Han forstår etniske minoritetsgruppers krav om særrettigheter som et ønske om integrasjon i

samfunnet, og ikke som et ønske om separasjon. De universelle menneskerettighetene har etter forfatterens mening, likevel forrang i tilfeller hvor de er i konflikt med minoritetsrettighetene. Kymlicka er således opptatt av at etniske minoritetsgrupper i en del tilfeller, har behov for at det gjøres unntak for dem gjennom tildeling av særrettigheter, men han ønsker ikke å gi minoritetsgruppene fritt spillerom. Han begrenser hensynstakingen i forhold til minoritetsgruppens interesser og behov med den universelle menneskerettighetstradisjonen, hvor begreper som likhet og frihet står sentralt.

Den britiske sosiologen Tariq Modood er, som vi har sett, mer radikal enn Kymlicka i sin multikulturalistiske tilnærming. Modood (2007) er spesielt opptatt av behovet for en religiøs integrasjon av muslimer i vesteuropeiske land. Dette er, etter hans mening, nødvendig for å kunne snakke om et likeverdig medborgerskap i dagens samfunn. Han er opptatt av full anerkjennelse av muslimer, hvor deres religiøsitet får være en del av det offentlige, på lik linje med andre religioner. Modood ønsker ikke en nøytralisering av de ulike religionene i det offentlige, men tar tvert imot til orde for en større vektlegging av religionens betydning. Han er spesielt opptatt av muslimer som religiøs minoritet bosatt i vestlige land, fordi dette er en gruppe som opplever økende stigmatisering. Forfatteren vektlegger, som vi har sett, det sivile samfunnets betydning i den institusjonelle integrasjonen av muslimer. Dette på bakgrunn av at integrasjonen i større grad kan anta ulike former, og på den måten bidra til å opprettholde en anerkjennelse av forskjellighet.

Som vi har sett, går Modood mye lenger enn Kymlicka i forhold til integrasjonen av religiøse minoritetsgrupper som muslimer. Kymlicka sin tilnærming er basert på hensynstaking i forhold til ulike minoritetsgrupper, i tilfeller hvor det er nødvendig for å kunne snakke om et likeverdig medborgerskap. For Modood handler et likeverdig medborgerskap ikke så mye om hensynstaking, men om full anerkjennelse av religiøse minoriteter som muslimer.

5.2.2 Menneskerettighetsperspektivet og det holdningsendrende arbeidet

Som vi har sett, har PMV et *individfokus* i arbeidet med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. De er opptatt av individets, eller mer konkret kvinnens, rett til å bestemme over sitt eget liv, og de ønsker å verne individet i det som beskrives som et til dels kollektivt system. Dette henger sammen med senterets menneskerettighetsperspektiv. Således

kan man se PMV i sammenheng med den moderne medborgerskapstradisjonen, som Marshall er en representant for. I hans medborgerskapstankegang har vi sett hvordan individet står i sentrum, med de individuelle og universelle rettighetene som utgangspunkt. I tilknytning til PMV sitt menneskerettighetsperspektiv kom det frem at det kan oppstå et dilemma, i forhold til at ikke alle muslimer er enige i menneskerettighetenes verdigrunnlag. Fordi senteret er opptatt av at arbeidet skal være på brukernes premisser, kan det oppleves problematisk å skulle bruke en tilnærming som er i strid med brukernes forståelse. Mer konkret i forhold til senterets holdningsendrende arbeid, hvor menneskerettighetsperspektivet gjør seg gjeldende, kan det oppstå et dilemma mellom målsetningen om holdningsendring og hensynet til brukerne. Selv om dette kan oppleves utfordrende for PMV, ser det likevel ut til at målsetningen om holdningsendring veier tyngst. På bakgrunn av dette kan man si at likhetsidealet er svært fremtredende i senterets holdningsendrende arbeid.

I lys av dette kan man si at begrunnelsene i forhold til senterets tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeid er i tråd med Marshall sin medborgerskapstankegang, og den moderne menneskerettighetstradisjonen. Det kan likevel være grunn til å forta en nærmere analyse av PMV sitt arbeid, i forhold til om det er riktig å si at de først og fremst er opptatt av individets rettigheter. Selv om individperspektivet er tilstede i PMV sitt menneskerettighetsperspektiv, kommer det også frem hvordan de er opptatt av de muslimske kvinnene som en *gruppe*, med fokus på kollektive rettigheter. Som vi har sett, er PMV opptatt av at de muslimske kvinnene representerer en særlig sårbar gruppe, som har behov for å få ivaretatt sine økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Dette er mer i tråd med det multikulturelle medborgerskapet som Kymlicka og Modood tar til orde for, hvor gruppetenkningen står sentralt.

I lys av mitt empirimateriale ser det dermed ut til at PMV både er opptatt av det individuelle og det kollektive perspektivet. På en måte kan man si at senteret er opptatt av å verne individet fra den kollektive gruppetenkningen, samtidig som de selv tar til orde for en gruppetenkning i forhold til de muslimske kvinnene. Det er nærliggende å si at en slik tilnærming i stor grad samsvarer med Kymlicka sin forståelse av det multikulturelle medborgerskapet. Som vi har sett, er Kymlicka (1995) opptatt av å anerkjenne at minoritetsgrupper i en del tilfeller har behov for at det tas spesielle hensyn til dem, gjennom tildeling av særrettigheter. Dette kan synes å være i tråd med PMV sin tilnærming, som mener at de muslimske kvinnene representerer en særlig sårbar gruppe, som har behov for en særskilt tilrettelegging. Kymlicka er likevel ikke en forkjemper for at minoritetsgruppene gis

fritt spillerom. Han åpner for tildeling av kollektive eller gruppebaserte rettigheter, men hvor de universelle og individuelle menneskerettighetene ligger til grunn for disse. Mer konkret har vi sett hvordan han er opptatt av at de universelle menneskerettighetene, har forrang i tilfeller hvor de er i konflikt med særrettighetene. Det er nærliggende å si at PMV sin tilnærming i stor grad er i overensstemmelse med en slik forståelse. De er for tildeling av særrettigheter, men hvor den universelle menneskerettighetstradisjonen må ligge til grunn. Tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring representerer således for dem, områder hvor de universelle og individuelle menneskerettighetene har forrang.

5.2.3 De naturlige hjelperne og det religiøse perspektivet

I forbindelse med PMV sin bruk av naturlige hjelpere er det aktuelt å se nærmere på de naturlige hjelpernes funksjon i tilknytning til medborgerskapsdiskusjonen. Jeg har tidligere belyst hvordan de naturlige hjelperne kan ses i sammenheng med et anerkjennelsesperspektiv. Dette på bakgrunn av at de naturlige hjelperne selv representerer annerledesheten. De er kvinner som selv har vært igjennom migrasjonsprosessen, og som kjenner de aktuelle miljøene fra innsiden. Vi har derimot også sett hvordan de naturlige hjelperne får sin utdanning på PMV, hvor de læres opp til å ta i bruk ulike metoder og tilnærminger. I forbindelse med senterets tvangsekteskaps- og omskjæringsarbeid beskrev en av informantene hvordan de naturlige hjelperne har fått den utdannelsen som trengs for å se at noe er skadelig, og som det er behov for å gjøre noe med. På den måten kan de naturlige hjelperne beskrives som senterets endringsagenter. Ut ifra dette ser vi hvordan de naturlige hjelperne skal ivareta hensynet til brukerne, samtidig med at de hjelper senteret med å oppnå målsetningen om holdningsendring. I tilknytning til medborgerskapsteorien kan man si at senteret gjennom bruken av de naturlige hjelperne, både er opptatt av forskjellsanerkjennelse og større likhet. Som belyst i empiridrøftningen, er det nettopp dette som det knytter seg et dilemma til. Dette på bakgrunn av at det må være krevende å bestemme hvilket av de to perspektivene som skal veie tyngst.

På den ene siden kan man se de naturlige hjelperne i tilknytning til Modood (2007, 2009) sin vektlegging av at det sivile samfunnet bør ha en sentral rolle i integreringen av muslimer. Han viser til hvordan ulike organisasjoner eller institusjoner bør inkludere personer, som samsvarer med organisasjonens eller institusjonens ståsted. Det kan synes som at PMV sin

involvering av sentrale personer fra de ulike miljøene, samsvarer med Modood sin tankegang. På den andre siden er det mer problematisk å se PMV sin bruk av naturlige hjelpere i tilknytning til Modood sin anerkjennelsesteori, når man inkluderer senterets endringsperspektiv. Dette på bakgrunn av at Modood er opptatt av full anerkjennelse av muslimers behov og interesser, noe som ikke er tilfellet med senterets holdningsendrende arbeid. Som vi har sett, er likhetsidealet fremtredende i dette arbeidet, og ikke anerkjennelseperspektivet. Fordi man ikke kan se de naturlige hjelperne isolert fra målsetningen om holdningsendring, er det vanskelig å knytte PMV opp mot Modood sin tilnærming.

Det er videre aktuelt å se nærmere på hvor senterets religiøse perspektiv befinner seg i forhold til medborgerskapsdiskusjonen. Som vi har sett, er PMV i stor grad opptatt av å anerkjenne både brukere og ansatte sin religiøsitet. Selv om PMV eies og drives av Kirkens Bymisjon, blir senteret i størst grad preget av det muslimske. Senteret følger den muslimske kalenderen i større grad enn den kristne, det er et eget bønnenrom der, og maten tilberedes så muslimer kan spise den. Dette kan ses i tilknytning til Modood (2007) sin multikulturalistiske tilnærming, hvor det argumenteres for full anerkjennelse av muslimers behov og interesser. På tilsvarende måte ser det ut til at PMV har full anerkjennelse i forhold til de muslimske brukerne og ansatte sine religiøse behov. Som vi har sett, er Kymlicka (1995) sin tilnærming på langt nær så radikal som Modood sin. Kymlicka åpner kun opp for hensynstaking i forhold til religiøse minoriteter, i tilfeller hvor det er behov for at det gjøres spesielle unntak for dem. Også PMV sin tilnærming må kunne beskrives som mer radikal enn Kymlicka sin, i forhold til måten de anerkjenner brukerne og de ansatte sin religiøsitet på.

Senteret anvender videre religiøse tilnærminger i det praktiske arbeidet i tilknytning til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Som vi har sett, får de inn religiøse ledere som tar tydelig avstand fra tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring. Dette for å få brukerne til å forstå at slike praksiser ikke har noe med islam å gjøre. Koranen anvendes som et hjelpemiddel i dette arbeidet. En av informantene viste, som vi har sett, til at det er en styrke når man kan si til brukerne at det er Koranen som sier noe, og ikke bare PMV eller norske lover. Det kom frem hvordan brukerne lærer om sine rettigheter ut ifra Koranen. De har egne Korangrupper på PMV, noe som ble utdypet i senterets årsrapport fra 2007. Også der ble det belyst hvordan kvinnene i disse gruppene lærer å se hvilke rettigheter de har ut ifra Koranen. I årsrapporten beskrives videre gruppene som svært betydningsfulle, hvor rettighetsperspektivet

skal bidra til kvinnes videreutvikling og mulighet for samfunnsdeltakelse. I tilknytning til dette kan man si at medborgerskapstanken kommer til uttrykk, gjennom fokuseringen på kvinnes rettigheter og samfunnsdeltakelse. Rettighetsperspektivet er, som vi ser, ikke knyttet opp mot universelle rettigheter ut ifra et menneskerettighetsperspektiv, men er derimot basert på et religiøst rettighetsperspektiv, hvor Koranen fungerer som hjelpemiddel. Det er nærliggende å se dette i tilknytning til Modood (2007) sitt multikulturelle medborgerskap. Han er, som vi har sett, opptatt av at en inkluderende nasjonal identitet skal respektere og bygge på de identitetene som folk selv verdsetter. På PMV, hvor mange av brukerne er svært religiøse, kan man si at senteret anerkjenner og tar brukernes religiøsitet på alvor, gjennom den religiøse rettighetstilnærmingen.

Som vi har sett tidligere, kan man likevel ikke se senterets tilnærming utelukkende i lys av et anerkjennelsesperspektiv. Dette på bakgrunn av at målsetningen om holdningsendring hele tiden må kunne sies å ligge til grunn for deres arbeid. Senteret anvender religiøse tilnærminger også på bakgrunn av at det er det mest effektive og virkningsfulle i forhold til målsetningen om holdningsendring. Dette kan ikke sies å være i samsvar med Modood sitt anerkjennelsesperspektiv, men er mer i tråd med Kymlicka (1995) sin tilnærming. Som vi har sett, er han opptatt av å anerkjenne minoritetsgrupper og den kollektive tankegangen, men hvor de universelle og individuelle menneskerettighetene har forrang i tilfeller hvor de er i konflikt med minoritetsrettighetsperspektivet. Det er nærliggende å si at det medborgerskapet som gjør seg gjeldende på PMV, i størst grad samsvarer med en slik tankegang.

5.2.4 PMV i sentrum av medborgerskapsdiskusjonen

I tilknytning til oppgavens problemstilling ser vi dermed hvordan PMV befinner seg i en mellomposisjon. De går verken for full anerkjennelse eller full likhet, men er opptatt av begge deler. Mer konkret kan man si at PMV et langt stykke på vei følger Modood sitt anerkjennelsesperspektiv, men at de stopper opp med det universelle menneskerettighetsperspektivet. Senteret anerkjenner i stor grad de muslimske brukerne, men menneskerettighetene ligger til grunn for deres arbeid, hvor det finnes visse begrensninger i forhold til hva som kan anerkjennes. I tilknytning til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken er det menneskerettighetstenkningen som er viktigst, og på

bakgrunn av dette er det Kymlicka sin tilnærming som er mest treffende i forhold til PMV sin forståelse.

På bakgrunn av at senteret både er opptatt av større likhet blant sine brukere og anerkjennelse av forskjellighet, kan man si at de befinner seg midt i sentrum av den teoretiske medborgerskapsdiskusjonen. Som vi har sett, knytter det seg på PMV et dilemma mellom hensynet til brukerne og hensynet til målsetningen om holdningsendring. Oversatt til medborgerskapsteorien, kan dette dilemmaet beskrives som spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet. Dermed ser vi den nære forbindelsen mellom PMV sitt arbeid og den internasjonale medborgerskapsdiskusjonen. PMV befinner seg mer konkret i et spenningsfelt mellom religionens betydning og menneskerettighetenes betydning. Dette på bakgrunn av at senteret er opptatt av religiøs anerkjennelse av sine brukere, samtidig som de er opptatt av holdningsendrende arbeid i forbindelse med de menneskerettslige problemområdene som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap representerer. Som vi har sett, eksisterer det i medborgerskapsdiskusjonen på tilsvarende måte et spenningsfelt mellom et religiøst rettighetsperspektiv og et universelt menneskerettighetsperspektiv. Modood representerer det religiøse perspektivet, mens Kymlicka og Marshall er representanter for menneskerettighetsperspektivet.

Det at PMV befinner seg midt i sentrum av en kompleks teoretisk diskusjon, bidrar til å bekrefte senterets arbeid, og det dilemmaet som de står i. Det er svært forståelig at senteret kan oppleve utfordringer i arbeidet, på bakgrunn av dilemmaet mellom det brukerorienterte motivet og det endringsorienterte motivet. Medborgerskapsdiskusjonen bekrefter at dette er et reelt dilemma. På bakgrunn av dette ser vi hvordan det empiriske dilemmaet synliggjøres gjennom medborgerskapsteorien. Samtidig kan man si at også medborgerskapsteorien bekreftes i møte med empirien. Det er nærliggende å si at teorien styrkes, når man ser at den virkelig er aktuell i tilknytning til det empiriske feltet. Dermed ser vi hvordan empirien og teorien gjensidig bekrefter hverandres aktualitet.

5.3 Det etiske perspektivet i møte med menneskerettslige problemområder

Jeg har frem til nå hatt fokus på PMV sitt arbeid i tilknytning til spenningsfeltet mellom likhetsidealet og anerkjennelse av forskjellighet. I det følgende ønsker jeg å rette oppmerksomhet på de ulike teoretiske perspektivene i møte med menneskerettslige problemområder som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap. PMV og deres holdningsendrende arbeid er utgangspunktet for den videre drøftningen. I denne delen vil likevel ikke PMV sitt arbeid være i hovedfokus. Dette fordi jeg først og fremst ønsker å ha en teoretisk og etisk drøftning av spørsmålsstillinger i forhold til endring og normativitet.

5.3.1 Det heterotopiske medborgerskapet og disiplineringsaspektet

Som vi har sett, handler det heterotopiske medborgerskapet om et medborgerskap hvor anerkjennelse av forskjellighet er det sentrale. Viktigheten av å bli anerkjent innenfor den kulturelle og religiøse konteksten man er en del av, fremheves. Det heterotopiske medborgerskapet handler om å gi rom for annerledeshet, og hvor annerledesheten respekteres. En viktig forutsetning for et slikt medborgerskap, er at det ikke foregår innenfor rammene av et disiplineringsprosjekt (Wyller 2009b). Disiplineringen, som beskrives som motsatsen til heterotopien, handler om likhet. Kaspar Villadsen (2004) belyser hvordan disiplineringen gjør seg gjeldende i store deler av det sosialfaglige arbeidet. Gjennom paroler som *hjelp til selvhjelp* og *empowerment*, skal klientens vilje frisettes. Det er derimot ikke til en hvilken som helst frihet, men til en bestemt form som klienten selv ikke er herre over, selv om det tilsynelatende kan virke slik. Han beskriver hvordan det sosiale arbeidet benytter seg av en maktform, hvor klienten fremstilles som et autonomt og ukrenkelig individ, men hvor det samtidig isoleres en rekke aspekter ved klienten som skal være gjenstand for endring. Villadsen (2009) er, som vi har sett, kritisk til hvorvidt religiøst basert sosialt arbeid kan sies å korrespondere med det heterotopiske medborgerskapet. Han er kritisk til om det representerer en alternativ form for anerkjennelse og omsorgutøvelse. Dette på bakgrunn av at det i sosialfaglig arbeid ofte er underliggende ideer om endring, noe som etter forfatterens mening lett kan resultere i disiplineringsprosjekter.

Det er nærliggende å se PMV sitt holdningsendrende arbeid i tilknytning til dette. På PMV, hvor endringsperspektivet er fremtredende, kan man således spørre om det er grunnlag for å

beskrive senteret som et disiplineringsprosjekt. Senteret anvender, som vi har sett, *empowerment* som metodisk tilnærming i arbeidet. Viktigheten av at brukernes ressurser hentes frem, slik at de blir i stand til å ta tak i sin egen situasjon, fremheves (jf. sitatet fra PMV sin årsrapport fra 2007). På bakgrunn av dette kan man si at brukernes autonomi og selvforhold er i sentrum, hvor senteret skal hjelpe brukerne til å komme i en posisjon hvor de er i stand til å ta tak i sine egne liv, og foreta de nødvendige endringene. Gjennom dette blir det et slags dobbelt fokus, hvor man som hjelper er opptatt av brukerens selvforhold og myndiggjørelse, samtidig som man skal lede vedkommende inn i en endringsprosess. Dette er ikke noe unikt for PMV. Som vi har sett, er dette ifølge Villadsen (2004), aspekter som gjør seg gjeldende innenfor det sosialfaglige arbeidet på et mer generelt plan. Villadsen sin kritikk utfordrer samfunnets trang til hele tiden å skulle skape større likhet blant borgerne. På tilsvarende måte kan man si at det heterotopiske medborgerskapet utfordrer likhetstankegangen, gjennom en anerkjennelse av det som er forskjellig fra samfunnsnormalen. Det normative er, ifølge denne tankegangen, å finne i de utstøttes kultur i heterotopien (Wyller 2009b).

I lys av denne teorien vil man kunne beskrive PMV som et disiplineringsprosjekt, hvor senteret gjennom det holdningsendrende arbeidet bidrar til å skape større likhet blant borgerne. Selv om senteret er opptatt av å anerkjenne brukerne, er det likevel noe ved brukerne som ikke kan anerkjennes, men som i stedet må være gjenstand for endring. Endringsperspektivet på PMV knytter seg derimot til mer kollektive endringer innad i de aktuelle miljøene, og ikke så mye til individuelle endringer. Villadsen (2009) sin kritikk av det han beskriver som *underliggende* ideer om endring i det sosialfaglige arbeidet, er ikke helt treffende i forhold til PMV sitt holdningsendrende arbeid. Dette på bakgrunn av at endringsperspektivet ikke er spesielt underliggende, men noe som tvert imot kommer tydelig til uttrykk. Det er ingen tvil om at senteret ønsker å oppnå bestemte endringer i tilknytning til tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. På den måten er ikke Villadsen sin kritikk helt beskrivende i forhold til PMV sitt holdningsendrende arbeid.

Selv om PMV ikke rammes helt av disiplinerings teorien, kan man likevel si at det er elementer av disiplineringsaspekter i senterets holdningsendrende arbeid. Man kan tenke seg at senteret er med på å *forskynde* en endring som mest sannsynlig ville ha funnet sted uansett, men på et noe senere tidspunkt. Det er nærliggende å tenke at tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring er problemområder som vil opphøre gjennom en demokratisk prosess over tid.

Dette fordi det er personer fra de berørte miljøene, både i Somalia og i Norge, som arbeider for endringer, og som sannsynligvis før eller siden vil nå frem. I tilknytning til dette kan man likevel innvende at PMV på en måte er en del av denne prosessen, hvor det er kvinner fra de berørte miljøene som selv tar til orde for en endring (jf. de naturlige hjelperne). Dette aspektet er helt klart med på å gjøre arbeidet mindre disiplinerende, fordi arbeidet på den måten foregår på kvinnenens premisser. Til tross for dette har vi også sett hvordan de naturlige hjelperne har fått den *utdannelsen* som trengs for å se at det er ting som er skadelig, og som det er behov for å gjøre noe med. Dermed kan man ikke si at det bare er snakk om et indre ønske om endring, men at det også foreligger et ytre press fra både PMV sin side og fra samfunnets. Disiplineringsaspektet kan sies å komme til syne i PMV sitt arbeid gjennom bruken av det mer vestlige menneskerettighetsperspektivet. I lys av dette kan man stille spørsmål ved hvorvidt det hadde vært bedre at endringsprosessen i enda større grad hadde blitt styrt av de berørte personene selv.

5.3.2 Likhet eller forskjellsanerkjennelse?

Det er nærliggende å si at teorien om det heterotopiske medborgerskapet og disiplineringsteorien reiser noen faglige og etiske problemstillinger, i tilknytning til endringsarbeid på et mer generelt plan. Endringsperspektivet og likhetsidealet synliggjøres og utfordres av anerkjennelsesteorien. Til tross for dette er det grunnlag for å si at også anerkjennelsesteorien utfordres i møte med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Dette på bakgrunn av at det er vanskelig å se for seg at man ikke skal arbeide for en holdnings- eller atferdsendring i tilknytning til slike menneskerettslige problemområder. Det er nærliggende å stille seg kritisk til et medborgerskap som anerkjenner inngripen i forhold til menneskets kropp gjennom omskjæring. Man kan tenke seg at man skjærer bort noe av kvinnens medborgerskap dersom man anerkjenner omskjæringspraksisen. På denne måten ser vi hvordan kropp og medborgerskap må ses i nær sammenheng med hverandre. Videre kan man stille seg kritisk til et medborgerskap som anerkjenner enkeltes rett til å utøve press eller tvang overfor andre i forbindelse med ekteskapsinngåelser. Det heterotopiske medborgerskapet utfordres, fordi slike menneskerettslige problemområder ikke direkte tas stilling til i anerkjennelsesperspektivet.

På tilsvarende måte kan man si at Modood sitt anerkjennelsesperspektiv utfordres i møte med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. Modood (2007, 2009) er som vi har sett, en av de som går lengst i forhold til å ville integrere annerledeshet, hvor han er opptatt av full anerkjennelse av muslimers behov og interesser. I sitt anerkjennelsesperspektiv behandler han imidlertid ikke sensitive temaer som omskjæring og tvangsekteskap, som for noen kan ha noe med religion å gjøre. Modood nyanserer ikke i forhold til hvem han er opptatt av å anerkjenne. På den måten er det uklart om han også er for en anerkjennelse av miljøer hvor tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring finner sted. I lys av dette kan man si at Modood sin medborgerskapstankegang ikke er tilstrekkelig, i møte med menneskerettslige problemområder som tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring. Man kan si at Modood svekker medborgerskapet til de muslimske kvinnene. Dette på bakgrunn av at han svekker kroppene deres, ved å ikke ta stilling til praksiser som omskjæring i sin teori.

Kymlicka (1995), som også gir rom for annerledeshet, men i mindre grad enn Modood, er opptatt av at minoritetsrettighetsperspektivet må begrenses av det universelle og individuelle menneskerettighetsperspektivet, i tilfeller hvor de er i konflikt med hverandre. Det er nærliggende å tenke seg at kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap representerer områder hvor dette er tilfellet, og at Kymlicka ville latt menneskerettighetsperspektivet ha forrang. På bakgrunn av dette kan man si at Kymlicka sin teori, på en bedre måte ivaretar de muslimske kvinnene sitt medborgerskap. Dette reiser viktige spørsmålsstillinger i forbindelse med medborgerskapets utvikling. Som vi har sett, har denne utviklingen gått fra Marshall sitt individuelle og universelle medborgerskap, til et medborgerskap som åpner opp for gruppetenkning og anerkjennelse av forskjellighet. Betyr dette at det i møte med menneskerettslige problemområder, er behov for å ta et skritt ”tilbake” i medborgerskapets utvikling, og i større grad anvende individuelle og universelle medborgerskapstilnæringer? Formulert på en annen måte, kan man spørre seg om likhet er viktigere enn forskjellsanerkjennelse i en del tilfeller. I møte med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken kan det i hvert fall se ut som at det er behov for å ha et medborgerskap som også er opptatt av å beskytte individet. På bakgrunn av dette kan det være grunnlag for å si at gruppetenkningen og anerkjennelsesperspektivet, ikke alltid er tilstrekkelig for å sikre alle et likeverdig og reelt medborgerskap.

Til tross for dette er det likevel nærliggende å si at det er tilnærmingene som er opptatt av *full* anerkjennelse som utfordres, og ikke selve anerkjennelsesperspektivet. Det er ikke noe som

tilsier at man skal slutte med å anerkjenne menneskers forskjellighet, og med å gi rom for ulike livsformer. Det er vanskelig å se for seg et likeverdig medborgerskap som ikke tar de ulike borgernes forskjellighet på alvor. Det som utfordres er tilnærminger som ikke åpner for at det i visse tilfeller, kan være behov for å begrense anerkjennelsen av bestemte praksiser. I lys av dette kan man tenke seg et medborgerskap som i stor grad er opptatt av å anerkjenne menneskers ulike livsformer, men hvor det likevel er visse begrensinger i forhold til hva som kan anerkjennes. En slik tilnærming kan synes fornuftig, men er ikke helt uproblematisk. Det reiser seg eksempelvis en spørsmålsstilling i forhold til *når* det normative menneskerettighetsperspektivet skal være sterkere enn anerkjennelsesperspektivet. Videre reiser det seg en spørsmålsstilling i forhold til *hvem* som skal ha rett til å bestemme hva som skal anerkjennes, og hva som ikke skal anerkjennes. Hvem skal ha rett til å bestemme hvilke premisser som skal gjøre seg gjeldende? Med dette er vi inne i en moraldiskusjon, i forhold til hvem som skal ha rett til å sette premissene for hva som er det ”gode liv” og den ”riktige” måten å leve på.

Menneskerettighetstenkningen kan sies å representere en slik ”aktør”, som opererer med bestemte premisser for hva som skal anerkjennes, og hva som ikke skal anerkjennes. Tenkningen forutsetter at det finnes noe som er universelt; noe fellesmenneskelig. Ikke alle er enige i at det finnes en slik universalitet, og mener at det ikke vil være mulig å basere noe på en fellesskapstenkning. Selv om menneskerettighetene er basert på en universell og individualistisk tankegang, er det samtidig mulig å forstå rettighetene som del av et anerkjennelsesperspektiv. Tenkningen anerkjenner eksempelvis menneskers religiøsitet. På den måten er det ikke bare likhetsidealet som gjør seg gjeldende, men hvor man også kan finne eksempler på forskjellsanerkjennelse. Til tross for dette er det nærliggende å si at det stiller høye krav til de som forvalter menneskerettighetstenkningen. Man kan stille spørsmål ved deres rett til å bestemme og sette premisser, i forhold til hva som kjennetegner den beste måten å leve på. Historien er full av eksempler på overgrep, som har blitt begått overfor ulike grupper på bakgrunn av gode intensjoner. I lys av dette er det viktig å stille spørsmål ved hvilke former for selvkritikk menneskerettighetstenkningen utvikler, slik at det ikke foretas nye overgrep.

Det er nærliggende å tenke at faren for å begå nye overgrep alltid vil være til stede, noe som både kan skje på samfunnsnivå og i en konkret institusjon. Behovet for etisk og kritisk refleksjon vil derfor være av avgjørende karakter, hvor man ikke tar noe for gitt. Det er viktig

å ha en kritisk innfallsvinkel til det ”selvfølgelige” og det ”normale” i et samfunn. Makt, kjønn og etnisitet kan være faktorer som virker bestemmende i forhold til hvilket grunnsyn som er rådene. På bakgrunn av dette er det viktig å ta hensyn til mindretallets stemmer. Det er viktig å være bevisst den maktubalansen som eksisterer mellom majoritet og minoritet (jf. Brochmann 2002). Man kan også snakke om en type maktform som gjør seg gjeldende i fremstillingene av ”de andre”. Det kan sies å være en økende tendens til at muslimer som gruppe, fremstilles som svært umoralske mennesker av majoriteten. Viktigheten av å nyansere, og ikke behandle alle og alt under ett, blir således tydelig.

I tillegg til dette vil det være svært viktig å ha en etisk refleksjon i forhold til medborgerskapets utforming og innholdsdimensjon. Det er nærliggende å tenke at det er behov for et medborgerskap som utvikler seg i takt med samfunnet, hvor man hele tiden er opptatt av hva som må til for å sikre alle et likeverdig medborgerskap. Hva som ligger i begrepet *likeverdig*, er det likevel svært ulike meninger om. Som vi har sett, hersker det stor uenighet i forhold til de to ytterpunktene likhet og full forskjellsanerkjennelse. I denne oppgaven synes jeg behovet for å innta en mellomposisjon utpeker seg som viktigst. Det er likevel mange hensyn å ta, og det er mange hensyn som ikke nødvendigvis er så enkle å forene. Dette er blitt tydelig i møte med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken.

Det er nærliggende å tenke at kropp og kjønn kan representere begrensninger i forhold til anerkjennelsesperspektivet. Dette på bakgrunn av at man som omskåret, eller som giftet bort med tvang, må kunne beskrives som en *ikke-medborger*. Det er vanskelig å se for seg at man har et reelt medborgerskap når man ikke har mulighet til å bestemme over sin egen kropp, eller til å ta sine egne beslutninger i tilknytning til ekteskapsinngåelser. På bakgrunn av dette kan man si at det *etiske* i møte med menneskerettslige problemområder som tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring, knytter seg til en mellomposisjon. Man kan tenke seg at anerkjennelsesperspektivet danner grunnlaget, men hvor det i noen tilfeller er behov for en likhetstankegang blant borgerne. Tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring representerer to slike tilfeller hvor det er behov for en likhetstankegang.

I tilknytning til oppgavens problemstilling ser vi hvordan PMV i stor grad inntar en slik mellomposisjon i sitt arbeid med de muslimske brukerne. Som vi har sett, anerkjenner senteret i stor grad brukernes forskjellighet, men de setter en grense i møte med menneskerettslige problemområder som kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap. I slike tilfeller mener senteret

at det universelle menneskerettighetsperspektivet må veie tyngst. Videre har vi sett hvordan de anvender forskjellen, som knytter seg til bruken av de naturlige hjelpene og til bruken av islam, for å få til en større likhet blant sine brukere i synet på tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring. Det at senteret befinner seg midt i spenningsfeltet mellom likhet og forskjellsanerkjennelse, fører med seg en del utfordringer. Selv om den mellomposisjonen som PMV befinner seg i kan sies å være den mest fornuftige, må den likevel kunne beskrives som en svært krevende posisjon å stå i. Viktigheten av å ha et bevisst forhold til hvilke utfordringer posisjonen medfører, er således kommet tydelig til uttrykk.

6. Avslutning

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å belyse hvordan Primærmedisinsk verksted forholder seg til spenningsfeltet mellom likhet og forskjellsanerkjennelse, i arbeidet med de muslimske kvinnene. Det har kommet frem at det i senterets arbeid kan sies å eksistere et dilemma mellom hensynet til brukerne og hensynet til målsetningen om holdningsendring, i forbindelse med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken. PMV er i stor grad opptatt av å anerkjenne de muslimske brukerne sin religiøsitet, samtidig som det er noe ved deres brukere som må være gjenstand for en endring. Endringene er i tråd med det universelle menneskerettighetsperspektivet. I lys av dette har vi sett hvordan senteret befinner seg i et spenningsfelt mellom religionens betydning og menneskerettighetenes.

I tilknytning til den internasjonale medborgerskapsdiskusjonen befinner PMV seg i en posisjon mellom ytterpunktene likhet og full forskjellsanerkjennelse. Dette på bakgrunn av at senteret verken går for full anerkjennelse, eller for full likhet. Senteret ønsker seg større likhet i synet på kvinnelig omskjæring, og i forhold til tvangsekteskapsproblematikken. Likevel er senteret opptatt av å anerkjenne de muslimske brukerne sin religiøsitet. PMV kan, i tilknytning til medborgerskapsteorien, ses i sammenheng med Marshall sin tilnærming. Dette på bakgrunn av at senteret er opptatt av individets, eller mer konkret kvinnens, rettigheter. Likevel er senteret i stor grad opptatt av de muslimske kvinnene som gruppe, hvor den kollektive tankegangen er fremtredende. I forbindelse med dette kan man si at PMV i større grad er i tråd med Kymlicka og Modood sine multikulturalistiske tilnærminger. Senteret kan ses i tilknytning til Modood sitt anerkjennelsesperspektiv, på bakgrunn av deres anerkjennelse av de muslimske kvinnenes religiøsitet. Det at senteret arbeider med holdningsendring i forbindelse med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken, bidrar derimot til at man ikke så lett kan sammenligne PMV med Modood sin tilnærming.

Som vi har sett, er Kymlicka sin tilnærming den som er mest beskrivende i forhold til PMV sitt arbeid. Dette på bakgrunn av at Kymlicka er opptatt av anerkjennelse av etniske minoritetsgrupper, men hvor de universelle menneskerettighetene ligger til grunn. Det universelle og individuelle menneskerettighetsperspektivet har forrang i tilfeller hvor det er i konflikt med minoritetsrettighetsperspektivet. På tilsvarende måte har vi sett hvordan PMV er

opptatt av å anerkjenne sine brukere, men at menneskerettighetsperspektivet veier tyngst i møte med tvangsekteskap og kvinnelig omskjæring.

Til slutt i denne oppgaven tok jeg opp problematikken i forhold til endring og normativitet. Det heterotopiske medborgerskapet og disiplineringsteorien utfordrer samfunnets trang til hele tiden å skulle skape større likhet blant borgerne. I møte med tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken har vi likevel sett at teoriene som vektlegger full anerkjennelse også utfordres. Dette på bakgrunn av at det er vanskelig å se for seg at man ikke skal arbeide for større likhet i slike tilfeller. Det finnes ingen enkle løsninger på hvordan man skal forholde seg til spenningsfeltet mellom likhet og forskjellsanerkjennelse. I denne oppgaven, hvor tvangsekteskaps- og omskjæringsproblematikken har vært i hovedfokus, kan det likevel se ut som at det er mellomposisjonen som utpeker seg som den viktigste. I lys av dette kan man ta til orde for et medborgerskap som i stor grad anerkjenner borgernes ulike livsformer, men hvor man samtidig er åpen for at det i visse tilfeller knytter seg noen begrensninger. Det er nærliggende å si at kvinnelig omskjæring og tvangsekteskap representerer slike tilfeller.

Litteraturliste

Brochmann, Grete (2002). "Statsborgerskap, medborgerskap og tilhørighet". I: *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Brochmann, Grete, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad (red.). Oslo: Gyldendal Akademisk.

Fangen, Katrine og Cecilie Thun (2007). *Dialog og bottom-up som tiltak mot omskjæring. En evaluering av Primærmedisinsk verksteds prosjekt*. Universitetet i Oslo.

Foucault, Michel (2006). "Of Other Spaces". I: *Visual Culture. Critical Concepts in Media and Cultural Studies*. Morra, Joanne og Marquard Smith (red.). London og New York: Routledge.

Jacobsen, Dag Ingvar (2003). *Forståelse, beskrivelse og forklaring. Innføring i samfunnsvitenskapelig metode for helse- og sosialfagene*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.

Korsgaard, Ove, Lakshmi Sigurdsson og Keld Skovmand (2007). "Indledning". I: *Medborgerskab – et nyt dannelsesideal?* Korsgaard, Ove, Lakshmi Sigurdsson og Keld Skovmand (red.). Frederiksberg: RPF – Religionspædagogisk Forlag.

Kvale, Steinar (1997). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship. A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.

Kymlicka, Will (1998). "Multicultural Citizenship". I: *The Citizenship Debates. A Reader*. Shafir, Gershon (red.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Leirvik, Oddbjørn (2001). *Religionsdialog på norsk*. 2. utg. Oslo: Pax Forlag A/S.

Loftager, Jørn (2003). "Forord". I: *Medborgerskab og social klasse*. Marshall, Thomas Humphrey. København: Hans Reitzels Forlag.

Marshall, Thomas Humphrey (2003). *Medborgerskab og social klasse*. København: Hans Reitzels Forlag.

Marshall, Thomas Humphrey (2006). "Citizenship and Social Class". I: *The Welfare State Reader*. 2. utg. Pierson, Christopher og Francis G. Castles (red.). Cambridge: Polity Press.

Modood, Tariq (2006). "British Muslims and the politics of multiculturalism". I: *Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach*. Modood, Tariq, Anna Triandafyllidou og Ricard Zapata-Barrero (red.). London og New York: Routledge.

Modood, Tariq (2007). *Multiculturalism. A Civic Idea*. Cambridge: Polity Press.

Modood, Tariq (2009). "Muslims, religious equality and secularism". I: *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*. Levey, Geoffrey Brahm og Tariq Modood (red.). New York: Cambridge University Press.

Primærmedisinsk verksted (2009). "Hva er vi". URL:
http://www.bymisjon.no/templates/Page_9457.aspx
(Lesedato: 27.04.2009).

Repstad, Pål (2007). *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. 4. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Shafir, Gershon (1998). "Introduction: The Evolving Tradition of Citizenship". I: *The Citizenship Debates. A Reader*. Shafir, Gershon (red.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Talle, Aud (2003). *Om kvinneleg omskjering. Debatt og erfaring*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Thagaard, Tove (2009). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. 3. utg. Bergen: Fagbokforlaget.

Thune, Gro Hillestad. *Kvinnelig omskjæring – et brudd på menneskerettighetene*. Oslo: Primærmedisinsk verksted.

Thune, Gro Hillestad (2004). "Nye landsmenn – nye utfordringer – nye muligheter".
I: *Festskrift om Menneskerettigheter til Carl Aage Nørgaard*. Nielsen, Gorm Toftegaard, Jens Vedsted-Hansen og Claus Haagen Jensen (red.). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Villadsen, Kaspar (2004). *Det sociale arbejdes genealogi. Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. København: Hans Reitzels Forlag.

Villadsen, Kaspar (2009). "Religious Care and Social Citizenship. The Ambiguous Return of Philanthropy". I: *Heterotopic Citizen. New Research on Religious Work for the Disadvantaged*. Wyller, Trygve (red.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Villadsen, Kaspar og Trygve Wyller (2009). "From the Spatial Heterotopos to the Deterritorialized (Heterotopic) Hope". I: *Heterotopic Citizen. New Research on Religious Work for the Disadvantaged*. Wyller, Trygve (red.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wyller, Trygve (2005). "Dydsetikk, medborgerskap og sosial praksis".
I: *Profesjonsetikk. Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker*. Christoffersen, Svein Aage (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

Wyller, Trygve (2009a). "The Heterotopic Citizen: Some Perspectives for a "Science in the Making"". I: *Heterotopic Citizen. New Research on Religious Work for the Disadvantaged*. Wyller, Trygve (red.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wyller, Trygve (2009b). "The Extended Heterotopia. A New Foundation for Diaconia?".
I: *Heterotopic Citizen. New Research on Religious Work for the Disadvantaged*. Wyller, Trygve (red.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Aambø, Arild (2004). *LOS – Løsningsorienterte samtaler*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Årsrapport Primærmedisinsk verksted (1998). Oslo: Primærmedisinsk verksted.

Årsrapport Primærmedisinsk verksted (2007). Oslo: Primærmedisinsk verksted.

Forespørsel om å delta på intervju i forbindelse med en masteroppgave

Jeg er student på mastergraden i Profesjonsetikk og diakoni på Det teologiske fakultet og holder nå på med den avsluttende masteroppgaven. Oppgaven knytter seg til hvordan det i flerkulturelle samfunn oppstår spenninger mellom idealet om likhet på den ene siden og anerkjennelse av forskjellighet på den andre. Mer konkret vil oppgaven handle om spenningsfeltet mellom universelle rettigheter i et menneskerettighetsperspektiv og minoritetsspesifikke rettigheter i et religiøst perspektiv. Jeg ønsker å finne ut hvor Primærmedisinsk verksted befinner seg i forhold til dette spenningsfeltet. For å finne ut av dette ønsker jeg blant annet å gjennomføre 3-4 intervjuer med ansatte ved Primærmedisinsk verksted. Spørsmålene vil dreie seg om menneskerettighetenes og religionens betydning, samt virksomhetens målsetninger og verdigrunnlag. Under intervjuene ønsker jeg å benytte båndopptager, og hvert intervju vil ta omkring en time. Opplysningene fra intervjuene lagres videre på min private pc, og det vil kun være meg og min veileder som har tilgang på dem. Alle opplysningene som innhentes under intervjuene vil behandles konfidensielt. Jeg kommer ikke til å lagre direkte personidentifiserbare opplysninger noe sted, men på grunn av vanskeligheter med å anonymisere selve virksomheten, vil navnet publiseres i oppgaven. På bakgrunn av dette vil det dermed være en mulighet for at du som informant vil kunne være gjenkjennbar. Dersom det er ønskelig kan du lese igjennom direkte sitater fra deg som anvendes i min oppgave før den endelige versjonen av oppgaven leveres inn. Lydopptakene fra intervjuene slettes når oppgaven er ferdig i juni 2009. Det er frivillig om man ønsker å la seg intervjuet, og det er mulig å trekke seg når som helst uten at det bør gis noen særskilt begrunnelse. Dersom man trekker seg vil alle opplysninger som allerede er innhentet slettes.

Dersom du har anledning til å la deg intervjuet, er det fint om du skriver under på samtykkeerklæringen som følger med dette skrivet. Ved spørsmål kan du ringe meg på xxxxxxxx, eller sende meg en email til elisakar@student.teologi.uio.no. Du kan også kontakte min veileder, professor Trygve Wyller ved Det teologiske fakultet, på tlf.nr. xxxxxxxx. Studien er videre meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste A/S.

Vennlig hilsen
Elisabeth Karlsen

Intervjuguide

PMV sin arbeidspraksis og metode?

Kan du fortelle litt om dine arbeidsoppgaver på PMV?

Kan du fortelle litt mer generelt om PMVs arbeidsoppgaver?

Kan du beskrive hva slags type arbeid dere driver i tilknytning til tvangsekteskap og omskjæring?

På hvilken måte gjennomfører dere arbeidet? (arbeidsmetoder)

Målsetninger med PMV sitt arbeid?

Hva mener du at kvinnene lærer på PMV i forhold til temaer omkring tvangsekteskap og omskjæring?

Hvorfor er arbeid med tvangsekteskap og omskjæring så viktig?

PMV sitt verdigrunnlag?

Hva mener du er PMVs verdigrunnlag?

Menneskerettighetenes betydning på PMV?

Ut ifra PMVs nettsider o.l.
oppfatter jeg at menneske-
rettighetene spiller en sentral rolle.
Hvordan synes du dette kommer til
uttrykk i arbeidet?

Kan du gi noen eksempler eller
vise til konkrete situasjoner hvor
menneskerettighetene kommer til
uttrykk?

I hvilken grad har menneske-
rettighetene betydning i tilknytning
til arbeid med omskjæring og
tvangsekteskap?

Hvilket inntrykk har du av
brukernes reaksjoner eller
holdninger til de temaene som tas
opp i tilknytning til omskjæring og
tvangsekteskap?

Religionens betydning på PMV?

I hvilken grad vies brukernes
religiøse tilhørighet
oppmerksomhet i PMVs arbeid?

I hvilken grad mener du at
brukernes religiøse tilhørighet har
innflytelse på holdningene de har i

forhold til tvangsekteskap og omskjæring?

I hvilken grad tenker du at omskjæring og tvangsekteskap har noe med religion å gjøre?

Forholdet mellom menneskerettigheter og religion?

Har du gjort deg noen tanker om forholdet mellom menneskerettighetenes og religionens betydning på PMV?